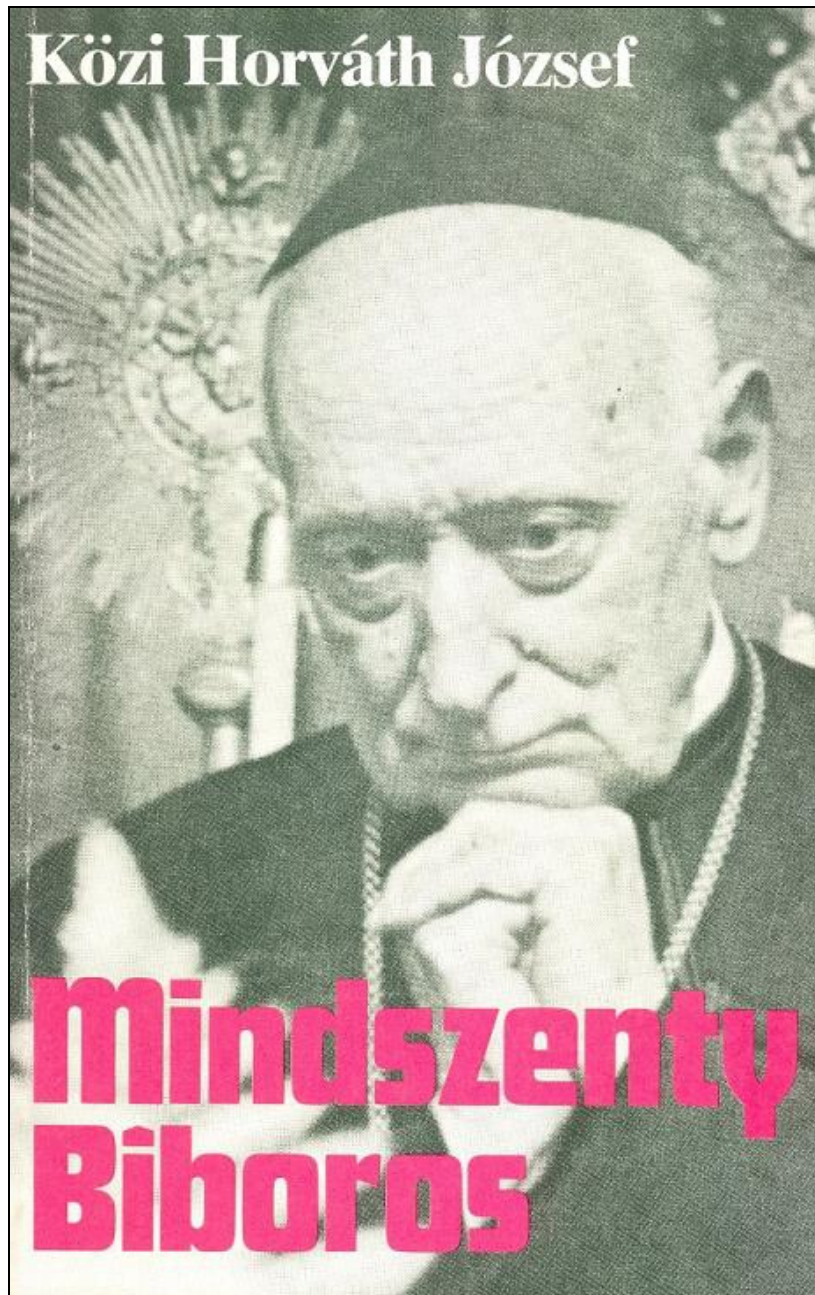

Közi Horváth József Mindszenty bíboros

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Közi Horváth József
Mindszenty bíboros

A címlapon Eöry Gyula (USA) „A könnyező Mindszenty” című felvétele látható.

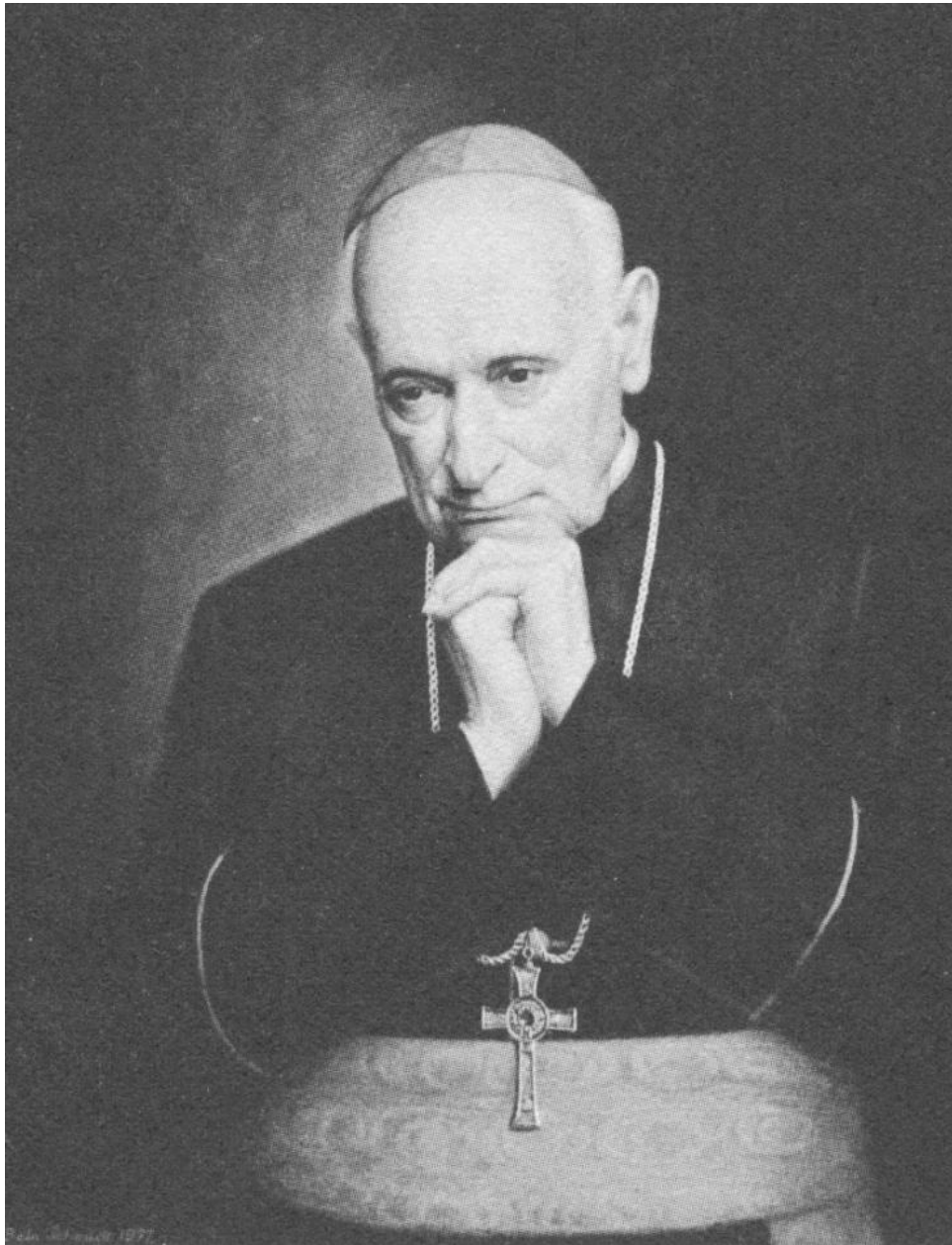
A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció a Mindszenty Emlékbizottság kiadásában Münchenben 1980-ban megjelent könyv szöveghű elektronikus változata. Az elektronikus változat Kovács K. Zoltán, Közi Horváth József hagyatékának gondozója engedélyével készült. A programot lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog Kovács K. Zoltán tulajdonában van.

Tartalomjegyzék

Impresszum.....	2
Tartalomjegyzék.....	3
Mindszenty József – festmény.....	4
Mindszenty bíboros főpapi címere.....	5
XII. Piusz és König bíboros Mindszentyről.....	6
Előszó.....	7
Gyerekkora.....	8
A szombathelyi diákévek.....	10
Negyedszázad Zalaegerszegen.....	12
A hitszónok, az író és a sajtóapostol.....	15
Búcsú Egerszegtől.....	17
A veszprémi püspöki székben.....	19
A lelkipásztor-hercegprímás.....	22
Az irgalmas szamaritánus.....	24
Az emberi jogok védelmezője.....	26
A szlovákiai magyarok és a magyarországi németek ügyvédje.....	28
A keresztény magyar hazafi.....	30
A hercegprímás politikai szereplése.....	32
Az egyetemes kereszténység őrállója, és ébresztője.....	34
Kádár János megbízatása.....	36
A hosszú vértanúság kezdete.....	39
A vizsgálati fogság és az ítélet.....	41
Négy év a névtelen fegyházban.....	44
Sztalin halála után.....	46
A forradalmat megelőző hónapokban.....	49
Négy szabad nap története.....	51
Tizenöt év az amerikai követségen.....	54
Három életfontosságú cél.....	57
Az összmagyarság szolgálatában.....	60
Harca és munkája az ifjúságért.....	62
Betegsége és halála.....	64
Anyagi és szellemi testamentuma.....	66
Emléke és tisztelete.....	68
Életrajzi adatai.....	70
Rövid méltatása.....	73
Irodalom.....	75

Mindszenty József – festmény

J. Card. Mindszenty
Schmidt Béla (USA) olajfestménye

Mindszenty bíboros főpapi címere

Mindszenty bíboros főpapi címere az engesztelés szentjének, Árpádházi Szent Margitnak alakjával és a családi címerből átvett három rózsával. A nemességet egyik katonája kapta a XVIII. század elején a török megszállók elleni harcokban tanúsított bátorságáért.

XII. Piusz és König bíboros Mindszentyről

„Az új kardinálisok közül – mondta neki XII. Piusz pápa 1946. február 21-én – Te leszel az első, akinek vállalnod kell a bíbor színnel jelzett vértanúságot!”

„Mártír volt, aki csodálatos helytállással viselt el testi és lelki szenvedéseket egyházához és népéhez mindvégig kitartó hűségében. Korszakunknak, egy olyan korszaknak a vértanúja, amelyben új mártírtípust teremtett az ideológiai és politikai okokból támadt vallásüldözés... Tisztelettel és nagybecsüléssel hajlunk meg ez előtt a modernkori vértanú előtt...” (König bécsi bíboros-érsek temetési prédikációjából)

Előszó

Két évvel ezelőtt, amikor ez az életrajz az első idegen nyelven – németül – megjelent, a flamand származású premontrei atya, Werenfried van Straaten, a páratlan áldozatossággal és eredménnyel működő „Ostpriesterhilfe/Kirche in Not” nevű katolikus segélyszervezet alapítója és vezetője írt hozzá előszót.

A bátorhangú írás, amely azóta már a francia, holland és angolnyelvű kiadásban is napvilágot látott, ezzel a figyelmeztetéssel fejeződik be: „Wehe uns, wenn wir ihn vergessen!” Magyarul: „Jaj nekünk, ha elfelejtjük őt!”

Nekünk, magyaroknak már jóval előbb, a máriacelli temetésen tartott gyászbeszédében a lelkünkre kötötte, hogy ápoljuk és kövessük a Megboldogult emlékét és életpéldáját. „Te árva magyar nép, népe annak a nagy lelkipásztornak, akit itt, Mária kegytemplomában nyugovóra helyezünk, fordulj Te is vele, a nagy főpásztorral Máriához!”

Az is az ő hathatós segítségének köszönhető, hogy az idegennyelvű kiadások után a magyar olvasóknak is hozzáférhetővé válik ez a tömörségében is teljességre törekvő, közérthető nyelven megírt és külső formájában könnyen kezelhető Mindszenty-zsebkönyv-életrajz.

A Bíborosnak eddigi életrajzíróitól eltérően, akik behatóan csak a nagy hitvalló és vértanú primási és emigráns éveinek az eseményeivel foglalkoztak, a zsebkönyv szűkre szabott keretei dacára is részletesen ismertetem a gyerekkorát, plébánosi és püspöki tevékenységét is. Mindszentyt ugyanis, véleményem szerint, teljesen megérteni és igazán értékelni csak élete első felének ismeretében lehet.

Haza- és magyarságszeretetére is bővebben kitértem. Megint csak abban a meggyőződésben, hogy ennek a kettős, egy töből fakadó érzelmének a kiemelés nélkül a jellemrajza hiányos maradna. Remélem, hogy a felhozott példák segítségével sikerült érzékeltetnem, hogy történelmünkben igen kevesen voltak, – még nagy költőink sorában is – akik az övéhez hasonló mély és meleg szeretettel szerették a magyar földet és a magyar népet.

Sok szószerinti idézetet hozok az írásaiból és a beszédeiből. Mégpedig azzal a szándékkal és céllal, hogy az olvasó a Primásnak sajátosan egyéni, erőteljes, képekben gazdag, a magyar történelem eseményeire és irodalmunk remekműveire sűrűn hivatkozó, a vasi és zalai tájszólás hatását mindvégig megőrző, itt-ott az irodalmi magyar nyelv szabályai ellen is vétkező stílusából is kóstolót kapjon.

Talán egy kicsikét azzal is hozzájárulok a személyéről és szerepéről kialakítandó kép teljességéhez, hogy a nagy Mindszenty-irodalom áttanulmányozásából származó ismereteken, valamint a barátai, munkatársai és ellenfelei tanúvallomásain kívül – mint kor- és küzdőtársa – a történelmi háttérre vonatkozó és a vele kapcsolatos emlékeim és élményeim anyagát is beledolgoztam ebbe a szerény életrajzkísérletbe.

Közi Horváth József

Gyerekkora

Élete végéig ragaszkodó szeretettel vallotta magát a természeti szépségekben és történelmi emlékekben egyaránt gazdag Vas megye szülöttének.

Szűkebb hazájának, a dimbes-dombos, szelíd szépségű vidéknek, a vasi Hegyhátnak a képe sohasem fakult meg az emlékezetében. A búbajos tájban álló szülőfaluja iránti érzelmeinek azáltal is kifejezést adott, hogy 1941-ben idegenül hangzó Pehm családi nevét Mindszentyre változtatta.

„Mindszenty – mondta valaki szellemesen – jól választotta meg a szüleit.”

Az értelmes és szorgalmas apát, a húsz holdon gazdálkodó Pehm Jánost már 32 éves korában a község bírójává tette a közbizalom. Hivatali idejének a letelte után is – a halála napjáig – vezető szerepet játszott a falu és az egyházközség életében.

A férjénél tíz évvel fiatalabb, 16 éves korában párta alá került édesanyjára, Kovács Borbálára így emlékezett vissza elsőszülöttje, Esztergom érseke, Magyarország hercegprímása és az Anyaszentegyház bíborosa: „Meleg otthon volt az én szülői házam, az imának és az erényes életnek melegágya. És ennek a csendes falusi otthonnak tiszta lelkét és fényét édesanyánk sugározta ránk páratlan anyai szeretetével. Eszes, csendes, finom asszony volt, aki odaadással végezte a házi teendőket, mintaszerűen nevelt, gondozott bennünket, s ugyanakkor apánk mellett is ott állt a nehéz mezei munkában. Igen jellemző tulajdonsága volt, hogy szívóssággal és körültekintéssel – csaknem minden életrevaló tervét végre tudta hajtani, nagy nehézségek előtt sem torpant meg.”

Mindszenty az édesapját is nagyon szerette. Mint mondani szokta, jól megértették egymást. Valószínűleg tőle örökölte a közéleti problémák iránti érdeklődését és a gazdasági kérdésekben való könnyű tájékozódó képességét. A közbecsülésnek örvendő gazda még megérte fiának esztergomi érsekké történt kinevezését.

Az a bensőséges kapcsolat pedig, amely a sírig édesanyjához fűzte, nemcsak a világtörténelemben, hanem a világirodalomban is egyedülálló.

„Ha igaz az, – írja egykori káplánja, Dr. Harangozó Ferenc, aki mindkettőjüket jól ismerte – hogy sok édesanya nemcsak a szíve vérével, hanem a lelkével is táplálja a gyermekét, akkor ez Mindszenty édesanyjára kétszeresen igaz. Nemcsak a külsejét: alakját, ovális arcát, sötétes bőrszínét és mindenekelőtt jellegzetes nagy barna szemét örökölte tőle, de aki ismerte ezt a drága, karizmatikus jó édesanyát, az tudja, hogy a lelkületét is.. „Sokan, akik Mindszentyben csak a kemény, hajlíthatatlan, magához és másokhoz szinte aszketikusan szigorú papot látták,... el sem tudják képzelni, hogy milyen igaz szeretettel és melegséggel szokta mondani még bíboros korában is annak a főkötős parasztasszonynak, aki nála a főhelyen ült: Édesanyám!”

Pehm János és Kovács Borbála házasságát hat gyermekkel áldotta meg az Isten. A felnőtt kort azonban csak az 1892. március 29-én született József és két húga érte el.

Az egyébként szűkszavú és tartózkodó természetű Mindszenty nemcsak szűkebb baráti körben, hanem prédikációiban is és írásaiban is gyakran és szívesen emlékezett vissza gyerekkora boldog éveire.

Visszaemlékezései között kettő is van, amelyek arra engednek következtetni, hogy férfijellemének alaptulajdonságai: a gyöngék védelmére való készség és a sorscsapások alatti kemény helytállás már a gyerekekben is megnyilatkoztak.

„Mikor kicsike legényke voltam, – olvassuk egyik beszédében – nekem is volt galambházam, galambdúcom, tele hófehér galambokkal. Alája álltam, kiterjesztettem kezemet és úgy hívtam a szelíd, kedves, tiszta galambokat: Tub, Tub, Tubicám, szállj reám! És azok leszállottak vállaimra, kezemre, fejemre... Estennen, amikor a sötétség rátelepedett

az udvarra és a galambházra, felkúsztam a létrán, becsuktam a galambház kicsi ajtaját, leszálltam, elvettem a létrát, hogy a ragadozók oda ne férközzenek és ki ne fosszák a galambházat.”

A második gyerekkori történet így hangzik: „Mikor gyerek voltam, el-elmentem a faluvégi kovácsműhelybe. Ott pokolian izzított a fújtató. Nem lelkesített a kalapács, amely mindig csak ütött. De szerettem, megértéssel néztem az üllőt, amely állta a kalapácsot és nem ütött vissza és minden ütésre keményebb lett...”

Édesanyja szerint eleven és jó gyerek volt, aki pajtásaival szívesen labdázott, karikázott vagy lubickolt a kenderáztató tavacska vizében.

Észben és szorgalomban azonban valamennyit felülmúlta. A fiatal tanító és az öreg plébános nem győzték dicsérni.

„Taníttatni kellene a gyereket!” – vetette fel a gondolatot az édesanya. Az apa nem-mel válaszolt. Elsőszülöttjéből gazdát akart nevelni. A szelíden szívós Borbála asszony azonban nem engedett és végül is győzött.

„Egyik este – emlékezik vissza – átjött hozzánk Fehér tanító és azt mondta az uramnak, hogy nagy kár lenne nem taníttatni a fiát, akiből a hazának is nagy fia lehet még...”

Az ország és a nemzet dolgai iránt is érdeklődő fiatal gazda elgondolkozott a mondottakon... Aztán néhány nap múltán közölte a feleségével, hogy nem ellenzi többé a Jóska gyerek iskoláztatását.

Abban azonban, hogy minek taníttassák a fiúkat, nem tudtak megegyezni. Az apa, akinek egyik őse a török elleni harcokban tanúsított bátorságával nemességet szerzett a Pehm-családnak, katonatisztnak szánta. Az anya viszont abban reménykedett, hogy pap lesz belőle.

De egyikük sem erőltette a maga kívánságát. Majd döntse el a gyerek érett ésszel – tehetsége és kedve szerint –, hogy mi akar lenni.

A szombathelyi diákévek

Az elemi iskola ötödik osztályának elvégzése után kicsi szülőfaluját, Csehimindszentet elhagyó parasztyerek számára „nagy eset volt az első diákruha”, „az első utazás a nagyvárosba”, Szombathelyre, a megyeszékhelyre és a beiratkozás a csornai premontrei kanonokok vezetése alatt álló Szent Norbert Gimnáziumba.

Az osztatlan falusi iskola fogyatékos előkészítése miatt csak a felső osztályokban sikerült magát a jó tanulók közé felküzdenie. Az érettségit azonban már jeles eredménnyel tette le.

A pályaválasztása nem volt könnyű. Ha három élete lett volna, három különböző pályát választott volna: a történelemtanárít, a közíróit és a papit.

A végső lökést a papi pálya felé a szentéletű erdélyi püspök, Gróf Majláth Károly adta meg neki.

A pesti katolikus diákpasztorációs központnak, a Regnum Marianumnak egyik megalapítója püspökké történt kinevezése után is a diákok lelkiatyja maradt. Alig volt az országban középiskola, amelyet meg nem látogatott és végig ne gyóntatott volna. És majdnem minden városban volt néhány ifjú, aki a jövőjét neki köszönhette.

Pehm József is azok közé tartozott.

„Amikor nyolcadikos voltam, – írja – közvetlenül az érettségi előtt bejelentés nélkül megjelent az erdélyi püspök a gimnáziumban. Másnap is eljött. Gyóntatott. Senki úgy nem gyóntatott, mint ő. Megfogta atyailag a csuklómat, talán olvasta is a vérem sebesebb lüktetését. Aztán belenézett a szemembe és azt mondta: Légy, fiam, világi pap! Szót fogadtam neki...”

A szombathelyi egyházmegyei papnevelőintézetben tárt karokkal fogadták a jeles érettségivel és kitűnő erkölcsi bizonyítvánnyal kopogató fiatalembert, akiről az előljárók tudták, hogy a gimnázium önképzőkörében és Mária-kongregációjában is vezető szerepet játszott.

Édesanyja öröme kimondhatatlan volt. Fiának a papi pálya melletti döntésében nyolcévi szakadatlan imájának a meghallgatását látta.

A hittudományi főiskolán az évfolyam legjobb tanulójának bizonyult. Tanárai ajánlása alapján Mikes János püspök a Bécsben működő magyar papnevelőintézetbe, a Pázmáneumba akarta küldeni, hogy az osztrák főváros egyetemének teológiai fakultásán folytassa és fejezze be tanulmányait. Ő azonban – püspöke és tanárai nem kis meglepetésére – nem fogadta el ezt a kitüntetésnek számító diszpozíciót. Nem pedig azért, mert tudta, hogy az egyetemet végzett kispapok felszentelésük után hamarosan vagy teológiai tanárok lesznek vagy a püspöki irodába kerülnek. Mindkét lehetőségnek eléje akart vágni, mert ő a néppel és a hívekkel közvetlenül foglalkozó gyakorlati lelkipásztor szeretett volna lenni.

Mikes püspök a visszautasítás miatt egy ideig neheztelt is rá. De aztán megbocsátott neki, mert tanáraitól hallotta, hogy a szorosán vett teológiai tanulmányainak kitűnő végzése mellett magyar történelmi, irodalmi és szociális problémákkal is foglalkozik.

A kortárs-nagyságok közül őt is, mint az akkori egész magyar kispapnemzedéket, elbűvölte és magával ragadta Prohászka Ottokár, a hittudós, a bölcselő, a költő, a szónok és a szociális apostol, aki előbb mint az esztergomi szeminárium lelkiigazgatója és a hittudományi főiskola tanára, majd mint pesti egyetemi tanár és székesfehérvári megyéspüspök a magyar katolikus megújulás lelke és hajtómotorja volt.

Prohászkanak reá gyakorolt maradandó hatását bizonyítja, hogy pap, plébános, püspök és primáskorában is gyakran és nagy tisztelettel beszélt és írt róla. „A Szentlélek gyönyörűséges hárfája”-nak, a magyar egyház, haza és Székesfehérvár „vezető tűzoszlopá”-nak, a főváros és

az egész ország „tanítómesteré” -nek nevezte, aki, „most is ott ragyog a múlt, jelen és jövő felett, mint nemtője ennek a nemzetnek.”

Kisapkorának két utolsó évére már rávetette sötét árnyékát az első világháború. Mint papnövendéknek nem kellett bevonulnia, de szabadidejének jórészét a város kórházaiban fekvő sebesült katonák ápolására fordította.

Nyári vakációit a szülőfalujában töltötte. Kedvenc tartózkodási helye volt szülei büszkesége, a falu fölötti domboldalban fekvő kétholdas szőlő és gyümölcsös, közepén a présházzal, amely elől elragadó kilátás nyílt a két falura, Csehre és Mindszentre, a völgyben kígyózó patakokra, a vizimalmokra és a mögöttük húzódó, hullámos és szemgyönyörködtető hegyháti tájra.

Időnként, ha úgy látta, hogy sürgős a munka, félretette a Szemináriumból magával hozott könyveket, hogy szüleinek és nővéreinek segíthessen.

Nagyobb utazásokat nem tett, de későbbi plébánosi és püspöki működésének a területeit, Zalát és a veszprémi egyházmegye vidékeit többször is bejárta. „A regőkoszorúzza zalai várakat: Tátikát, Csobáncot, Szigligetet”, Tihanyt, amelynek apátsági templomában „I. András magyar király tetemeit őrzik”, Sümeget, „amelynek várfokára vértanú előd, Ujlaki püspök fejét tűzték ki a XVII. század elején...” Megismerte Somogy megyét és a Dráva vidékét, „amelynek fövényében századokon át szorgos magyar kezek aranyat mostak...” Végigjárta „a sejtelmes, hideg Bakonyt is, ahol több mint kilencszáz esztendeje Szent Gellért vértanúnk hét évig remetéskedett...”

Az első világháború kellős közepén, 1915. június 12-én szentelte pappá Mikes püspök a szombathelyi székesegyházban.

Primiciáját, első szentmiséjét szülőfaluja öreg templomában mondta el a neves művésztől, Dorfmeister Istvántól származó oltárkép előtt, aki a mindenszentek közé a magyar szenteket is belefestette.

Az újmise egyúttal a szülői háztól és a szülőfalutól való búcsúzást is jelentette. Minél nagyobb lett a hatásköre, minél inkább nőtt az elfoglaltsága, annál ritkábban tudott időt szakítani arra, hogy néhány napra hazalátogathasson.

A szívében azonban mindig mindszenti maradt. Lassú beszédének, rövid mondatainak, meggondolt szavainak a melódiájából és komolyan tréfás humorának hanghordozásából még aggyastyánkorában is kiérződött a hegyháti nyelvjárás íze és zamata.

Negyedszázad Zalaegerszezen

Másfél éves felsőpatyi káplánkodás után Zalaegerszegre került, ahol 25 esztendőn át végzett igen tevékeny és nagyon eredményes lelkipásztori munkát.

Rövid gimnáziumi hittanárság után a megyeszékhely plébánosa, és mint ilyen, néhány év után, egyúttal az egerszegi kerület esperese és Nyugat-Zala püspöki biztosa is lett.

Buzgó és sikeres apostolkodása elismeréseként megyésfőpásztora a címzetes apáti, a pápa pedig a prelátusi címet adományozta neki.

A kezdetben Pehm, később Mindszenty néven működő és a címadományozás után hívei által „Apátúr” -ként tisztelt városplébánost a legrövidebben és a legtalálhatóbban úgy lehetne jellemezni, hogy a híveinek nemcsak lelki és kulturális igényeit és felemelését kielégíteni és szolgálni akaró, hanem azoknak szociális, gazdasági és politikai érdekeiért is síkraszálló magyar papi típusnak ő volt az utolsó – és talán legnagyobb – megszemélyesítője.

Már magában az is csodálatot érdemel, amit a szorosan vett egyházi és kulturális területen alkotott.

A 16000 lakosú, túlnyomó többségében katolikus hitű várost és még öt környékbeli falusi leányegyházat magában foglaló egyházközségben tökéletesen kiépítette a házapostolok hálózatát, amelyen keresztül állandó kapcsolatban volt minden hívével. A lelkeskedő papok számát fokozatosan az előzőnek a háromszorosára emelte és azoknak is kötelességévé tette, hogy rendszeresen látogassák a családokat. Ezt annyira fontosnak tartotta, hogy aránylag rövid idő alatt ő maga is minden hívét meglátogatta. Ezeknek a személyes találkozásoknak – és bámulatos emlékezőtehetségének – volt köszönhető, hogy a plébánia minden lakóját, még a másvallásúakat is, névszerint ismerte.

A város Olá-nak nevezett munkásnegyedében letelepítette a ferenceseket és számukra, illetőleg a környék hívei számára, zárdát és templomot épített.

A hitbuzgalmi és társadalmi egyesületek egész sorát hívta életre úgy, hogy mindenki megtalálhatta a korának, foglalkozásának és műveltségi fokának megfelelő szervezetet. Megnagyobbította és korszerűsítette a plébániai kultúrházat, hogy abban minden egyesület és szervezet otthont és összejöveteleli lehetőséget találhasson.

Népmissziókkal, lelkigyakorlatokkal és neves előadók bekapcsolásával tartott hittudományi előadássorozatokkal hamarosan elérte, hogy nemcsak az asszonyok és a gyerekek, hanem a parasztgazdák, munkások, iparosok, tisztviselők és a szabadfoglalkozású értelmiségiek is rendszeresen látogatták a katedrálisnak is beillő plébániatemplom istentiszteleteit.

Kulturális téren legnagyobb teljesítménye a Notre Dame nővérek vezetésére bízott, saját nagy és szép templommal rendelkező „iskolaváros” volt. De sok templomot és iskolát épített, vagy renovált, a leányegyházakban és a püspöki biztossága alá tartozó nyugat-zalai falvakban is. A hívek – írja – mindenütt bőkezűen segítették.

Arról nem beszél, hogy a legnagyobb ösztönző erő az ő egyéni példaadása volt. Hívei tudták, hogy az „Apátúr”, aki jó gazda is volt, plébániai javadalmának legnagyobb részét egyházi célok támogatására fordította.

A közép magas, szikár és komolyarcú „Apátúr” kevésbeszédű és tekintélytartó ember volt, aki csak ritkán és szűkebb körben mutatta meg, hogy milyen gazdag anekdota-, különösen történelmi anekdotakincsrel rendelkezik, és hogy milyen szellemes, tréfás, incselkedő társalkodó tud lenni.

A hívei mégis szerették, mert tudták, hogy aranyszíve van és hogy nemcsak a lelki problémáikkal, hanem minden ügyes-bajos dolgukkal is hozzáfordulhatnak.

Megszervezte a város szegénygondozását, a kórház-, fogház- és vasúti missziót, szociális otthon épített a szegénysorsú öregeknek és évről-évre, jómódú hívei segítségével, 34 szegény vidéki középiskolás diáknak biztosított ingyenes lakást és ellátást.

Az érzelmeit takargató kemény férfi nemcsak a Szűzanya és saját édesanyja iránt viselkedett egészen megható, gyöngéd szeretettel, hanem általában minden anya iránt is. „Karácsony estéjén – írja egyik volt káplánja – jólismert kocsija végigjárta a várost, nehéz csomagokat rakott le minden házban, ahol szegény, elhagyatott édesanya lakott. Aztán az éjfélig miséig sorjában végiglátogatta őket, elbeszélgetett velük, hogy legalább a szentestén ne legyenek olyan árvák.”

Ugyanez a munkatársa tudósít bennünket arról is, hogy a harmincas évek elején, „amikor annyi magyar paraszti kisudvar fölött megpergették a dobot: árvereztek a bankok, akkor a zalaegerszegi plébános kiküldte valamelyik káplánját az árverésre, megvette a házat és a birtokot és titokban visszaszármaztatta a volt tulajdonosnak.”

A város és a megye politikai életében is jelentős szerepet játszott.

Már mint hittanár 1918 őszén és 1919 tavaszán ő vezette a Károlyi-rezsim és Kun Béla proletárdiktatúrája ellen szervezkedő keresztény-nemzeti mozgalmat. Utána elvállalta és egészen püspökké történt kinevezéséig megtartotta a Keresztény Párt megyei elnökségét. Mint a városi képviselőtestület és a megyei törvényhatósági bizottság keresztényparti frakciójának a vezetője éberben öröködött a közigazgatás tisztasága fölött és a legkisebb antiszociális akciót is megbélyegezte.

Ismételten fölajánlották neki a képviselőiséget és a felsőházi tagságot, de egyiket se fogadta el, mert lelkipásztor akart maradni.

Megyeházi beszédeiben azonban többször is foglalkozott politikai kérdésekkel.

Közülök kettő országos viszonylatban is nagy hullámverést keltett.

1935-ben, a második Gömbös-kormány hivatalbalépését követő megyegyűlésen Gyömörey György főispán azt javasolta, hogy a törvényhatósági bizottság szavazzon bizalmat a kormánynak. Utána az akkor még eredeti Pehm nevét viselő apátplébános szót kért és a javaslat elutasítását indítványozta. Ellenkezését azzal okolta meg, hogy Gömbös miniszterelnök diktatúras törekvéseivel és reformígéretei megszegésével nem szolgált rá a bizalomra. Érvelése olyan mély benyomást tett a bizottsági tagokra, hogy a hivatalos javaslat nem kapta meg a szükséges többséget. A leszavazás egyúttal a főispán bukását is jelentette.

Második országos visszhangot keltett felszólalásával nemcsak az egész törvényhatósági bizottságot, hanem politikai ellenfelét, Gróf Teleki Tibor főispánt is meggyőzte.

Ez a beszéde Muraköz visszacsatolásának a problémájával volt kapcsolatos.

1941-ben, Jugoszlávia összeomlása után, honvédségünk a Trianonban Zala megyétől elvett Muraközbe is bevonult. Az önálló Horvátország kikiáltása után azonban – német nyomásra és a horvátokkal való jóviszony fenntartása érdekében – a kormány visszarendelte onnan a magyar csapatokat.

Az akkor magát már Mindszentynek nevező egerszegi plébános napilapjában, a Zalamegyei Újságban, tiltakozott az ősi magyar terület feladása ellen és a megyegyűlés elé vitte az ügyet.

A Zala legnagyobb szülöttjének, a „haza bölcsé”-nek, Deák Ferencnek képével díszített ülésterem közönsége, a bizottsági tagok és a karzaton ülő hallgatóság, halálos csendben, szinte lélegzetviasszafojtva követte Mindszenty érvelését, aki megrázóan szép beszédében idézte a Zrínyieket, akik ennek a földnek a védelmében haltak ki és a horvát származású Gasparich Kilit ferences atyát és nemzetörtisztet, aki 1848-ban ugyanabban a közgyűlési teremben magyar ruhában, karddal az oldalán és kereszttel a kezében követelte Muraköz védelmét a hazánkra támadó Jellasich-csal szemben. „Minderről alkudozhatunk – fejezte be a beszédét –, de hazánk szent földje felől soha!...”

A felszólalás elhangzása után a könnyekig meghatódott bizottsági tagok egyhangú határozattal kérték az országgyűlést és a kormányt Muraköz visszacsatolására. A határozatot az ország minden megyéje és törvényhatósági joggal felruházott városa is a magáévá tette.

A kormány azonban késlekedett a törvényjavaslat beterjesztésével.

Mindszenty ekkor merész lépésre határozta el magát. Felutazott Budapestre és kihallgatást kért Bárdossy miniszterelnöktől.

A több mint félórás audiencia alatt – a szobába többször is benyitó titkár tanúsága szerint – éles vita folyt a két férfi között. A miniszterelnök védte a kormány diplomatikus álláspontját, de beszédpartnerét nem tudta meggyőzni. „Miniszterelnök Úr! – szólt vissza a haragosan távozó vendég a félig már kinyitott ajtóból – Vegye tudomásul, hogy egy magyar ember nem beszélhet így!”

Bárdossy néhány napig töprengett a hallottak fölött, aztán az országgyűlés elé terjesztette a kormány törvényjavaslatát Muraköznek az anyaországhoz való visszacsatolásáról.

Hitler uralomrajutása után kemény elszántsággal lépett fel a bakonyi német településeket elárasztó pángermán propagandával és a Zala szegény községeit beszervezni akaró magyar nemzetiszocialistákkal szemben.

Fájdalmasan érintette, hogy hosszú időn át volt közéleti munkatársa és pártfogoltja, Maróthy-Meizler Károly keszthelyi ügyvéd és országgyűlési képviselő is hozzájuk csatlakozott. „Az kétségtelen, – ismerte el később az ellenféllé vált jóbarát – hogy a Mindszentyéhez fogható bátorságot, exponált harcikészséget még maga a kormányhatalom sem mutatott a mozgalommal szemben.

A nemzetiszocialista veszedelemtől való félelem volt az oka annak is, hogy a királykérdésben kezdettől fogva vallott legitimista felfogását egyre erősebben kihangsúlyozta. Nem látott ugyanis más lehetőséget, mint az Ausztriával való közösséget a tehetséges és jószándékú Ottó királyi herceg államfőségével a kettős monarchia élén, annak a megakadályozására, hogy Hitler Magyarországot elvágja a nyugat-európai demokráciáktól és Rómától.

1943 augusztusa utolsó napjainak egyikén a győri püspökvárban résztvett azon az Apor Vilmos püspök által összehívott országos értekezleten is, amelyen katolikus társadalmi és közéleti vezetők – köztük jómagam is, mint a város kereszténypárti országgyűlési képviselője – megállapították, hogy Hitler elvesztette a háborút és hogy nekünk fel kell készülnünk a veszített háború utáni súlyos feladatokra.

A hitszónok, az író és a sajtóapostol

„Szeretett és tudott beszélni, – állapítja meg Varga László jezsuita atya – de mint szónok is egészen egyéni formát talált magának... Okfejtése tudatosan egyszerű, tömörsége világító, előadása nyomatékos. Néha a gúny finom pengéjét is megvillantja, de mindig előkelő komolysággal... Ajkáról fontoltan, megmérten pattan el a szó...” „Könnyen beszél és ír, de kevés könnyű szöveget találni nála, ellenben úgy érzi az olvasó, mintha mondatait vasból kovácsolná. Kitűnően ismeri a magyar irodalmat, a legújabbat is. De úgy látszik, Pázmányt, Vörösmartyt és Gárdonyit forgatta leginkább, mert bennük találta meg azt a veretes beszédmódot, amely igényének leginkább megfelelt. Sajátos magyar alkatára vall, hogy gyakran idéz verseket, mivel bizonyára tudja, hogy a nemzet lelke a költeményben szólal meg igazán és teljes mélységgel. Azért lesz a nyelve igen gyakran valósággal költői...”

Hasonlóképpen nyilatkoznak azok is, akik prédikációit és előadásait két és fél évtizeden át hallgatták az egerszegi nagy és szép barokk templomban és a plébániai kultúrházban.

A már említett Maróthy-Meizler Károly szerint: „Amikor megjelenik hívei fölött a szószéken, szerénységében is királyi méltóság van, alázatosságában is tekintélytartás, egyszerűségében is erő. Nagy, átható tekintetű szeme szuggesztív, lebilincselő módon ejti foglyul hallgatóságát. Nemes test- és önérzetes fejtartása végig figyelmet parancsol... Nincsen különösebb, hatásra pályázó hangjátéka. Hangja komoly, meleg tónusú, kellemes. Gesztussal ritkán hangsúlyoz. A szóvirágot és a pátoszt kerüli. Mégis színesek és tüzesek a mondatai...” „Elsősorban az érthetőségre gondolt, az értelmet kisebb szünetekkel hangsúlyozta ki és tiszta kiejtéssel segítette. Stílusa magyarosságával, zamatosságával és megvilágosító példáival, hasonlataival tette prédikációit élvezetessé és hatásossá. Az egyházi és nemzeti ünnepeken beszédei élményszerűek, lelkiörömet okozók voltak...”

Dr. Bucsis Gyula gimnáziumi tanár, buzgó egyházközségi munkatársa pedig azt írja róla, hogy „szónoklataiban szép magyaros nyomatékozással, a megfontoltság éreztetésével beszélt... Mozdulatai illők s nem nagyszámúak, arca a szellemi ember nemes vonalaival válik ki, nagy dióbarna szemeiben erély s fölény nyilvánul meg, arckifejezése kissé komor...”

Első irodalmi munkája, „Az édesanya” című könyve, amelyhez már diákévei alatt gyűjtötte az anyagot, felsőpatyi káplánkorában jelent meg. Az anya áldásos szerepéről „teljes antológiát” adó könyv később több kiadásban is megjelent és számos idegen nyelvre is lefordították.

Mint plébános – több közéleti és szociális tárgyú füzetten kívül – fővárosi katolikus folyóiratokba is cikkeket írt.

Általános meglepetést keltett és a szaktörténészek részéről is egyöntetű elismerésre talált a Padányi Bíró Márton veszprémi püspök életét és korát tárgyaló félezer oldalas monográfiája, amely a jórészt még ismeretlen levéltári anyag felhasználásával készült könyv szerzőjét mint kitűnően felkészült és biztos ítéletű történészt mutatta be.

Mind lelkipásztori, mind pedig közéleti tevékenységében fontos és hatásos „munkaeszköz és kard” volt a kezében a Zalamegyei Újság, amelyet hetiújságból napilappá fejlesztett.

A lap 15.000 példányban jelent meg, ami az akkori időben vidéki viszonylatban nagy dolog volt. Magát eltartani azonban nem tudta. Hogy a deficitet fedezze és ne legyen kénytelen bárhonnán is szerkesztői szabadságát veszélyeztető szubvenciót elfogadni, megvette és annyira felvirágoztatta a Zrínyi Nyomdát és Könyvkereskedést, hogy azoknak a jövedelméből fedezni tudta az újság költségvetési hiányait.

Hogy mennyire vigyázott a függetlenségére, azt találóan illusztrálja az alábbi kis történet:

Az egyik év elején a Zalamegyei Újság számára is anyagi támogatást küldött a miniszterelnökség sajtóosztálya. Amikor a segély megérkezett, a laptulajdonos-plébános

felutazott Budapestre, felkereste a miniszterelnökségen a sajtófőnököt és letette az íróasztalára a pénzt ezzel a kurta megjegyzéssel: „Ezt én nem kértem!” Aztán sarkon fordult és eltávozott.

Mindszenty lapja kezdettől fogva képviselte és védte a városi és falusi kisemberek ügyét, megbírált minden hivatalos intézkedést és nem hagyta szó nélkül – bárki követte is el azokat – a hatalommal való visszaéléseket.

Sokoldalú elfoglaltsága miatt, de azért is, mert nagyon rossz alvó volt, éjjel készült – még pedig nagyon gondosan, írásban – a prédikációira, beszédeire és előadásaira. Az újság részére írt kommentárjait is az éjjeli órákban írta.

Ritkán aludt többet, gyakran kevesebbet, három-négy óránál. Már régen pihent a ház és elcsöndesedtek a környező utcák, amikor az „Apátúr” dolgozószobájának az ablakai még mindig világosak voltak.

De akármilyen keveset és rosszul aludt is, kora reggel pontosan beült a gyóntatószékbe, majd szentmiséje elmondása után irodájában kilenctől egy óráig fogadta az ajtaján ügyesbajos dolgaikkal sűrűn kopogató híveket. A családlátogatások, a közéleti szereplések, az egyesületi munka, a templom- és iskolaépítések, az esperesi és püspöki biztosi teendők, az újság és a nyomda szellemi és anyagi gondjai, a szegénygondozás és a plébániai gazdaság vezetése napjainak szinte minden percét igénybe vették.

Szabadságai alatt pedig a különböző levéltárakban dolgozott, ahol anyagot gyűjtött nagy történelmi tanulmányához. Negyed évszázad alatt mindössze egyetlenegyszer, 1924-ben, tett nagyobb nyugat-európai utat, amelynek legemlékezetesebb állomása a lourdes-i Mária-kegyhely volt.

Ennek az útnak a során zarándoktársaival együtt tisztelgő látogatást tett az özvegy Zita királynénál is, aki akkor kiskorú gyermekeivel a Lequeitio nevű spanyol halászfaluban élt. A fogadás alatt – mondta otthoni beszámolójában – alaposan szemrevette a legidősebb fiút, a serdülőkorban levő Ottó trónörökösöt és igen szimpatikusnak találta.

Valószínűleg a túlfeszített munka okozhatta, hogy pajzsmirigybántalmai támadtak és a szombathelyi kórházban műtétnek kellett alávetnie magát.

Felgyógyulása után azonban újra visszatért régi életstílusához és munkatempójához.

Búcsú Egerszegtől

Mindszenty neve a 40-es évek elején már országosan ismert és becsült volt. Még azok is, akik személy szerint nem szerették és egymás között „Zalai lámá”-nak csúfolták, kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a közvélemény a legkiválóbb plébánosok egyikének tartja. Ezért nem keltett feltűnést, hogy XII. Piusz pápa 1944. március 4-én veszprémi püspökké nevezte ki.

Az új püspök nagybőjti hangulatban, Feketevasárnap, búcsúzott a híveitől. Búcsúprédikációja egyúttal beszámoló és vallomás is volt.

„Alig van lélek, – mondta többek között – aki gyóntatószékemben feloldozást nem kért volna, alig van család, amelyet nem ismertem, alig van gyermek, akinek a szemébe bele nem tekintettem és alig van családi kereszt, amit nem igyekeztem volna enyhíteni... Jézust igyekeztem szolgálni minden társadalmi réteg lelkében... Ha hibáztam, azt felejtsetek el az Úr Jézus nevében. Ha valakit megbántottam, azt a jónak szenvedélyes akarata idézte elő. Ha pedig túloztam, azt igyekeztem jóvátenni...”

Ennél rövidebben és találóbban még senki sem jellemezte Mindszenty személyét és munkáját. Valóban! A jónak szenvedélyes akarata volt a legfőbb erénye, legnagyobb ereje, sikereinek a titka, de egyúttal – különösen fiatalabb korában – keménységének és konfliktusainak a forrása is.

Plébániájáról majdnem olyan szegényen távozott, mint ahogyan oda negyed évszázaddal előbb megérkezett. Személyes holmijain és kéziratain kívül alig vitt magával valamit Veszprémbe. A plébániai gazdaság értékes állat- és gépállományán kívül bútorai és könyvei nagyobbik részét is az utódjára hagyta.

A távozás azonban nem jelentette az „egykori buzgó és szívből szeretett híveivel és Zala derék népével „25 év alatt kialakult bensőséges kapcsolat” megszakadását. Mint hercegrímás kétszer is ellátogatott Egerszegre. A város és a környék népe mindkét alkalommal kitörő lelkesedéssel fogadta.

Első látogatásakor, 1946. szeptember 15-én, amikor a Notre Dame Zárda hatalmas kertjében felállított tábortól visszanézett és meglátta a 20.000 főnyi hívősereget, felsóhajtott: „Milyen jó az Isten, hogy megadta nekem a viszontlátás örömét!”

Második látogatására két év múltán, 1948. szeptember 8-án került sor. Akkor már üldözött vad volt. A kommunista hatóságok a leggyalázatosabb eszközöktől sem riadtak vissza, hogy a Boldogasszony Éve keretében rendezett ünnepségre érkező Bíboros szentmiséjétől és prédikációjától távoltartsák az embereket. Annak ellenére tízezerrel tódult a nép a város főterére, hogy egykori plébánosukat láthassák és hallhassák.

Az istentisztelet után volt plébániája udvarán külön megbeszélést tartott a két helyi plébánia egyházi és világi vezetőivel. „Én – mondta nekik többek között – csak azt fogom tekinteni a jövőben, hogy mi a becsület. Nem akarom megérni, hogy – ha autómmal elhaladok valamelyik temető mellett – a halottak kiugorjanak a sírjaikból és öklüket rázva utánam kiáltsák: Magyarok, hol a becsület?...”

A zalaiak nem felejtették el Mindszentyt. De ő is örökre a szívébe zárta őket.

„Ha aludtam a fegyházban, – írja – legtöbb álomomnak Zalaegerszeg volt a színhelye. Munkám és munkatársaim, ottani emberek és családok jelentkeztek álomban. Még édesanyámmal is legtöbbször ott találkoztam, nem a szülőföldön...” „Utódom, Dr. Galambos apát, a zalaegerszegi vármegyeház, alispánok, polgármesterek, főispánok, ipartestület, káplánjaim, alkalmazottaim közül többen gyakran szerepeltek álmaimban...”

Nagy vigasztalást jelentett a számára a budapesti amerikai követség „félfogságá”-ban, hogy éveken keresztül az áldottemlékű, köztiszteletben álló Marcell kármelita atya, – egykori zalaegerszegi kedves barátja és bizalmas munkatársa volt a gyóntatója.

Marcell atya – polgári nevén dr. Marton Boldizsár – a zalaegerszegi gimnáziumnak volt tanára. Tanártársai nagyrabecsülték, diákjai rajongtak érte. 1925-ben lépett be a sarutlan kármeliták rendjébe, 1930-ban szentelték pappá. Újmiséjén Mindszenty volt a kézvezetője.

1966-ban bekövetkezett halála hírének a vétele után ezt írta a naplójába: „Most már csak imádkozhatik értem a kiváló jó pap és barát, tanácsot nem adhat.”

Marcell atya halála után csak a követségen negyed évenként megjelenő édesanyja hozott néha-néha üdvözlőlevelet zalai híveitől. Száműzetésével azonban megváltozott a helyzet. Világotjáró missziós körútjain az istentiszteleteket követő fogadásokon majdnem mindenütt jelentkezett – nem kis öröme – valaki régi zalai papjai, munkatársai vagy emigrációban élő hívei közül.

A Missouri állambeli St. Louisban meg is jegyezte: „Érdekes, mennyi veszprémivel és zalaegerszegivel találkozom itt Amerikában.”

Dallasban a magyarok fogadásán az ő szeme is könnybe lábadt, amikor egy egerszegi asszony térdelt eléje és zokogásba fúló hangon így köszöntötte: „Nem reméltem, hogy az életben még egyszer láthatom, de most az Isten megadta ezt!...”

A veszprémi püspöki székből

Veszprémi püspökségének az ideje rövid, de mind egyéni, mind pedig nemzeti szempontból fájdalmas és tragikus eseményekkel és élményekkel telített volt.

Esztergomban történt felszentelése és veszprémi beiktatása minden különösebb ünnepélyesség nélkül történt. Nemcsak azért, mert honvédségünk elkeseredett harcban védte a magyar földet a hazánkba tört szovjet hadsereggel szemben, hanem azért is, mert néhány nappal előbb Hitler csapatai megszállták az országot.

Az új főpásztor a Dunántúl legnagyobb egyházmegyéjének az élén ugyanazt akarta megvalósítani, amit – mint egerszegi plébános és zalai püspöki biztos – kipróbált és eredményesnek talált.

Legfontosabb feladatai egyikének tekintette a túl nagy plébániák feldarabolását és az új városrészek és ipartelepek számára lelkészségek szervezését, valamint templomok és iskolák építését.

Hogy ezeknek a problémáknak a minél előbbi megoldását mennyire szívügyének tekintette, annak illusztrálására szolgáljon a következő eset: Tavaszi bérmaútja során az egyik helyen küldöttség jelent meg előtte és arról panaszkodott, hogy a közelben létesült új és nagy településnek nincsen se papja, se temploma, se iskolája. A panasz elhangzása után a püspök végignézett a kíséretében lévő papok során és azt mondta a fiatalabbak egyikének: „Fiam, Te itt maradsz és azonnal megkezded az új plébánia szervezését.” Még azt se engedte meg neki, hogy visszamenjen régi állomáshelyére a holmiját összecsomagolni.

Ez a gyors és bürokráciamentes egyházkormányzati stílus tette lehetővé, hogy mindössze kilenchnapos tényleges püspöksége alatt 34 új plébánia és 11 új katolikus elemi iskola létesült a veszprémi egyházmegye területén.

Szociális vonatkozásban is nagy tervei voltak. Már püspöksége második hónapjában, 1944 májusában bejelentette a hercegprímásnak és a kultuszminiszternek, hogy a püspökség gazdaságának nagyobbik részét kitevő 7.000 holdat parcelláztatja a környék földszegény parasztsága számára. Serédi hercegprímástól kedvező választ kapott. A Sztójai kormány azonban elutasította a terv kivitelezésének a megkezdését. Az elutasítás indokolása úgy hangzott, hogy a nagybirtok megbontása ellenkezik a háborús termelés érdekeivel.

Nemcsak elvileg tette magáévá a Püspöki Kar elutasító álláspontját állampolgároknak faji alapon való osztályozásával szemben, hanem személyes közbenjárással is igyekezett könnyíteni az üldözöttek sorsán. „Mint veszprémi püspök – mondta 1948 december 8-án elhangzott nyilatkozatában – ismételten jártam zsidóügyben a miniszterelnökségen és a belügyminisztériumban...”

Közéleti vonatkozásban Apor Vilmos győri püspökkel együtt helyeselte és támogatta egy új kereszténydemokrata párt alakítását abban a reményben, hogy ez az új politikai alakulat a radikálisan megváltozó világban az összezsugorodott és kiöregedett réginél frissebben, bátrabban és eredményesebben fogja tudni képviselni a keresztény világnézetet és a magyar nemzeti gondolatot.

„A Dunántúl püspökeinek memoranduma” címen vonult be a történelem lapjaira az az emlékirata, amelyet 1944. november 13-án személyesen adott át Budán a Szálasi-kormány miniszterelnökhelyettesének, Szöllösi Jenőnek.

Mindszenty, aki egyre fokozódó aggodalommal figyelte az eseményeket, úgyis mint püspök és úgyis mint az országgyűlés felsőházának hivatalból tagja, kötelességének érezte, hogy próbálja menteni a még menthetőt.

A szerző a Szálasi-kormányhoz intézendő memorandumának a tervezetét elsősorban Serédi bíborosnak akarta megmutatni. De Budapesten arról értesült, hogy az észak felől már

ostrom alatt álló Esztergomban a hercegprímás betegen fekszik. Ezért Esztergom elkerülésével szomszédjához és jóbarátjához, Apor Vilmos győri püspökhöz utazott. Apor fenntartás nélkül a magáévá tette az emlékirat tartalmát. Hasonlóképpen Shvoy Lajos székesfehérvári püspök is, akit a szerző szintén személyesen keresett fel. Az emlékirat szövegét Veszprémből motorkerékpáros futár vitte Pannonhalmára, Szombathelyre és Pécsre. Kelemen Krizosztom főpát alá is írta. Kovács Sándor azonban nem helyezte a tervezett lépést. Pécsre pedig nem tudott bejutni a futár, mert a város már hadműveleti terület volt.

A hallatlanul bátorhangú beadványban a négy főpap arra kérte a „Miniszterelnök Úron keresztül Magyarország sorsának mai intézőit, hogy a még ép Dunántúlt ne vessék oda visszavonulási harcok martalékául...”

A körülrásból nyilvánvaló, hogy a tulajdonképpeni címzett nem Szálasi, hanem Hitler volt.

De az Emlékirat második része súlyos bírálatban részesíti Szálasi is, amikor az 1944. október 15-i német segítséggel történt hatalomátvételi puccsra, illetőleg az azzal kapcsolatos ígéretekre utalva felveti a kérdést: „Vajjon az a remény, hogy a rendszerváltozás megfordítja a hadihelyzetet, megvalósult-e már?” A mi győzelmi lehetőségünk – állapítja meg a Memorandum – az egyre előrehaladó világhatalom haderejével szemben egyetlen kiépített védelmi vonal nélkül, felszeretlen honvédséggel, megtépett, visszavonuló támogatókkal... a vágyak birodalmába tartozik...”

„A felmerült élet-halál kérdés ma már nem politikai, hanem mindent megelőzően erkölcsi, ezért – okolják meg a főpapok szokatlan fellépésüket – nemcsak szólhatunk, de kötelességünk is a lelkiismeret, a történelem és az Úristen ítélőszéke előtt a felelősségre rámutatni a Dunántúlt három és félmillió lakosa nevében.”

Két héttel a Memorandum átadása után Schiberna Ferenc „hadműveleti kormánybiztosi jogkörrel felruházott főispán” Mindszentyt rendőrségi őrizet alá helyezte. Indokolásul azt hozta fel, hogy „a katonai beszállásolás érdekében folytatott helyszíni megállapítás alkalmával a hatósági rendelkezéssel szembehelyezkedett.” Vele együtt őrizetbe vetette azokat a papokat és kispapokat is, – számszerint 26-ot – akik főpásztorukat a fogház kapujáig elkísérték.

Néhány nap múltán a népes egyházi fogolycsoportot átszállították a magyar-osztrák határ közvetlen közelében fekvő sopronkőhidai fegyházba, ahonnan később a Hitler nagyköveténél személyesen interveniáló Apor püspök közbenjárásának eredményeként papjaival és kispapjaival együtt bevitték a püspököt Sopronba az Isteni Megváltó Leányai nevű női szerzet anyaházába. Ugyanoda internálta Szálasi Shvoy székesfehérvári püspököt is.

A rabpapok egyike, a kanadai emigrációban meghalt dr. Máhig János megírta a nyilas fogság történetét. A beszámoló túlradó lelkesedéssel beszél Mindszentyről, aki jóságos atyai szeretettel élt együtt hűséges papjaival és kispapjaival, és hálás elismeréssel emlékezik vissza a kedvesnővérekre, akik úgy gondoskodtak róluk, mintha az édestestvéreik lettek volna.

„Börtönéletünk alatt – írja – közvetlen közelről ismertük meg püspökatyánkat. Szeretetünk, ragaszkodásunk napról napra fokozódott. Tökéletessége, szent élete, jóságos szíve és lelke, részvéte, rettenthetetlen bátorsága és elvhűsége minden nap új fényben ragyogott előttünk...”

Bizonyos idő múltán a papokat és a kispapokat szabadon engedték. Három közvetlen munkatársa, Lékai László, Mészáros Tibor és Szabadhegyi Szabolcs, azonban önként vele maradt.

Nekik még Sopron eleste után is heteken át kellett a hazatérésre várniok. Részint a közlekedési eszközök teljes hiánya, részint pedig a szovjetkatonák garázdálkodása tette lehetetlenné a város elhagyását. Még három heti várakozás után is csak hosszú és kalandos utazással jutottak el Veszprémig.

A kép, amely székvárosában eléje tárult, mélyen megrendítette. Az oroszok nemcsak a püspöki rezidenciát, hanem a székesegyházat is teljesen kirabolták.

Még szomorúbb volt a helyzet, amelyet Somogy megyei körútján talált.

Gyorsabb közlekedési eszköz hiányában egylovas parasztszekéren utazott, amelynek udvari papja és rabtársa, Szabadhegyi Szabolcs volt a kocsisa.

„Romokat, leégett házakat, kifosztott plébániákat, lesújtott embereket találok mindenfelé,” írja. „Végig csak arról hallok, hogy a szovjetkatonák rabolt, eszeveszetten pusztított, ok nélkül békés embereket legyilkolt, állandóan és részegen fajtalankodott...”

Ugyanezt hallotta a fővárosban püspöktársaitól is, akiket 1945 májusában Grósz József kalocsai érsek, Serédi hercegprímásnak a háború utolsó napjaiban bekövetkezett halála után a püspöki kar ideiglenes elnöke konferenciára hívott.

A konferencián már nem találkozhatott szomszédjával, jóbarátjával és harcos küzdőtársával, Apor Vilmos győri püspökkel, akit a Püspökvár óvóhelyére menekült asszonyokat és lányokat elhurcolni akaró részeg szovjetkatonák megöltek, amikor testével védte velük szemben a pincébe vezető lejáratot.

A közös püspökkari körlevelet ő, a testület legfiatalabb tagja fogalmazta meg.

„Körlevelünkben – emlékezik vissza – igyekeztünk az adott korlátozások közt a nemzet és az egyház tragikus helyzetéről hű képet adni. Hallgattunk a szovjet katonák rettenetes viselkedéséről, az okozott rengeteg kárról és megértéssel kezeltük az ország nyakára ültetett ideiglenes kormányzat intézkedéseit is, bár azok között már sok sérelmes is volt...”

A konferencia befejezése után bérmakörútra indult az egyházmegye északi részébe. Ott kapta a hírt 1945. szeptember 15-én, hogy XII. Piusz pápa esztergomi érsekké nevezte ki.

Az év végén a bíborosi kalapot is megkapta.

A budapesti amerikai katonai misszió jóvoltából, amely repülőgépet bocsátott a rendelkezésére, mindkét kinevezését személyesen köszönhette meg a pápának.

Magától értetődik, hogy mindkét alkalommal tájékoztatta az Egyház fejét az egyre súlyosodó magyarországi helyzetről.

A lelkipásztor-hercegprimás

1945. október 7-én az esztergomi bazilikában elmondott székfoglaló beszédében fájdalommal állapította meg, hogy a háború és az összeomlás ideje alatt meglazultak az erkölcsök. Majd így folytatta: „Az elszakadt partok ellenében a lelkipástorokodáson van a hangsúly. Ahol a természeti és a kinyilatkoztatott törvény megingott a szívekben, ott az elmélyülő hitélet annyi, mint a társadalom gátszakadásának a megállítása... Akarok jó pásztor lenni, aki – ha kell – életét adja juhaiért, Egyházáért, hazájáért... Akarok lenni népem lelkiismerete, hivatott ébresztőként kopogtatok lelketek ajtaján, a föltetsző tévelyek ellenében az örök igazságokat közvetítem népemnek és nemzetemnek.”

Nem volt esztergomi érsek, aki olyan kevés időt töltött volna a rezidenciájában és olyan sokat időzött volna hívei körében, mint ő. És nem volt hercegprimásunk, aki saját főegyházmegyéjén kívül, az ország más egyházmegyéiben annyi helyen végzett volna egyházi funkciót és prédikált volna, mint Mindszenty József.

Rövid, mindössze hároméves, tényleges érseksége alatt végiglátogatta főegyházmegyéje minden plébániáját és egyházi intézményét.

Különös hangsúlyt helyezett a főváros pasztorálására, mert tudta, hogy a vidék Budapest példáját követi. Legfontosabb feladatának a nagy plébániák szétdarabolását és eleven egyházközségi élet megteremtését tekintette. Mielőtt egy plébánián, vagy intézményben megjelent, alaposan informáltatta magát a város vagy a falu, a szeretesház, iskola vagy szervezet történetéről és jelenlegi helyzetéről. És az így nyert adatokat beépítette a prédikációjába vagy a beszédébe. Egyik-másik ilyen prédikációja vagy beszéde valóságos kis helytörténeti és egyházsociológiai tanulmány. Ennek az alapos előkészületnek volt köszönhető, hogy prédikációinak és beszédeinek lelkipásztori részei, tanácsai és intelmei sohasem voltak semmitmondó általánosságok, hanem mindig a helyi adottságoknak és szükségleteknek megfelelő elirányítások.

Sohasem elégedett meg a helyi papsággal és az egyházközségi és világi vezetőkkel való találkozással, hanem mindig alkalmat adott a híveknek is, hogy főpásztorukkal beszélhessenek.

A hívek hamar megéreztek, hogy Mindszenty József személyében olyan főpásztort kaptak, aki minden tekintetben gondoskodó atyja akar lenni nemcsak az egész közösségnek, hanem a közösség minden egyes családjának és magános tagjának is. És a szeretetet szeretettel viszonzották. Akárhol jelent meg, a templom vagy az egyházközségi terem mindenütt kicsinek bizonyult a befogadásukra. A fővárosi egyházközségek közös rendezésein pedig, a Szent István-bazilika előtti vagy a sziklatemplom előtti Szent Gellért téren, a legtöbb esetben 200-250.000 ember hallgatta a prédikációját. Arra is volt példa, hogy maga az ifjúság töltötte meg zsúfolásig a bazilika előtti térséget.

A fővárosi híveknek legemlékezetesebb, az orosz megszállókat és azoknak magyarországi kommunista csatlósait egyaránt megdöbrentő, vallásos megmozdulása az 1946. május 5-én Mindszenty bíboros által vezetett máriaremetei zarándoklat volt, amelyen zárt sorokban 100.000 budapesti férfi kereste fel ezt a budakörnyéki kegyhelyet.

A hívek részvétele meghaladta az egy milliót 1946. augusztus 20-án, amikor a Szent Jobb-körmeneten a fővárosi hívekhez a vidéki egyházmegyéek küldöttségei is csatlakoztak.

A Primás – a Püspöki Karral való egyetértésben és a Katolikus Akció szervezetének a bekapcsolásával – országos viszonylatban is kezébe vette a lelkipásztori munka irányítását. Szorgalmazta a népmissziók és évi lelki gyakorlatok tartását, elindította az Árpádházi Boldog Margit égi pártfogása alá helyezett engesztelési mozgalmat és a létükben fenyegetett

hitvallásos iskolák és az iskolai hitoktatás védelmére életre hívta a Katolikus Szülők Szövetségét.

Prímásságának utolsó, a szívéhez legközelebb álló és mind mélységében, mind pedig terjedelmében legátfogóbb és legeredményesebb hitéleti megmozdulása, amelyhez fogható nem látott a magyar föld, a „Boldogasszony Éve” volt.

A „Boldogasszony Éve” mérlegét ő maga így állította fel: „Az ország legjelentősebb központi helyein és Mária-kegyhelyein végighordoztuk a Mária-tisztelet fehér lobogóját és százezres tömegekben milliók álltak alája. A kibontott vallási és nemzeti lobogó, mint valami vonzó mágnes, a szenvendő magyar szíveknek az Egyházhoz és hazához való hűségét hozta napfényre.”

A lelkipásztori munkát úton-útfélen akadályozó és egyre szűkebb területre szorító kommunista egyházpolitikának az volt a végső célja, hogy nálunk is megvalósuljon a „szovjetmintájú vallásszabadság,” aminek az a lényege, hogy az egyház tevékenységét a templomi istentiszteletre korlátozzák és ágenseik által még ott is ellenőrzik, hogy mit prédikál a pap és ki vesz részt az istentiszteleten.

Ennek a végső célnak elérése érdekében elnémították a virágzó katolikus sajtót, feloszlatták a katolikus hitbuzgalmi és társadalmi egyesületeket, lehetlenné tették a katolikus karitásmunkát, elvették a katolikus iskolákat és zavarták a zarándoklatokat, különösen azokat, amelyeken a Hercegprímás prédikált.

A Bíboros lelkipásztori buzgóságát és leleményességét azonban nem tudták megtörni és elkedvetleníteni. Nem elégedett meg azzal, hogy egyetlen pozíciót sem adott fel szívós és kemény ellenállás nélkül, hanem egyre újabb lehetőséget keresett a néppel való találkozásra és a papságot is szüntelen biztatta, hogy a családlátogatás rendszeresítése által tartsanak szoros kapcsolatot a híveikkel.

Az irgalmas szamaritánus

A második világháború és a megszállás szörnyű eseményei következtében a magyar nép, különösen a főváros és az ipartelepek lakossága, olyan volt, mint a Szentírás kirabolt és beteggé vert utasa.

Ezért Mindszenty bíboros nemcsak lelki, hanem testi táplálékot is igyekezett szerezni a híveinek.

„A háború zivataros fergetege – mondta első budapesti prédikációjában – elzúdult felettünk... A Dunavölgy már nem vérvölgy, de maradt a szenvedés, a könny- és siralomvölgye. Ránk telepszik, mint valami óriási halálkeselyű, borzalmas öleléssel a közelgő tél, az ezeréves magyar történelem talán legnehezebb tele... Belenézek ebbe a télbe és emberi, keresztény és magyar mivoltom belereszket...” „Tisztában vagyok – folytatta – a magyar nép önérzetével és nemes büszkeségével, amely nehezen kér, nehezen mutatja sebeit. Helyette és érte ős Budavárának omladékai alatt, a fővárossal való első találkozása idején kiáll az ország hercegprímása a nagyvilág, a civilizált népek és nemzetek színe elé népe ínséges tarisznyájával; és az élet tengerének égtájai felé küldi az SOS-jeleket: Mentsétek meg a pusztuló magyar életeteket!”

A pápát már első római látogatása alkalmával informálta a magyar nép szomorú helyzetéről. XII. Piusz nemcsak részvételt hallgatta, hanem a támogatásáról is biztosította.

Második római útja során a vele együtt bíborossá kinevezett négy amerikai főpapon keresztül kérte az USA katolikusainak a segítségét. Az amerikai magyarokat rádiószózzal szólította fel, hogy adományaikkal enyhítsék óhazai testvéreik ínségét. A nyugat-európai országok hívóit részint levélben, részint pedig személyes küldöttei útján kérte fel a segélynyújtásra.

Egyidejűleg mozgósította a hazai erőforrásokat is.

„1945-46 telén – mondta a fővárosi papság gyűlésén annyit fogunk érni és annyit fogunk elérni, amennyi karitás lesz a működésünkben.”

Intelmét megismételte a budapesti egyházközségek központi tanácsának az ülésen, amikor figyelmeztette a vezetőket, hogy: „Nem elég a külföldi segítség, meg kell feszíteni erőnket és akinek két köntöse van, adja az egyiket annak, akinek semmije sincs, s akinek egy karéj kenyere van, felét adja oda a nincstelennek.”

Külön kérelemmel fordult az országnak azokhoz a vidékeihez, amelyeket megkímélt a háború vihara, hogy élelmiszercsomagokkal és gyerekteleltetésekkel segítsék a főváros és az elpusztított ipartelepek lakosságát.

Az eredmény mind külföldi, mind hazai viszonylatban felülmúlta a várakozást. Vonatszám jött a ruha és az élelem az USA-ból, vonatszám vitték a lerongyolódott és kiéhezett magyar gyerekeket Belgiumba és Hollandiába.

De a magyar vidék nagylelkűségébe vetett reményében sem csalódott. „Az összes egyházmegyéék – írja – a szeretet versenyébe fogtak és buzgó vezetőik utasítása mellett az áldozatosság megindító példáit adták. Adtak a kevésből, az alig nélkülözhetőből is, mert a felebaráti, a honfitársi és hitrokoni szeretet sürgette őket. Az akció 1946 telén 742,57 kilogramm élelmet hozott a fővárosnak és csak Baranya és Somogy vármegyében ezen a télen 1.500 budapesti éhező gyermeket láttak vendégül.”

A segélyakció sikerében nagy szerepet játszott a hercegprímás életpéldája.

Budavári rezidenciájának a felét elvitte a bomba, de ő nem engedte, hogy annak a helyrehozására költsenek. „Úgy van rendjén, – mondta – hogy a romország prímása romházban lakjék.”

Az elvett egyházi birtok ellenértékeként felajánlott havi fizetést nem vette fel, mert a kormánnyal szembeni teljes függetlenségét meg akarta őrizni. Háztartása a lehető legegyszerűbb volt. Ha édesanyja, nővérei és a szomszédos falusi plébániák hívei időről-időre nem juttattak volna el a hercegprímási konyhára élelmiszeradományokat, a szakácsnő nem tudott volna mit főzni. A hideg téli időben is fűtetlen szobában dolgozott. A kifejezetten személyes használatára küldött pénz- és ruhaadományokat is a segélyakció céljaira fordította.

Papjait arra kérte, hogy a bérmálásokon régen szokásos ünnepi lakoma helyett az ebéd csak egyetlen tál ételből álljon. Ha ezt a kívánságát nem teljesítették, az első fogás után felállt, megköszönte a vendéglátást és kérte, hogy a többit adják az egyházközség szegényeinek.

Böjti időben hetenként két nap csak kenyeret evett és vizet ivott és az ágya előtti csupasz padlón aludt.

Mindez nem maradt titokban és jelentősen befolyásolta a papság és a hívek magatartását is.

Áldásos egyházi karításmunkájának párthatározat vetett véget, amely a segélyakciót állami feladatnak nyilvánította.

Az emberi jogok védelmezője

Aki maga nem szenvedte át az összeomlás utáni évek lét- és jogbizonytalanságát, az nem is tudja elképzelni az akkori állapotokat: a nők meggyalázását, a férfiak elhurcolását, a megszállók „zabralás”-nak nevezett fosztogatását, a szovjet kéksapkások és a magyar – vagy legalábbis magyarul is beszélő – politikai rendőrség terrorját és a magyar nép millióinak megfosztását legerősebb állampolgári jogainak a gyakorlásától.

Az első két esztendőben még akadtak polgári politikusok, akik néha-néha hangot adtak a tiltakozásuknak. A számuk azonban hónapról-hónapra fogyott, mert vagy elfogták, vagy pedig emigrációba kényszerítették őket.

Aki ezt a szörnyű helyzetet ismeri, annak nem kell magyarázni, hogy a Hercegprímás miért vette magára az emberi jogoknak sok munkával, még több rosszindulatú támadással járó védelmét is. „A nép – így hangzott a megokolása – nem mondhatja el fájdalmát, nem tárhatja fel sebeit. Az Egyház kötelessége híveit védeni, ha ezt esetleg félre is értik.”

Már a beiktatása utáni első püspökkari körlevélben foglalkozott a Szovjetben visszatartott hadifoglyok és az otthoni üldözöttek ügyével.

Miután hivatkozott arra, hogy a magyar püspöki kar a német megszállás és a nyilasuralom idején védelmébe vette az üldözött zsidókat, így folytatta: „Ha akkor kötelességszerűen felemeltük a szavunkat, éppúgy lehetetlen hallgatnunk ma a mi népünk megsokasodott szenvedései fölött is: főként azokat a megpróbáltatásokat értjük, amelyek nem a háború velejárói, hanem amelyeknek a harag, a gyűlölet, a bosszúállás és alantas indulat a szülői. Gondolunk itt a szabadságuktól megfosztottak nagy számára, fájjaljuk a hadifoglyok, elhurcoltak sorsát, övéik fájdalmas bánatát és éjjel-nappal gyötrő aggodalmát...”

Majd így folytatta: „De nagy a számuk itthon is azoknak, akiknek hiányzik a személyes szabadságuk emberi joga, akik hónapok óta sínylődnek fogságban anélkül, hogy közölnék velük helyzetük okát, ügyükben jogerős bírói ítéletet hoznának, vagy csak ki is hallgatnák őket... Közösen emeljük fel tiltakozó szavunkat éppen a tél küszöbén, a ruhátlanság, táplálatlanság várható erősödése félelmében és kérjük az illetékes hatóságokat, hogy Isten és a történelem előtt való felelősségük tudatában csökkentsék az amúgy is bőséges magyar szenvedéseket, apasszák meg a családok keserűségének tengerét. Különösen felhívjuk a figyelmet a fogságban lévő és internált betegekre és az elaggottakra. Akiknek pedig – így fejeződik be a bátran keresztényi körlevél idevágó része – komoly bírói ítélet alapján kell még vezekelniük botlásukért, azok számára emberi ellátásról, életüket nem veszélyeztető tartózkodási helyről gondoskodni meg ne feledkezzenek...”

Egyidejűleg felszólította a papságot, hogy „külön lelkipásztori felkarolásban és lelkigondozásban részesítsék a foglyokat és internáltakat, nemkülönben azoknak aggódó családtagjait...”

Maga jópéldával járt elől. 1945 karácsonya előtt két internálótábort is meglátogatott: a délbudait és a csepelit.

Egyikbe se akarták beengedni. Erre ő kijelentette, hogy addig áll a kapu előtt, amíg meg nem kapja az engedélyt. Végül is megkapta azért, mert a környék népe, amikor híre ment annak, hogy a hercegprímás ott van, tömegesen gyülekezett köréje.

A délbudai táborban tett látogatásáról így számolt be: „Meglátogattam a tömegszállásokat és benéztem sok cellába. A nagy térre összehívtam a hatalmas embertömeget és pár szót szoltam hozzájuk. Észrevettem, hogy szavaimra a letört férfiak felemelték fejüket és szemükben is megcsillant az élet fénye. Nem annyira a szavaktól, mint inkább a ténytől, hogy a primás eljött közéjük, mert meg akarja mutatni, hogy ők változatlanul emberek és értékek az Egyház szemében...”

Nagynehezen elérte azt is, hogy néhány budapesti börtönbe is beengedték.

„Ha engedélyt kaptam, – írja – igyekeztem minél több elítélttel találkozni. Celláról cellára mentem. Minden rab elsírta magát és leborulva kérte az áldásomat, még a másvallásúak is...”

Az internálótáborokban és börtönökben szerzett tapasztalatait írásban közölte az igazságügyminiszterrel és egyúttal emberséges bánásmódot kért a törvényesen elítéltek és amnesztiát az internáltak számára. „Ezek a szerencsétlenek, – írta – akik hosszú hónapok óta silány élelmezés mellett sínylődnek egészségtelen, fűtetlen helyeken, ahol még az ablakok is hiányoznak, már eléggé levezekelték bűnüket, ha ugyan bűnről egyáltalán beszélni lehet...”

Fogolypasztorációját azonban nem sokáig folytathatta. „Nagy belügyminisztersége alatt – olvassuk emlékirataiban – még sikerült látogatási engedélyt kapnom, de utóda, Rajk László idején már akadékoskodtak. Ennek utóda, Kádár János pedig már engem fogatott le.”

A szlovákiai magyarok és a magyarországi németek ügyvédje

1945 tavaszán az emigrációból visszatérő Benes elnök Kassán, a csehszlovák kormány ideiglenes székhelyén kijelentette, hogy „Csehszlovákia a csehek és a szlovákok állama és senki másé.”

Ez a fenyegetés az állam északi karéjában élő szudétanémeteknek és a dunavonal fölött zárt tömbben élő 650.000 magyarnak szólt.

Az embertelen fenyegetést kegyetlen tettek követték.

A szudétanémetek kiűzésével egyidejűleg megkezdődött a Délszlovákiában ősidők óta ott élő magyarok likvidálása is.

A Hercegprímás a Dunán át érkező menekültektől közvetlenül és hitelesen értesült a történekről és azonnal magyar testvérei mellé állott. 1945. október 15-én megrázó hangú pástorlevélben tárta hívei és az ország közvéleménye elé az üldözöttek kétségbeejtő helyzetét, az embertelenségek beláthatatlan sorozatát: a szudétavidékre való deportálásokat, a bebörtönzéseket, internálásokat, a kiutasításokat, a magyar intézmények megszüntetését és a magyar anyanyelv használatának a megtiltását. „Történik mindez – írta – a szerencsétlen zsidókon már kipróbált eszközökkel... Azonos eszközökkel nagyrészt ugyanazok az emberek, csak más szempont szerint és más szín alatt, üldözik már hetek óta a keresztény magyarokat...”

A panaszt eljuttatta a szlovák püspöki karhoz, a Vatikánba Montini bíboros-helyettes-államtitkárhoz, Griffin angol és Spellman amerikai bíboroshoz, VI. György angol királyhoz és Washingtonba Truman elnökhöz.

És közben otthon is megtett minden tőle telhetőt, hogy a közvélemény mozgósításával a bátortalan kormányt erélyesebb kiállásra kényszerítse. Még Prágába is el akart menni, hogy személyes intervenciójával Benes elnököt jobb belátásra bírja, de nem kapott beutazási engedélyt.

A nyugati sajtó megfelelő tájékoztatásáról is gondoskodott.

Hogy végül is olyan megállapodás jött létre a két állam között, amely a csallóközi és garamvidéki magyarok nagyobbik részének otthonában való megmaradását biztosította, az – nem utolsó sorban – Mindszenty bíboros érdeme volt.

„A kollektív deportálás – állapította meg a Hercegprímás Dinnyés Lajos miniszterelnökhöz intézett táviratában – minden előzetes válogatás nélkül, bármilyen célból és indokolással történjék is, embertelen...”

Ezt az elvet nemcsak a délszlovákiai magyarok üldözésével kapcsolatban hangoztatta, hanem akkor is, amikor a magyar kormány megindította a német kisebbség kitelepítésére irányuló akcióját.

„Mi, – így érvelt a Hercegprímás – akik 1944-ben az akkori kormánynál minden tőlünk telhetőt megtettünk a zsidók deportálása ellen, Istentől kapott hivatásunk tudatában szükségesnek tartottuk a felszólalást a németek számkivetése ellen is, annál is inkább, mert híveinkről van szó...”

Arra az ellenvetésre, hogy a hitlerista propaganda hatása alatt a svábok közül sokan hűtlenné, sőt árulókká lettek, emlékeztetett a 48-as szabadságharc aradi vértanúira, akik közül öten németek voltak; megnevezte azokat az értékes tudósokat, művészeket, írókat, akiket a német kisebbség adott a magyarságnak és idézte azokat a névtelen német származású százezreket, akik teljes beolvadásukkal növelték népünk erejét.

„Tiltakozunk az ellen, – folytatta – hogy egyes csoportok, tudniillik a bundisták és SS-ek hazafiatlan viselkedése miatt büntessenek kollektív felelősség alapján ártatlanokat, sőt

olyanokat is, akik a Hűség Mozgalomban való részvételükkel tanúsították a Hazához való ragaszkodásukat...”

Az 1947. október 2-án kiadott és az ország minden katolikus templomában felolvasott közös püspökkari körlevélben újra visszatért erre a kommunisták által sűrűn hangoztatott öngazolásra.

„Ám büntessék meg – írta – a bűnösöket bűnük egyéni tárgyilagos kivizsgálása és szabályszerű megállapítása után akár deportálással, akár kitelepítéssel. Ez ellen senkinek szava nincsen és nem is lehet. De minden válogatás nélkül, kollektív alapon történő kitelepítés ellen a legkiáltóbban szót kell emelnünk, mert az ilyen kitelepítés – történjék az bárminő címen – embertelenség, az emberi jogok éles hangoztatása idején különösen az...”

A körlevél végén szomorúan bevallja, hogy, bár a hazai német kisebbség jajszavát eljuttatták mindenhová és „mindazokhoz, akik fellettünk hatalmat gyakorolnak, de alig van visszhang.” ... „Az elvek, az emberi jogok és az emberszeretet védelmében azonban – teszi hozzá – még a pusztában kiáltónak szerepéről sem enged lemondani kötelességünk és lelkiismeretünk...”

Nyugat-Németországban még ma is emlegetik, hogy a második világháború után Mindszenty bíboros – és vele a magyar püspöki kar – volt az egyetlen vezető személyiség, aki nyíltan és bátran védelmébe vette a Hitler és a nemzetiszocializmus bűnei miatt üldözött német kisebbséget.

A keresztény magyar hazafi

„Megrendítő és páratlan, – mondta róla valaki – hogy milyen büszkén és fájdalmasan szereti a nemzetét és a hazáját.”

Ugyanolyan büszkén és fájdalmasan, – tehetjük hozzá némi túlzással – mint ahogyan keresztény hitét és katolikus egyházát szerette.

A kereszténység és a magyarság, az Egyház és a Haza már kora fiatalságában elválaszthatatlanul összefonódtak a gondolat- és érzelmvilágában. „Amikor én még kisdíák voltam – emlékezik vissza – és kongreganista tagavatásra álltam, ...a szívemet elfutotta a melegség, hitem és hazám egy tűzzé váló szeretete a Magyarok Nagyasszonyában.”

A történelmi Magyarország képét és emlékét melengető szeretettel őrizte a szíve mélyén. A magyar földet egy hatalmas misekehelynek látta. „A kehelyvölgy a magyar alföld, a kehely pereme a hegyláncolat köröskörül”. És ennek a kehely-Magyarországnak minden darabka földjét a sajátjának és minden lakóját a testvéreinek tekintette.

Kötelező tanulmányai mellett gimnazista és teológus korában sokat foglalkozott a magyar történelemmel és irodalommal. Beszédei, prédikációi és cikkei tele vannak magyar történelmi és irodalmi utalásokkal. És amikor a magyar földről, a magyar múlttól, a magyarság hivatásáról és nagy férfi vagy női alakjairól beszélt, átszellemült az arca, megcsillant a szeme és költői szépségű hasonlatok tolultak az ajkára.

Az Egyházhoz való hűségről vagy a Mária-tiszteletről szólva is gyakran és szívesen emelte ki azoknak sajátosan és szépségesen magyar vonásait.

Ennek a háttérnek az ismeretében nem lehet csodálkozni azon, hogy határozottan és szenvedélyesen visszautasította a kommunistáknak és társutasaiknak múltat gyalázó propagandáját.

„A magyar múltat – mondta nekik – ismerem. A süllyedt korszakok hibáit, az Isten törvényébe ütköző bűneit mélyen sajnálom. De emelt hangon mondom, a magyar történelem nem katafalk és nem szemétdomb...”

Ebben a múltat védő és gyakran idéző magatartásában nem vezette – a szónak se szociális, se pedig demokratikus értelmében vett – reakciós szándék. Ismételten kifejezésre juttatta, hogy helyesli az igazi demokráciát, a józan földbirtokreformot és a nép javát szolgáló szociális újításokat. De tiltakozni és védekezni akart az ellen a közvéleményt mérgező szellemi maszlag ellen, hogy a magyar nép végre a Szovjet kegyéből 1945-ben szabadsághoz és kultúrához jutott.

Azokkal szemben, akik egyszerűen ki akarták radírozni történelmünkéből az ezeréves magyar múltat, már bemutatkozó beszédében hangoztatta: „Ébresztgetem nemzetünk megszentelt hagyományait, amelyek nélkül egyesek talán igen, de a nemzet nem élhet.”

„A jövőben nem alacsonyítjuk le magunkat – mondta egyik prédikációjában – azzal, hogy az idegenekkel versenyre kelve ócsároljuk nemzetünket...”

„Ahogy őseink – jelentette ki Egerben – 30 nemzedéken át voltak, mi is vagyunk és leszünk katolikusok és magyarok...”

Különös gondját képezte az ateista és kommunista propaganda csábításának elsősorban kitett fiatalság. Minden lehető alkalommal kérte és figyelmeztette őket: „Szeressétek az Egyházat és a Hazát!”

„Mindenütt merik szeretni a hazát, – mondta az egyetemi hallgatóknak: mi magyarok is merjük szeretni a hazánkat és 1946-ban az Egyház és a Haza szeretete legyen a mi lelkünk üdve és hazánk feltámadása...”

Ebben a vonatkozásban legjellemzőbb és legmegrendítőbb beszédét 1946. november 28-án a pesti Szent Teréz egyházközség tanoncotthonának megáldási ünnepségén mondotta el.

Miután az egybegyűltek előtt hangot adott a felvidéki magyarok üldözése fölötti felháborodásának és bánatának, az inasgyerekekhez fordulva így folytatta: „Amikor ti otthont kaptok itt, akkor verik ki a Csallóközből útszéli barmokként a magyarokat, akik nektek vérség szerint és hitben is testvéreitek... A szenvedő magyarságra gondolva legyetek szilárd, rendíthetetlen magyar fiúk és semmiféle tekintetért a magyarságtokból ne engedjetelek... És mivel a legerősebb oszlopa a magyarságnak a katolikus hit: legyetek büszkén és rendületlenül katolikusok. Ez a két szárnya legyen a ti lelketeknek és valahányszor imádság száll el ajkatokról, mindig foglaljatok bele minden magyar embert, határon innen, határon túl és a ti szívetekben legyen ott minden magyarnak a fájdalma és kínszenvedése! Ebből a nagy magyar fájdalomegységből ne engedjetelek soha senkinek a kedvéért!”

A hercegprímás politikai szereplése

Az esztergomi érsek római szentbirodalmi hercegi címe aránylagosan fiatal eredetű és sohasem jelentett többet pusztán címmel. Mindszenty bíboros nem is sajnálta az elvesztését, amikor a pápa az ötvenes évek elején a főpapoknak effajta világi titulussal idejéért múltaknak nyilvánította. Tényleges hivatal – egyházi és világi téren egyaránt – jelentett a primásnak.

Szent István rendelkezése és az ő szellemében alkotott későbbi törvények szerint az esztergomi érsek nemcsak a magyar egyház feje volt, hanem egyúttal az ország első közjogi méltósága, első zászlósúra is, aki rangban mindenki más megelőzően a király, az első világháború után pedig a kormányzó után következett. Az ő joga volt a királykoronázás, ami nálunk ugyancsak több volt ünnepélyes formáságnál, mert általa lett a király a hatalom tényleges birtokosa. A koronázás után sem szűnt meg az érsek közjogi szerepe, mert az ő kötelessége volt arra vigyázni, hogy a király – és annak kormánya – megtartja-e a koronázási esküben vállalt fogadalmaikat.

Az esztergomi érseknek ennek a legmagasabb magyar közjogi méltóságnak nemcsak a díszét viselték, hanem a terhét is vállalták. Nem egy közlök büntönyt is szenvedett azért, mert nyíltan és bátran fellépett a királyi hatalom túlkapásaival szemben és megvédelmezte az ország érdekeinek elhanyagolását és a nemzet szabadságának a megsértését.

Az új érsek mindjárt a kezdet kezdetén közölte az illetékes világi vezetőkkel és a közvéleménnyel, hogy nagy elődjei példáját ebben a vonatkozásban is követni kívánja.

Ez teszi érthetővé a debreceni ideiglenes kormány miniszterelnökének, Miklós tábornoknak üdvözlőtáviratára adott válaszában azt az ígéretét, hogy „az ország első közjogi méltósága hazája rendelkezésére áll.” És bemutatkozó prédikációjának azt a bejelentését, hogy: „Ha a balszerencse elmúltával a nemzet józansága hidat ver az örvény fölött, mint Pontifex, mint hídverő és több mint 900 év jogán az ország első zászlósúra, a Ti érseketek, az ország primása is ott lesz közjogi életünk helyreállításában és továbbvitelében.”

Már az első püspökkari körlevélben, amelyet az összeomlás után ő fogalmazott meg, nagy segítséget nyújtott a debreceni ideiglenes kormánynak azzal, hogy a híveket figyelmeztette, hogy „bár a kormány... ideiglenes, mégis egyedüli képviselője kifelé a nemzetnek, befelé a rendnek, azért joggal követeli magának a kellő tiszteletet és engedelmisséget mindenben, ami Isten parancsaival nem ellenkezik...”

Számos nyilatkozatában leszögezte, hogy a magyar katolikus egyház helyesli és támogatja a demokráciát és nem vágyik a régi idők visszatérése után. Csak „arra vágyódik, – szögezte le többször is –, hogy minden téren szabadon működhessék, fejleszthesse intézményeit és biztosítva lássa minden híve számára az emberi jogokat...”

Amikor az ország közállapotának fokozatos romlását és a politikai rendőrség féktelen terrorját is bírálni kezdte, a kommunisták a politizálás vádját emelték ellene. A bíboros Pázmány szavaival utasította vissza a vádat. „Senki sem tilthat el attól, – idézte a nagy elődöt – hogy nézeteimet az ország közügyeiről szabadon elmondhassam. Kötelességem az ország jogai és szabadsága felett őrködni.”

Pártpolitikai vonatkozásban nem foglalt állást. Az első háborúutáni választás előtt nehezményezte ugyan, hogy lehetetlenné tették a Kereszténydemokrata Párt indulását, a második után pedig elítélte a Kommunista Párt választási visszaéléseit, de mindkét esetben tartózkodott az állásfoglalástól. Még a második választás előtt – taktikai okokból – engedélyezett keresztény pártalakulatokkal szemben is megőrizte a semlegességét.

Az emberi jogoknak lelkiismerete és magyar szíve által parancsolt és az Egyház érdekeinek primási kötelességéből eredő védelmén és képviselésén kívül tulajdonképpen csak két alkalommal nyúlt bele a nemzetgyűlés, illetőleg a kormány hatáskörébe.

Az első alkalommal súlyosan kifogásolta, hogy a nemzetgyűlés idegen megszállók jelenlétében és a választók előzetes informálása nélkül, puccs-szerűen, megváltoztatta az államformát. A második alkalommal pedig, mivel úgy látta, hogy a kormány nem veszi komolyan a béketárgyalásokra való felkészülést, szakértők bevonásával memorandumot készített és azt – mint a magyar katolikusok emlékiratát – eljuttatta a nyugati világ minden illetékes tényezőjéhez. Az első esetben még a megfélemlített nemzetgyűlés többsége is helyeselte a lépését. A másodikban az egész nemzeti közvélemény mögötte állott.

Az igen alapos és megfontolt memorandum érdekessége, hogy felveti egy, svájci mintára szervezendő dunavölgyi konföderáció gondolatát, amelyben „a határok elvesztenék politikai jelentőségüket.” Addig pedig, amíg ez a nagyon kívánatos államszövetség megvalósulhat, – javasolta – leginkább az szolgálná a megbékélés ügyét, „ha minél tisztább nemzeti államok alakulnának ki a Duna völgyében...”

Az egyetemes kereszténység őrállója, és ébresztője

Mindszenty bíboros „büszke és fájdalmas” magyarsága mellett, mint magyar keresztény nagyjaink majdnem mindegyike – az egyetemes kereszténység őrállójának és ébresztőjének is érezte magát korunk keleti veszedelme, az ateista bolsevizmussal szemben.

Ő igazán jól ismerte a kommunizmust és a Szovjetuniót. Saját bevallása szerint az első magyarországi proletárdiktatúra alatt szerzett személyes tapasztalatai óta állandóan tanulmányozta a kommunizmus ideológiáját és annak moszkvai gyakorlatát.

Éppen ezért megdöbbenette a nyugati szövetséges nagyhatalmak országaiban, különösen pedig az Egyesült Államokban a háború alatt bekövetkezett hangulatváltozás a Szovjettel szemben, ahol Rooseveltnél elnök egyenesen arról beszélt, hogy Oroszország Sztalin vezetésével a demokratizálódás útjára lépett és hogy a vallás és egyházüldözés is csökkenőben van.

Ezzel a hamis, a nyugati világ közvéleményét halálos álomba ringatni alkalmas felfogással szemben a magyar egyházi kötelességének tartotta felnyitni a szemeket és rámutatni arra, még pedig a magyar helyzet megismertetésével, hogy a kommunizmus istentelensége semmit sem változott, és hogy a szovjetimperializmus nemcsak Magyarország függetlenségét és a magyar nemzet szabadságát, hanem az egész kereszténységet és az egész nyugati demokratikus állami és társadalmi rendet is fenyegeti.

Az egész magyar népnek – és benne önmagának – történelmi szerepét a legszemléletesebben abban a beszélgetésében foglalta össze, amelyet 1948. június 29-én a csehímszenti családi otthonban folytatott egyik bizalmas munkatársával.

Miután délelőtt a szombathelyi székesegyházban pécsi segédpüspökké szentelte egykori nagyrabecsült szemináriumi lelkiigazgatóját, Rogács Ferenc nagyprépostot, autóval hazatért édesanyjához, hogy néhány napot pihenjen. Nem a püspökszentelés fárasztotta ki, hanem az a kemény – és sajnos sikertelen – harc, amelyet hónapokon át vívott a kommunista hatalombitorlókkal szemben a katolikus iskolák megmaradásáért.

Szép, csöndes nyári este volt. A jóságos Borbála asszony a nyitott pitvarban terített vacsorára.

A viszontlátás öröme után csakhamar komolyra fordult a társalgás menete. Az aggó édesanya előhozta azokat az egyre durvuló támadásokat, amelyeket a marxista sajtó és rádió fia ellen intézett. És a végén azt kérdezte, hogy nem tehetne-e valamit az egyház és állam közti feszültség feloldására, amivel talán az életét is megmenthetné.

A Prímás együttérzéssel hallgatta az édesanya fájdalmának megnyilatkozását, de nem szólt semmit, csak hosszan és gyengéden megszorította szülőanyja kezét, amikor az eltávozott, hogy a konyhában elmosogasson.

Amikor négy szemközt maradtak, a papi munkatárs, régi káplánja, Dr. Vecsey József is arról beszélt, hogy a hitelvek feladása nélkül kövessen el minden lehetőt minél további hivatalbanmaradhatása érdekében.

A Prímás erre megnyitotta a szívét és a következőket mondotta: „Ma nemcsak Magyarországról és a magyar katolicizmusról van szó, hanem az egész keresztény világról, a keresztény hitről és kultúráról. Mi, magyarok – folytatta – a történelem folyamán már máskor is voltunk abban a tragikus helyzetben, hogy – önmagunk időleges érdekeit félretelve – szolgáltuk az egyetemes kereszténység ügyét. Régen, amikor nemzetünk nagy és erős volt, fegyverrel teljesítette feladatát. Na nem vagyunk függetlenek. Katonai erőnk sincs. Mégis – hangsúlyozta ki – helyt kell állnunk a kereszténység és az istentelen bolsevizmus harcában, hogy felriasszuk és figyelmeztessük az emberiséget a fenyegető veszélyre. Ez a mi történelmi

helyállásunk értelme. És ez mindenképpen fontosabb annál, minthogy átmenetileg, rövid időre szóló, megalázó egyezkedések árán enyhítsünk valami keveset a saját sorsunkon.”

Két római látogatása alkalmával a pápát és a Vatikán vezető személyiségeit is informálta a helyzetről.

A második alkalommal arra is keresett és talált lehetőséget, hogy a vele együtt bíborossá kreált négy amerikai főpápnak is megmagyarázza, hogy mennyire téves Washington hivatalos álláspontja a szovjetkommunizmus színváltozását illetően.

Az ottawai Mária-Világkongresszuson és a rákövetkező kanadai és USA-beli körútján is sok egyházi és világi vezetővel, újságíróval, rádió- és televíziókommentátorral beszélt erről a sorsdöntő kérdésről.

A hatás nem is maradt el. Visszatérte után joggal mondhatta, hogy „a világ katolicizmusa látja, hogy itt Magyarországon élő és tevékeny hit van és hogy a magyar katolicizmus rendíthetetlenül halad a Krisztus által megjelölt úton...”

Arról nem beszélt, hogy egész útja alatt mint hitvallót és szabadsághóst ünnepelték.

A Kreml urait és budapesti csatlósait meglepte a Hercegprímás útjának rájuk kedvezőtlen visszhangja. Többé nem is engedték meg, hogy az országot elhagyja. A Bíboros azonban szabadsága utolsó napjáig megtalálta az útját-módját annak, hogy a nyugati világot hazája és népe napról-napra rosszabbodó sorsáról, valamint a szovjetmegszállók és az ő kegyükből zsarnokuralmat gyakorló kommunisták viselkedéséről értesítse.

Kádár János megbízatása

A kettős – orosz és kommunista – ellenség a szovjetmintájú, csak a szorosan vett templomi kultuszra korlátozott egyházi élet, valamint a népköztársaság szép jelzője mögött megbújó kommunista kisebbségi diktatúra megvalósítása legfőbb akadályának Mindszenty személyét tekintette. Már veszprémi püspöksége alatti viselkedése meggyőzte őket arról, hogy a hitlerizmus elleni harc bátor hőse a sztalinizmusnak se lesz székértelője.

Hercegprimási méltóságának nagy tekintélye és személyének rendkívüli népszerűsége miatt óvatosan, de szisztematikusan készítették elő a likvidálását. A politikai rendőrségen éppenúgy, mint a szovjetparancsnokság kémelhárító osztályán, külön erre a célra szervezett csoport foglalkozott „a Mindszenty személye és a köréje gyűlt reakciós kör” tevékenysége elleni harc irányításával.

Mindenekelőtt „pókok szorgalmával” kiépített kémhálózattal vették körül.

A posta felbontotta a leveleit és lehallgatta a telefonbeszélgetéseit. Fényképezték és listára vették a látogatóit. Rendszeres jelentéstételre kényszerítették az érseki iroda egyik tisztviselőnőjét. A rendőrség kopói nemcsak vidéki hivatalos útjaira, hanem még a szülőfalujába is elkísérték. Bebámészkodtak az utcai ablakon át a szobába, ahol édesanyjával beszélgetett és utánalopakodtak a temetőbe, ahol édesapja sírjánál imádkozott.

Nyisztor Zoltán prelátus, a neves író, „Vallomás magamról és kortársaimról” című könyvében megrázó színekkel írja le, hogy a magyar politikai rendőrség, illetőleg az orosz kémelhárító központjában, az Andrásy út 60-ban és a Vilma királynő út egyik villájában milyen kegyetlen és pokoli eszközökkel próbálták őt is beleállítani a Primás elleni kémkedés szolgálatába.

Megkísérelték, de sikert nem értek el vele, hogy éket verjenek a Primás és a püspöki kar közé.

Az alsópapság fellázításának a terve is kudarcba fulladt. A világi társutasokból szervezett „haladó katolikusok” kis csoportjának a hangoskodása is visszhang nélkül maradt. Se az egyházi intézményekre mért sorozatos csapásokkal, se a teljességgel marxista kézben lévő sajtó és rádió napról-napra növekvő és durvuló gyalázkodásával nem tudták a Primás ellenállását megtörni és népszerűségét csökkenteni.

Édesanyjának, barátainak és híveinek aggodalmára, hogy bátor és megalkuvás nélküli kiállásáért esetleg drága árat kell fizetnie, 1946. szeptember 21-én a szegedi Dómtéren adta meg a választ, amely így hangzott: „Ami az én szerény személyemet illeti, nem tekintem magamat egyébnek, mint a nemzet és népem szolgálattevőjének. Ezt a szolgálatot teljesíteni akarom, akármilyen árat követeljen is...”

A fizetés ideje el is következett.

Rákosi Mátyás, „a kis magyar Sztalin”, hirhedt „szalámitaktikájá”-val két és fél év alatt sorra eltávolította a közélet porondjáról a gerincesen viselkedő és egy bizonyos határon túlmenni nem hajlandó polgári és szociáldemokrata politikusokat. A kulcspozíciókba helyezett megbízható pártemberei gondoskodtak arról, hogy a minisztériumokból, a hadseregből és a rendőrség kötelékéből is eltűnjenek a „reakciós” elemek. A kulturális és gazdasági élet államosításával elérte, hogy mind a szellemi, mind pedig a fizikai dolgozók függő helyzetbe kerültek az állammal, illetőleg az államot irányító és ellenőrző kommunista párttal szemben.

1948 elején Moszkva és a megszálló szovjethadsereg bizalmi embere már olyan biztosnak érezte magát a hatalom nyergében, hogy nyíltan bejelentette a Hercegprimással való leszámolás szándékát. A megokolás így hangzott: „A magyar demokrácia nem tűrheti tovább

a papi ruha és a bíborosi pompa mögött megbúvó kémek, árulók, valutasíberék és fasiszták üzelmait...”

Egyidejűleg utasította Kádár János belügyminisztert, hogy minden rendelkezésére álló eszköz felhasználásával készítse elő Mindszenty eltávolítását a magyar katolikus egyház éléről.

Kádár, aki később maga is Rákosi áldozata lett, hűségesen teljesítette pártvezére parancsát.

Az ő rendelkezéseit követve követelte az utcára kihajtott ifjúság Mindszenty halálát, írták alá a hivatalok és az államosított üzemek szellemi és fizikai dolgozói a Primás lemondását sürgető íveket, harsogták a népgyűlések szónokai és írta a marxista sajtó, hogy a reakciós Mindszenty a nép ellensége és hangoztatták a kommunista és társutas képviselők a nemzetgyűlésben, hogy az állam és egyház megegyezésének egyetlen akadálya a Bíboros személye.

És mialatt ez az emberhajszának is beillő pszichológiai előkészítés folyt, az ugyancsak Kádár minisztériuma alá tartozó politikai rendőrség szorgalmasan gyűjtötte – és még szorgalmasabban hamisította – a Mindszenty bűnösségét bizonyító dokumentumokat és kereste munkatársai között a koronatanúnak felhasználható személyt.

Több sikertelen kísérlet után végre azt is megtalálták a Primás személyi titkárában, Zakar Andrásban, akit 1948. november 19-én reggel az utcán négy civilruhás politikai rendőr minden megokolás nélkül autóba tuszkolt és elrabolt, hogy a megfelelő gyötrelmes testi és lelki előkészítés után majd vádlóként léptethessék föl a főnöke ellen.

Egy hónappal később a politikai rendőrség házkutatást tartott az érseki palotában. A csonttá és bőrré soványodott és eszelősen viselkedő Zakar titkár vezette őket végig az épületen. Távozásukkor magukkal vitték Bóka Imre számvevőt és Fábíán János levéltárost is. És magukkal vittek a levéltárból egy, okmányok megőrzésére és a porosodás elleni megvédésére szolgáló, henger alakú fémtokot is. Amint a tárgyaláson kiderült, azért volt rá szükségük, hogy abba helyezhessék el a primási államellenes összeesküvést bizonyító hamisított dokumentumokat.

Az ötórás házkutatás alatt a Bíboros édesanyjával és három papi munkatársával a rezidencia kisebbedlőjében imádkozott.

Tulajdonképpen már hetekkel a letartóztatása előtt fogoly volt. Az érseki palotához vezető utakat az oda kirendelt rendőrök ellenőrizték és minden oda igyekvőt igazoltattak.

Igazoltatták a püspöki kar tagjait is, akiket a kardinális azért kéretett magához, hogy búcsút vegyen tőlük.

Ezen az utolsó, általa vezetett értekezleten a magyar főpásztorok – a házigazda távollétében – szolidaritásukról biztosították az érsekprimást és visszautasították az ellene emelt vádakat.

Az értekezlet végén Mindszenty arra kérte püspöktársait, hogy bebörtönzése után se írják alá „az Egyházra rákényszeríteni próbált megegyezést”. „Ajánlottam nekik, – emlékezik vissza – hogy inkább mondjanak le a papság fizetéséről, az államsegélyről és bízzanak a magyar népben; az nem fogja cserbenhagyni papjait. Szegények lehetünk, – intette őket – de függetlennek kell maradnunk. Az az Egyház, – mondta nekik prófétai előreérzéssel – amely nem független, az ateista államban csak rabszolgaszerepet tölthet be.”

A papságtól és a szerzetesrendek tagjaitól körlevélben vett búcsút. „A helytállás terén – írta nekik – a példaadásra mindenkit megelőzően a papok, a szerzetesek és apácák hivatottak. Hitvallásunk – figyelmeztette őket – semmi kétséget sem hagyhat a hívek, a másvallásúak és a hitetlenek számára.”

A társutas Dinnyés Lajos miniszterelnökhöz intézett levelében és a nemzethez intézett utolsó szózatában megcáfolta az ellene emelt vádakat és megbélyegezte a hatóságilag irányított tüntetőkampányt.

Szózatának örökszép befejező sorai így hangzottak: „Állok Istenért, Egyházért, Hazáért, mert ezt a kötelességet rója rám a nagyvilágon legárvább népem történelmi szolgálata. Nemzetem szenvedése mellet a magam sorsa nem fontos.”

Szinte hihetetlennek tűnik, hogy ezekben az apokaliptikus napokban még arra is volt gondja és lelkiereje, hogy a bolsevizmussal szemben a vallási szabadságért és az emberi jogokért folytatott hároméves harcának dokumentumait Nyugatra kijuttassa.

A hosszú vértanúság kezdete

A szenteste és Karácsony ünnepe a vihar kitörését megelőző feszültség hangulatában telt el.

1948. december 26-án, az első keresztény vértanúnak, Szent István diákonusnak az ünnepén délután öt órakor Mátrai irodaigazgató kíséretében lement a kertbe, hogy szokásos napi sétáját elvégezze. Mindkettőjüknek feltűnt, hogy a házat őrző fiatal farkaskutya csatlakozott hozzájuk és lépésről-lépésre követte őket. A séta befejezése után az épületbe is utánuk ment. Amikor a folyosón egymástól elváltak, az állat a Primással maradt és elkísérte egészen a szobája ajtajáig. Ott felágaskodott és két lábát a gazdája vállaira téve fejével az arcához simult. „A hűségével megérezte, – írja a Bíboros – hogy ez volt Esztergomban az én utolsó sétám...”

Amikor ez történt, a politikai rendőrség Mindszenty-csoportja a hirhedt Décsi alezredes vezetésével már útban volt a Magyar Sion felé.

Esztergomnak 79. érseke, amikor – úgy esti félkilenc óratájban – a palota kapuja elé járó rendőrbusz motorjának a zúgását meghallotta, felkelt az imazsámolyról és a szoba közepére állva fogadta az ajtót kopogás nélkül belökő, a Moszkvában politikai rendőrtisztté átképzett volt telekügynököt és rendőreit.

„Azért jöttünk, mondta köszönés nélkül a hivatlan vendég, hogy önt letartóztassuk.”

A Primás nem méltatta válaszra a betolakodót. Szó nélkül a szekrényhez lépett, kivette belőle a télikabátját, kezébe a breviáriumát, a papi imakönyvét és a rendőrgyűrűtől körülvéve megindult a lépcsőház felé.

Rövid, háromszendős esztergomi élete egy drámai jelenettel zárult le.

A szomszédságában lakó Borbála asszony, amikor a későesti csendet megzavaró jövésmenésre felfigyelve kinézett a folyosóra és fiát meglátta a rendőrök között, felsikoltott: „Hová visznek édesfiam? Én is veled megyek.” A Hercegprimás közeledni akart hozzá, hogy forrón szeretett édesanyjától, gyerekkora óta legjobb barátjától, bizalmasától és tanácsadójától búcsút vegyen. Nem akarták engedni. Erre erőszakkal kitepte magát a rendőrgyűrűből, megcsókolta öreg édesanyja kezét, arcát és mindaketten sírtak.

A jelenet azonban csak néhány percig tartott. A türelmetlen kommunista embervadászok letépték anyja kebléről, letuszkolták a lépcsőkön és belelőkték a kapualjban álló, lefüggönyözött rabszállító autóba.

Már sötét éjszaka volt, amikor az ÁVO központjába, az Andrássy út 60.-ba, a borzalmak házába megérkeztek.

„Te kutya! De rég vártuk ezt a boldog órát! Csakhogy ennyire vagyunk!”... Ezekkel a szavakkal fogadta a társai által Gyula bácsinak szólított, kövérkés őrnagy, aki egy sánta rendőr segítségével levetkőztette és darócruhába öltöztette.

A cella, amelybe vezették, fűtetlen, levegőtlen, piszkos helyiség volt, amelyet meg kellett osztania az öttagú őrséggel: a szobaparancsnokkal, egy régi 19-es kommunistával és négy, még sihederkorú beosztottjával, akik trágár és mocskos beszédekkel szórakoztatták és tartották ébren az őrzésükre bízott főpapot.

Másnap reggel, 1948. december 27-én Kádár János belügyminisztériumának a sajtóosztálya a következő nyilatkozatot adta ki: „Mindszenty esztergomi érseket a köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény, hazaárulás, kémkedés és valutaüzérkedés gyanúja miatt a rendőrhatalóság őrizetbe vette.”

Kádár János nyilatkozata azonban se otthon, se a szabad Nyugaton nem talált hitelre.

Annál nagyobb visszhangja lett Mindszenty József egyidejűleg közzétett, előre elkészített nyilatkozatának, amelyet lezárt borítékban már napokkal előbb átadott az esztergomi főkáptalannak, illetőleg egy bizalmas emberével kiküldött Bécsbe.

A jellegzetes Mindszenty-stílusban készült írásbeli üzenet rövid, markáns mondataival közölte a magyar néppel és a világ közvéleményével, hogy mindaz, amivel rágalmazzák és aminek az alapján majd a „néptörvényszék”-nek csúfolt kommunista vészbíróság el fogja ítélni, szemenszedett valótlanág.

A szűkszavú szöveg egyben azt is bizonyítja, hogy teljességgel tisztában volt azzal, hogy minek néz elébe.

„Nem vettem részt – írta – semmiféle összeesküvésben.

Nem mondok le érseki székemről.

Nincs vallanivalóm és semmit sem írok alá.

Ha mégis megtenném, az csak az emberi test gyengeségének következménye és azt semmisnek nyilvánítom.”

A vizsgálati fogság és az ítélet

A vizsgálati fogság és a népbíróági tárgyalásra való előkészítés öt hétig tartott.

Rögtön az első éjjel kezelésbe vették.

A kihallgatást, amelyen hat rendőrtiszt volt jelen, Décsi alezredes vezette.

Mindszenty tagadta az ellene emelt vádakát és a négyórás kihallgatás után megtagadta a vallomását meghamisító jegyzőkönyv aláírását.

Még azután sem volt hajlandó az aláírásra, miután Décsi fenyegető hangon figyelmeztette, hogy: „Jegyezze meg, hogy itt nálunk a vádlottak nem azt vallják, amit ők akarnak, hanem azt, amit mi akarunk.”

A vádlott makacsul hallgatott és nem volt hajlandó a tollat kézbe venni.

Erre az alezredes kiadta a parancsot: „Tanítsátok meg vallani!”

Visszavitték a cellájába és miután meztelenre vetkőztették, megkezdődött a „tanítás”.

Az első tanítója egy magát volt partizánnak nevező, „magas, tagbaszakadt, bivalynyakú és vadtekintetű politikai rendőrtiszt volt, aki beszélt ugyan magyarul, de az arca nem volt magyar.” A Hercegprímás elfordult tőle, mire az neki futott és csizmás lábával teljes erejéből belerúgott a fődetlen gerincébe. Aztán luciferi kéjjel az arcán odaszólt a fal tövébe zuhant áldozatnak: „Életem legboldogabb pillanata volt ez!”

A partizánt egy őrnagy követte, aki a letartóztatásánál is jelen volt. Ez a nem kevésbé kegyetlen alak gumibotjával addig verte az Andrássy út legelőkelőbb foglyát, amíg az eszméletlenül össze nem esett.

Miután felloccsolták és felöltöztették, visszavitték a kihallgatási terembe, ahol Décsi újra felszólította a jegyzőkönyv aláírására.

Újra nem-mel válaszolt. Erre másodszor is megbotozták. Hiába. A harmadszori felszólításra is tagadólag válaszolt. Erre az őrnagy, akit a Bíboros emlékirataiban „a kínzó”-nak, vagy „a kínzóm”-ként emleget, harmadszor is megbotozta.

Végül kimerülten vánszorgott vissza a cellájába, ahol azonban újabb gyötrelem várta, mert lefeküdni nem engedték. Ha pedig ülve elszunnyadt, durva oldalbalökésekkel felébresztették. Az aludni-nem-engedés ugyanis a beismerő vallomásra való előkészítés szerves részét képezte.

„A kínzó” nemcsak a testi gyötrelmek, hanem, a lelki fájdalmak okozásának is mestere volt.

Az egyik éjjel – emlékezik vissza a szenvedő alany – csak ketten voltak egy nagy és üres teremben. Az őrnagy meztelenre vetkőztette és aztán feltette neki az első kérdést. A Prímás nem adott rá választ. A megismételt kérdés is válasz nélkül maradt.

Az áldozat makaességától feldühödött poroszló ekkor egyik kezében egy kinyitott, hosszú késsel, a másikban a gumibotot a terem közepére állt és parancsot adott a rabnak, hogy fusson körbe. A Bíboros ügetni kezdett, mint a lovak a lovardában. És közben a meztelen hátára és a lányékára sűrűn hullottak az ütések.

„A kínzó” időközönként abbahagyta az ütlegelést, de csak azért, hogy a testi fenytésről áttérhessen a lelki gyötülésre. „Szétverlek, felaprítlak reggelig, hulládat darabonként a kutyáknak vetem és a csatornába dobom. Mert – tette hozzá diadalittasan – most mi vagyunk az urak!”

Éjfél utáni két vagy három óráig tartott ez a szörnyű testi-lelki tortúra. De eredményt nem hozott. A vádlott konokul hallgatott.

Ekkor az embertelen pribéknek borzalmas ötlete támadt. „Ha nem vallasz, – tegezte le az egyházfőt – hajnalra ide szállítatom az anyádat. Meztelenül állítalak eléje. Anyádat megüti a guta, de meg is érdemli, mivel téged hozott a világra. Te leszel a gyilkosa!”

Erre az ördögi fenyegetésre a Hercegprímás arca eltorzult és véresrevert hátán végigszaladt a rémület verítéke. De továbbra is hallgatott.

Eredménytelen maradt a három, szintén kegyetlenül megkínzott papi munkatársával való szembesítése is, akiknek a nevében Zakar titkár mondta el a betanított szöveget, hogy nincsen értelme a tagadásnak, mert a hatóságok mindent tudnak.

Ez a késelem azért volt kellemetlen Kádár Jánosnak, mert már a lefogatas utáni harmadik napon közölte a sajtóval, hogy Mindszenty József a bizonyítékok súlya alatt megtörve beismerte az összeesküvés, a hazaárulás, a kémkedés és a valutával való üzérkedés büntetését.

Ezután a blamázs után Péter Gábor, az ÁVO feje, ez a kárpátaljai kis szabósegédből rendőrtábornaggyá avanszált gnómszerű alak, megszigorította és meggyorsította Mindszentynek a népbírószági tárgyalásra való előkészítését. A testi és lelki kínzásokon és az aludni-nem-engedésen kívül kábítószerket keverték a levesébe és a naponta vizitáló fogházorvos akarathénító tablettákat írt neki elő, amelyeket az örök előtt kellett bevennie.

A hatás nem is maradt el.

A barátai és munkatársai által akaratszéninek ismert férfi ellenállóereje két hét múltán gyengülni kezdett.

Most már ritkábban verték az éjjeli kihallgatások közben, mert ritkábban makacskodott. Apátia és a megváltozhatatlanba való beletörődés kerítette hatalmába. Ahogy múltak a napok, úgy lett egyre fáradtabb, engedelmesebb. Eltűnt az önérzete és félelemérzetek gyötörték. „Ekkor már – írja – azzal sem sokat törődtem, hogy az elem tett szöveg az én vallomásomat tartalmazza-e.”

Az előkészítés sikerének a jellemzésére talán semmi sem alkalmasabb, mint annak a megemlézése, hogy az a Mindszenty, aki az első hetekben minden kihallgatáson követelte, hogy engedjék hozzá az ügyvédét, az utolsó napokban beleegyezett abba, hogy a tárgyaláson egy olyan kommunista védő képviselhesse, aki az ügyész mellett a második vádló szerepét játszotta.

A tárgyalás napjának reggelén, 1949. február 3-án gondosan meg kellett mosakodnia, szép simára borotválták, vadonatúj papi civilruhába öltöztették és ujjára húzták a püspöki gyűrűjét.

A moszkvai koncepció, előre kitervelt, perek mintáját utánzó és mindössze három napig tartó népbírószági tárgyalás végén a fővádlottat és egyik társát életfogytiglani fegyházra ítélték. A többiek közül kettő 15 évi, egy 10 évi, egy pedig 3 évi fegyházbüntetést kapott. Papi munkatársainak az ügyét – Zakarénak a kivételével – külön tárgyalták.

Szakemberek véleménye szerint a Hercegprímás és társai elítélésére még akkor sem lett volna megfelelő jogalap, ha kikényszerített beismerő vallomásaik az igazságot tartalmazták volna és ha az ügyészség által prezentált dokumentumok valódiak és nem hamisítottak lettek volna is.

A reméltnek az ellenkezőjét érte el a kommunista propaganda a tárgyalásról közölt fényképekkel is.

Aki – akár otthon, akár külföldön – meglátta a vádlottak padján összetörten, félénk gyerekként, térdeire fektetett tenyerekkel, előrehajtott fejjel és tágranyílt szemekkel a náciból kommunistává vedlett Olti tanácselnök kérdéseire figyelő egyházfőt, annak nem kellett többé bizonyítani, hogy az öthetes előkészítés alatt testileg és szellemileg egyaránt emberronccsá tették.

A szovjetmegszállás és kommunista terror alatt szenvedő magyar nép dermedt némasággal vette tudomásul az ítéletet. A szabad világ azonban – élén a Mindszenty kardinálist igen nagyra becsülő XII. Piusz pápával és a demokratikus országok államférfiaival – éles és hangos kritikával illette.

A Mindszenty-per az UNO közgyűlését is foglalkoztatta. Az egész világközvéleményt képviselő testület – a Szovjet és csatlósainak tiltakozásával nem törődve – a magyar egyházfő elleni ítéletet nemzetközi sérelemnek nyilvánította.

Valószínűleg ennek az általános világfelháborodásnak volt köszönhető, hogy az elítéltet a tárgyalóteremből nem azonnal a fegyházba, hanem a Gyűjtőfogház rabkórházába szállították.

Az egyébként piszkos és poloskás kórházi cellának az Andrássy út 60. pokoli viszonyai után megvolt az az előnye, hogy az őrség nem a szobában, hanem az ajtó előtt tanyázott. Kimondhatatlanul nagy örömet jelentett az orvosi kezeléssel kábultságából lassan magához térő férfiú számára, hogy sok-sok kilincselés és könyörgés után végre 76 éves öreg édesanyja is meglátogathatta.

Négy év a névtelen fegyházban

Amikor Borbála néni 1949. november 25-én negyedszer jelent meg a Gyűjtőfogház kapujában és felmutatta a kéthavi látogatásra szóló engedélyt, csak annyit közöltek vele, hogy az engedély érvénye lejárt. Azt azonban elhallgatták előtte, hogy rabfiát már hat héttel előbb elvitték onnan.

A Hercegrímásnak sem mondták meg, hogy hova viszik, amikor a gondosan lefüggönyözött rabszállító autóba beültették. Később se tudta meg, élete végéig titok maradt előtte, hol volt és mi volt a neve annak a fegyháznak, amelyben négy keserves éven át raboskodott. A fegyőröknek ugyanis szigorúan meg volt tiltva, hogy idevágó kérdéseire válaszoljanak. Csak sejtette, hogy új kényszerlakóhelye valahol a fővároson kívül, de attól nem messze lehetett.

Az épületről magáról azt írja, hogy „az őszi napsütésben nem hatott olyan csúnyának kívülről, mint amilyen visszataszító volt belülről. Kínai falnak is beillő kőkerítése azonban félelmetessé tette az összbenyomást.”

Fegyencélete azzal kezdődött, hogy letépték róla a papi civilruhát, elvették az óráját és a rózsafüzérjét.

A magánzárka, amelybe betuszkolták, kicsi, nyirkosfalú helyiség volt. Az ágylepedőn vastagon állt a piszok. A falakat ocsmány pingálmányok „díszítették.”

Alig zárult be mögötte a vasalt faajtó, a kukucsalkyuk előtt egymást váltották az őrség tagjai és gúnyos megjegyzésekkel halmozták el. Amikor emiatt a parancsnoknak panaszkodott, az ráförmedt: „Ne szemtelenkedjék! Felejtse el, ki és mi volt eddig! Jól vigyázzon, mert van ám ennél a cellánál rosszabb hely is a kazamatákban!”

A kazamatákat nem ismerte meg. A celláit azonban gyakran kellett változtatnia.

Testileg a legnagyobb szenvedést az jelentette az egész életében sokat dolgozó és keveset alvó főpap számára, hogy este hét órától reggel ötig tíz órát sötétben fekvéssel kellett eltöltenie. Még pedig „szabályos alvás”-ban. Ami azt jelentette, hogy úgy kellett feküdnie, hogy a kémlelőlyukon át bevilágító őr láthassa az arcát és a kézfejeit a takaró fölött. Ha arcát a fal felé fordította, vagy kezét a metsző hideg és a poloskák elöl a takaró alá rejtette, az őr felrázta és kemény hangon a szabály betartására figyelmeztette.

Legnagyobb lelki megrázkódtatása és megalázása egyik ismeretlen rabtársának a kivégzésével volt kapcsolatos.

A cellájának dróthálós ablaküvegébe kapart kis résen keresztül volt szemtanúja az akasztásnak.

Az áldozat magasabbrangú személyiség lehetett, mert a kivégzését nemcsak az ÁVO egész vezérkara, hanem – mint hamarosan megtudta – egy kommunista államtitkár is végignézte.

Amikor a hóhér az akasztófa alatt alsóneműben álló, középkorúnak látszó férfi nyakára hurkolta a kötelet, a nézők egy része hangosan nevetni kezdett. A hahotájukat azonban túlharsogta az áldozat hangja: „Ártatlanul halok meg!”

A Hercegrímás még a látottak hatása alatt volt, amikor két rendőrtiszt lépett a cellájába és az egyik köszönés nélkül rászólt: „Az államtitkár elvtárs elrendelte elővezetését az emeleti terembe. Figyelmeztetem, hogy tisztességesen viselje magát, mert különben büntetést kap.”

A darócruhás bíboros a teremben terített asztal mellett lakomázva maga előtt látta mindazokat, akik néhány perccel előbb még az ismeretlen fegyenc társ akasztásán örvendeztek.

A fegyencként eléjük álló egyházfő láttára újra nevetni kezdtek.

Életének ezekről a megalázó perceiről így számol be:

„Az államtitkár végül int s még mindig el-elnevetve magát azt kérdezi:

Maga a Mindszenty?

Hallgatok.

Egészen jól áll magának ez a ruha! – jegyzi meg s újra fölnevet és a többiek vele hahotáznak.

Van valami kívánsága? – kérdi később.

Némán hallgatok.

Jól van ez így, – mondja – most a nép az úr! A pápa is nemsokára a maga sorsára jut!”

A fegyenc-prímás ezt a megjegyzését és fenyegetését se méltatta válasza.

Az államtitkár bosszúsan intett, hogy vezessék el. A megalázott főpap cellájába visszatérve leborult a földre és hálát adott az Istennek, hogy része lehetett a Heródes elé idézett Üdvözítő sorsában.

A szigorított magánzárkai életnek keserves kilenc hónapja után nagy eseménynek számított, hogy olvasnivalót kapott a rabkönyvtárból.

Még nagyobb örömet jelentett a számára, hogy visszakapta a rózsafüzérjét és a papi imakönyvét. Mindenekfelett pedig az, hogy a cellájában való napi misézésre is engedélyt kapott.

1950. június 16-a, Jézus Szíve ünnepe óta, amikor hosszú hónapok után újra misézhetett, a szentmise képezte napirendje középpontját.

A kis asztalkánál, amelyet oltárnak használt és az oltárképként szereplő és a töviskoronás Krisztust ábrázoló képecske előtt hosszan, elmélkedve misézett. A gonoszabb természetű örök gúnyolódásai sem tudták megzavarni az áhítatát.

Különös véletlen folytán azon a napon, amelyen először misézhetett, a hatóságokat szóban és írásban szakadatlanul ostromló öreg édesanyja is értesítést kapott, hogy meglátogathatja a fiát.

Arra azonban, hogy senki se tudja meg, hol tartják fogva a magyar egyház fejét, annyira vigyáztak, hogy a találkozás idejére átvitték a váci fegyházba.

„A találkozás – írja – kirakatszerű volt. Levonták rólam a szeges bakancsot, az immár gőzös-büdös darócot, rendkívüli időben simára borotváltak, fekete civilbe bujtattak, kalapot is adtak, sőt a raktárból zsebórámat és a főpapi gyűrűt is rámparancsolták. Ez az utolsó pillanatban a zsebbe került, mert nem akartam segíteni a világcsalást.”

A látogatás után a jó édesanya örömmel újságolta egyik ismerősének: „Él a fiam. Hála Istennek, meggyógyult.” A soványságát azzal próbálta megmagyarázni, hogy bizonyára a fegyházban is bűjtől és engesztel.

Az okos és jószemű parasztasszony ezúttal tévedett. A soványodás igazi oka régi pajzsmirigybajának a visszatérte volt. A legyöngült szervezetben hamarosan más betegségek is jelentkeztek. Súlyos, görcsökkel, lázzal, fáradtsággal, lehangeltséggel és gennyes kiütésekkel járó örvsömört kapott, amely az egyébként is álmatlanságban szenvedő rab számára lehetetlenné tette az éjjeli pihenést. 1954 elején már a tüdejében is fájdalmat érzett.

Félév múltán, amikor az édesanyja újra meglátogathatta, már csak árnyéka volt önmagának. 82 kilós testsúlyának a felét elvesztette és kedélyileg is igen nyomott állapotban volt.

Közeledni érezte a halált. Ebben az érzésében megerősítette egy hivatalos irat is, amelybe beletekintethetett, amikor az orvosi rendelőben néhány percre egyedül hagyták. A véletlenül, vagy szándékosan ott felejtett iratban az állt, hogy kormánykörökben közeli halálával számolnak.

Sztalin halála után

Hogy mégis életben maradt, azt a kegyetlen bolsevik diktátor halála után Magyarországon is megindult desztalinizációs politikának köszönhető.

Rákosi Mátyás, „Sztalin leghűségesebb tanítványa” a párt vezetését ugyan megtarthatta, de a miniszterelnökséget át kellett engednie a mérsékelt és humánus Nagy Imrének. A politikai rendőrség éléről eltávolították a szadista Péter Gábort és a „névtelen fegyház” is új parancsnokot kapott.

Az új parancsnok 1954. május 12-én este meglátogatta a cellájában súlyos betegen fekvő bíborost.

A rabfőpap nem kis meglepetésére a magasrangú kommunista rendőrtiszt igen udvariasan viselkedett és – többek között – beismerte, hogy az utóbbi évek során sok minden történt a magyar egyház fejével, „ami nem volt rendjén.” Sztalin haláláról és a magyar belpolitikában történt változásról azonban nem beszélt.

A látogatást követő napon átszállították a Gyűjtőfogház rabkórházába, ahol ezúttal jó elhelyezést, tápláló kosztot és gondos ápolást kapott. Vékási őrnagy, az őrség parancsnoka, „elfogadható viselkedésű ember” volt.

Arra azonban nagyon vigyáztak, hogy senki ne tudjon az otlétéről. A kertben „spanyolfalerdő mögé rejtve” fektették és amikor sétára vitték, az egész épületben ablakbecsukást rendeltek el.

Mégis sikerült megtudnia a helyzetében történt kedvező változás okát. Az informátora egyik papja és vele együtt életfogytiglani fegyházra ítélt vádlott-társa, Dr. Ispánki Béla volt.

Ispánkinak, aki rabmunkásként dolgozott a kórházban, egyik rabtársa, egy volt rendőrtiszt, elmesélte, hogy – mialatt a Bíborost sétára viszik – ő takarítja a celláját egy fiatal fogházőr felügyelete alatt. Az őrnagy azonban – mondta – az idő legnagyobb részét a portán tölti, ahol udvarol a szolgálatot teljesítő csinos ápolónőnek.

Ennek a helyzetnek az ismeretében Ispánki apró betűkkel, WC-parírra írva, összefoglalta az új rabok által kívülről behozott híreket és ezt a „rendkívüli információt” – a takarító rabtárs becsempészte a Hercegprímás szobájába.

Néhány nap múltán újabb összefoglaló jelentést küldött. Azt azonban a Kardinális már nem kapta meg. A szerelmes őrt ugyanis leváltották és a szabályokhoz szigorúan ragaszkodó utódja egy pillanatra sem hagyta magára a takarító rabot.

Az Ispánkitól kapott információ egyszerre megoldotta azt a rejtélyt, amin sokat töprengett, hogy ki lehet az a Keleti József, akinek a halálhírére édesanyja, mintha csak egy csehímszentfiú férfiről lenne szó, legutóbbi látogatásakor szintén megemlítette. Az okos öreg parasztasszony így játszotta ki az ellenőrt, aki minden esetben figyelmeztette, hogy csak családi és személyi eseményekről beszélhetnek.

Tehát meghalt Sztalin. Ezért a változás.

A változás különösen feltűnően mutatkozott meg a rabkórház főorvosának a viselkedésében. „Először – írja a Prímás – arra próbálták rávenni őt is, hogy csak rendőri ellenőr jelenlétében kezeljen. Ő azonban kijelentette, hogy így nem vállalja orvosi kezelésemet. Engedniök kellett s állapotomban javulás kezdődött...”

A javulás azonban átmenetinek bizonyult. Néhány hónap múltán egészsége újra romlani kezdett. Egyáltalán nem tudott aludni, a teste megduzzadt, kiütései támadtak, erősen lesóványodott és a látása annyira meggyöngült, hogy szemüveggel sem tudott olvasni.

Egyidejűleg a politikában is újabb fordulat állott be. Rákosinak még egyszer sikerült a hatalmat a kezébe kerítenie. A desztalinizációs intézkedései miatt igen népszerűvé vált Nagy

Imrét lemondásra kényszerítette és helyette saját bizalmi emberét, a fiatal Hegedűs Andrást ültette a miniszterelnöki székbe.

A puccs miatt az egész ország felzúdult. A jobbzászlós kommunisták is nyíltan Rákosi ellen fordultak.

Ebben a feszült belpolitikai atmoszférában igen kellemetlen lett volna a „kis magyar Sztalin” számára, ha az általa agyongyalázott, megkínzott és életfogytiglani fegyházra ítélt Mindszenty meghalt volna. Azért a minden hájjal megkent taktikus olyan megoldást keresett és talált, amelyet a desztalinizációs politika folytatásaként lehetett értelmezni, ugyanakkor azonban biztosítékot nyújtott arra is, hogy a Hercegprímás, a legnagyobb és legveszedelmesebb ellenfél, továbbra is a karmai között marad.

Mindkét szempontnak megfelelni látszott a Mecsek-hegység keleti részében, az erdővel borított Zengőhegy tövében fekvő Püspökszentlászló nevű kis falucska, illetőleg az annak határában álló öreg püspöki nyaraló, amelyet csak terepjáró autóval lehetett megközelíteni.

Oda szállították 1955. július 17-én a Bíborost, akinek a büntetését a kormány betegségére való tekintettel ideiglenesen felfüggesztette.

A friss és magas deszkakerítés, valamint a kastélyocska udvarán hemzsegő rendőrsereg bizonyította, hogy a kormány gondoskodni kíván a „vendégé”-nek tekintett előkelő fegyenc biztonságáról.

Kivánságának megfelelően még egy papot is rendeltek melléje. Az illető, Tóth János, a Rákosiék által a Sztalin-szobor kedvéért lerombolt Regnum Marianum templomának egykori plébánosa volt.

Édesanyja, akinek megengedték, hogy fiát meglátogathassa és vele hosszan és ellenőr nélkül beszélgethessen, a család és a falu helyzetéről tájékoztatta.

Hamarosan a bebörtönzését követő évek egyházpolitikai eseményeiről is részletes és hiteles beszámolót kapott.

Az történt ugyanis, hogy 1955. október 10-én Grösz József kalocsai érseket is Püspökszentlászlóra szállították és az első emeleten a Hercegprímáséval szembeni szobába kvártélyozták be.

A két fegyenc-főpapnak hivatalosan nem volt szabad tudniok egymásról. Mivel azonban az emeleti folyosón nem volt őrség, a magyar egyház első és második számú méltósága túltette magát a tilalmon.

Írásban érintkeztek egymással. Naponta három-négy levelet is váltottak. Mindszenty általában kérdéseket tartalmazó leveleit becsúszatta a szembenlévő szoba ajtaja alatti hasadékra és aztán bizonyos idő múltán kopogtatással jelentkezett a válaszáért. Rajtacsípés ellen biztosítékot nyújtott az öreg falépcső, amely irgalmatlanul nyikorgott, ha valaki alulról fölfelé indult.

A kép, amely ebből a levélváltásból eléje tárult, kétségbeejtően szomorú volt.

Csak ekkor tudta meg, hogy 1951-ben, ugyancsak összeesküvés vád alapján, a joviális természetű, a világi hatóságokkal mindig jóviszonyra törekvő, de egyháza és népe árulójává lenni nem hajlandó kalocsai érseket is bebörtönözték; hogy a püspöki kar tagjainak a többségét internálták; hogy a férfi- és női szerzetesrendeket feloszlatták; hogy a szovjetmintára létesített Állami Egyházügyi Hivatal kontrollálja és irányítja az egyházmegyék életét; hogy minden jelentős pozíció a rezsime szolgálatába szegődött békepapok birtokában van; hogy a hitükhöz hű híveket diszkriminálják; hogy a szülőkre gyakorolt nyomás miatt rohamosan esik a hitoktatásra beíratott gyerekek száma és hogy a kiszagdákat embertelen terrorral kényszerítik bele a kolhozokba.

Ez a hiteles beszámoló megcáfolta a kommunisták unos-untalan hangoztatott vádját, hogy az állam és egyház közti jóviszony kialakításának egyetlen akadálya Mindszenty személye és a magukat „haladó katolikusok”-nak nevező társutasok kicsi, de hangos csoportjának azt az állítását és reményességét, hogy az ő távozásával megjavul a papság és a hívők helyzete.

A rabprímás azonban – mondani is felesleges – nem tudott örülni annak, hogy az események őt igazolták.

Csak október végéig maradtak Püspökszentlászlón. Az őrség parancsnoka ugyanis jelentette feletteseinek, hogy se „a vendégek”, se a rendőrök, se a személyzet tagjai nem fognak tudni egészségük súlyos sérelme nélkül a téli hónapokban a nedvesfalú nyaralóban lakni.

A még hatalmon lévő, de főtitkári székét már inogni érző Rákosi Mátyás eleget tett a helyváltoztatást ajánló kérésnek.

A Bíborost két, Budapestről érkező, de be nem mutatkozó előkelőség bevitte a pécsi egyetemi klinikára, ahol alaposan megvizsgálták és egészségi állapotát kielégítőnek találták. Utána autón a fővárostól északra, a trianoni magyar-csehszlovák határ közelében fekvő Felsőpetény község szélén, nagy és szép parkban álló kastélyba szállították, amelyet az államosítások idején az Almássy-családtól vettek el.

Egyidejűleg, – 1955. november elsején – de külön gépkocsival, odavitték Grósz érseket és Tóth plébánost is.

A forradalmat megelőző hónapokban

Felsőpetényben a fegyelem szigorúbb volt, mint Püspökszentlászlón. A hatalmas parkban álló egykori főúri kastélyban a szöges drótkerítésen belül 15 gépfegyverrel és golyószóróval felszerelt politikai rendőr és három farkaskutya vigyázott a „vendég”-nek nyilvánított két rabfőpapra.

A felügyelet szigorítását bizonyította az is, hogy az előtérben, amelyre a szobáik nyíltak, éjjel-nappal őrség tartózkodott és a sétaidejüket is úgy osztották be, hogy egymással ne találkozassanak. Még a takarítást végző és az ételt felszolgáló személyzet tagjai is csak rendőr kíséretében léphettek be a szobáikba. A Bíborost két ízben meglátogató Borbála asszony is csak ellenőr jelenlétében beszélhetett a fiával.

Egyébként azonban a hangnem, amelyet a parancsnok, a gondnok és az őrség vele szemben használt, korrekt és udvarias volt. Még újságokat is bocsátottak a rendelkezésére.

Ezekből az újságokból értesült arról, hogy Rákosi megbukott. A helyét azonban a főtitkári székben az ugyancsak régi sztalinista Gerő Ernő foglalta el, aki szintén csak apró engedelményekre volt hajlandó. A Rákosi bukásán felbátorodott nép ezzel szemben rendszerváltozást követelt.

Közben egyre-másra érkeztek a kastélyba a fővárosból párt-és kormány megbízottak, hogy a két főpappal külön-külön tárgyalásokat folytassanak.

Ezeknek a tárgyalásoknak az eredményeként Grösz érsek amnesztiát kapott és egyházmegyéje vezetését is átvehette azzal a feltétellel, hogy működésében az elhunyt Czapik egri érsek koegzisztenciás politikájának a példáját fogja követni.

A pesti kiküldöttek a Kardinálisnak is felajánlották az amnesztiát és megcsillogtatták előtte az Esztergomba való visszatérés lehetőségét is. Ő azonban mindegyikkel közölte, hogy nem feltételekhez kötött kegyelmet kér, hanem feltétel nélküli rehabilitációt követel. „Meginaghatatlanná vált elhatározásom, – írja – hogy a rabhalál vagy megalkuvó szabadulás alternatívájában az elsőt választom.”

Ezen az elhatározásán az udvari papként szolgálatára álló Tóth János plébános jóakarató megjegyzése sem tudott változtatni, aki úgy vélte, hogy a csak-amnesztia formájában kínálkozó szabadulási lehetőséget is meg kellene ragadni.

Akkor még egyikük sem sejtette, hogy hamarosan jelentkezni fog egy harmadik lehetőség is.

Ez a harmadik lehetőség az 1956. október 23-án kitört forradalom volt.

A fogoly bíboros a másnap reggel miséje előtt hozzá lélekszakadva berohanó plébánostól értesült arról, hogy „Pesten kitört a forradalom!”

Utána azonban napokon át hírek nélkül maradt. A plébánost nem engedték hozzá, a személyzettől nem kapott választ a kérdéseire. Csak kommunista őreinek ijedt arcáról és a falusi legények hangos Rákosi-ellenes kurjongatásaiból tudott következtetni arra, hogy odakint nagy dolgok vannak történőben.

Hosszú, nyolcéves fogságából a közeli Rétságán állomásozó honvédegyység tisztikülönítménye szabadította ki. A hazatérése 1956. október 31-én diadalmenet volt. Az autót, amelyen ült, harcikocsik és rohamlövegek kísérték. A falvakban és a városokban, amelyeken átvonult, harangzúgás és virágosó fogadta. Újpesten akkora munkástömeg várta és köszöntötte, hogy a kocsisor csak lépésben tudott előbbre jutni.

Útközben értesült arról, hogy a Nagy Imre vezetése alatt álló forradalmi kormány, amelynek akkor még a néhány nap múltán árulóvá lett Kádár János is tagja volt, hivatalosan is rehabilitálta.

A budai szerény, félig romokban lévő prímási rezidencia előtt ezrek és ezrek várták és üdvözölték.

Az íróasztalát százával elborító táviratok közül elsőnek XII. Piusz pápa latinnyelvű telegrammját bontotta föl és olvasta el. „Amint nyolc évvel ezelőtt – üzente a nagy pápa – mélyen lesújtotta atyai szívünket érseki székedből való jogtalan eltávolításod, amely ellen több alkalommal is erélyesen tiltakoztunk, úgy most a bensőséges vigasztalás érzésével tölt el kiszabadulásod híre, amelynek ebben a pillanatban az egész, hazáddal együttérző katolikus világ örvend.”

Négy szabad nap története

Az első szabad nap, 1956. október 31-e magyar és külföldi küldöttségek, hazai és idegen újságírók fogadásával és a legsürgősebb egyház kormányzati intézkedések megtételével telt el.

Nyugatról az elsők között érkezett Budapestre Werenfried van Straaten flamand származású premontrei szerzetes, a „Kirche in Not”, a bajban lévő egyház megsegítésére alakult szervezet elindítója és vezetője.

„Három órával a hazatérte után – írja – már nála voltunk. A háború alatt súlyosan megsérült és még mindig romos budavári ház folyosója és szobái tele voltak emberekkel, akik mind beszélni szerettek volna velem. Az előszobában néhány püspök, katonatiszt és sok rosszul öltözött polgári személy várakozott. Közülök a legtöbben csak néhány órával előbb szabadultak ki a börtönből...

A kissé görnyedt és vásott reverendát viselő Bíboros meihatottan fogadott bennünket. A haja még fekete volt. Mélyzengésű hangjából kiérződött a fáradtság, de szemei, amelyekkel egymásután végignézte a küldöttségünk tagjait, energiát sugároztak.

A szervezetünket ismertető szavaim után – folytatódik a beszámoló – egyik papját ott a jelenlétünkben kinevezte az Actio Catholica elnökévé és megbízta, hogy gondoskodjék a Nyugatról érkező szeretetadományok átvételéről és szétosztásáról. Azután visszavonult, hogy megírja azt a levelet, amelyet általunk a szabad világ püspökeinek akart küldeni.

Miután a nyugati főpásztortársainak szóló írást átadta, búcsúzásra nyújtott kezemet két tenyere közé fogva könyörögve kérte, hogy imádkozzunk a magyar népért, amely még súlyos harcok előtt áll.”

A délután folyamán rövid nyilatkozatot adott a Szabad Kossuth Rádióknak, amelyben kijelentette, hogy „senkivel szemben sincsen gyűlölet a szívemben”. Elismeréssel szólt a „csodálatos hősiességről”, amely a hazát szabaddá tette. És figyelmeztette a lakosságot, hogy a rendkívüli súlyos helyzetben a legsürgősebben meg kell találni a kibontakozást. Végül jelezte, hogy a szükséges tájékozódás után két napon belül „személyes szózatot” intéz a nemzethez.

A nyilatkozat elhangzása után folytatta a kihallgatásra várók fogadását.

Közülök egy, a már idézett Dr. Máhig János veszprémi pap és a nyilas börtönben fogolytársa írásban is beszámolt a találkozásról.

„Aligha találnék – kezdi – megfelelő szavakat lelkiállapotom hű leírására, amikor beléptem a Bíboros szobájába. Hiszen olyan sokat beszéltem már vele és órákon át sétáltam vele a soproni zárda udvarában, ahol internálva voltunk... Vajjon megismer-e, vagy pedig a nyolc évi lelki, szellemi és fizikai tortúra mindezt elmosta emlékezetéből?... Megálltam előtte. Csodálkozva nézett rám. Láttam, hogy keresgél emlékei között. Megszólal és kérdi: Hol is találkoztunk mi egymással? Válaszom: a veszprémi börtönben, a kőhidai fegyházban és a soproni apácák zárdájában. Erre meihatottan megölelt és kimondta nevemet, megszorította kezemet e szavakkal: Édes fiam, ülj csak le!

Kérdéseire válaszolva elmondtam neki az utóbbi évek nehéz küzdelmeit. Részvétteljesen hallgatta és azzal vigasztalta, hogy ezentúl másképp lesz minden.”

A húszperces fogadás után a látogatónak az volt az érzése, hogy a nyolc éven át hordott súlyos kereszt egykori püspökét megértőbbé tette az emberi gyengeségek iránt.

A második nap, november elseje is küldöttségek fogadásával telt el. A nemzeti kormány is felvette vele a hivatalos kapcsolatot. Nagy Imre miniszterelnök nevében helyettese, Tildy Zoltán református lelkész és Maléter Pál helyettes honvédelmi miniszter köszöntötte és kérte a támogatását, amit ő készségesen meg is ígért. Sorban jelentkeztek a felosztatott katolikus

szervezetek vezetői és jelezték, hogy megkezdik a működésüket. A bel- és külföldi sajtó képviselői is újra és újra hallani akarták a véleményét. Amikor közülök az egyik jövőbeli politikai szándékai után érdeklődött, határozottan kijelentette, hogy nem akar és nem fog politikai szerepet vállalni.

A harmadik napon, november 2-án Grósz József kalocsai érsek, Shvoy Lajos székesfehérvári és Pétery József váci püspök bevonásával szűkebbkörű püspökkari értekezletet tartott, amelyen elhatározták a békepapi mozgalom feloszlását és megállapodtak, hogy az új nemzeti kormánnyal tárgyalás útján fognak rendezni minden olyan egyházpolitikai problémát, amelyben az állam szavát is meg kell hallgatni. A Prímás másnapra tervezett rádiószózatának a tartalmát is átbeszélte főpaptársaival.

A negyedik napnak, november 3-ának nagy részét rádiószózata megfogalmazásának szentelte. Nagyfokú felelősségérzetét bizonyítja, hogy a politikát érintő részeket végleges formába öntésük előtt megbeszélte Tildy miniszterelnökhelyetttel.

A rádiószózatot este nyolc órakor mondta el az országház épületében. Tildy mellette ült és könnyezve hallgatta. A beszéd elhangzása után pedig Nagy Imre miniszterelnök és minisztertársai nevében köszönetet mondott neki azért a „nagy segítségért”, amelyet szózatával a nemzeti kormánynak nyújtott. Különösen megköszönte a munka felvételére szóló felhívást, a semlegesség helyeslését, a magánbosszú elítélését, a pártatlan bíróság illetékességének a kiemelését és a pártoskodás helytelenítését.

A Prímás beszéde elején köszönetet mondott XII. Piusz pápának, a szabad világ egyházi és világi vezetőinek, a világsajtó, rádió és televízió képviselőinek és mindazoknak a magánszemélyeknek, akik az elmúlt nehéz időkben a magyar nép és az ő egyéni sorsát a szívében viselték, úgyszintén azért a pártatlan rokonszenvéért, amellyel az egész kultúrvilág a magyarság szabadságharcát kísérte.

„Minden néppel és nemzettel – folytatta – barátságban akarunk élni... A régi nacionalizmusokat fel kell számolni. A nemzeti érzés ne legyen többé harcok forrása az országok között, hanem az igazság fundamentumán a békés együttélés záloga. A nemzeti érzés virágozzék az egész világon a népek közös kincseit képező kultúrértékek területén...”

„Mi magyarok az európai népek családi, bensőséges békéjének zászlóvivőiként akarunk élni és cselekedni...”

„Egész helyzetünket azonban – tért rá a legnagyobb és legsúlyosabb problémára – az dönti el, hogy a 200 milliós orosz birodalomnak mi a szándéka a határainkon belül lévő katonai erejével... Őszintén reméljük, hogy az orosz fegyveres erők kivonása országunkból megtörténik.”

A jövőre vonatkozó belpolitikai elgondolásait így foglalta össze: „Jogállamban élünk, osztály nélküli társadalom, demokratikus vívmányokat fejlesztő, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátolt magántulajdon alapján álló, kizárólag kultúrnationalista elemű nemzet és ország akarunk lenni...”

„Új, visszaélésmentes választás szükséges, amelyen minden párt indulhat... Én – emelte fel a hangját – pártokon kívül és állásomnál fogva felül vagyok és maradok. Ebből a tisztekből figyelmeztetek minden magyart, hogy a gyönyörűségecs egység októberi napjai után ne adjanak helyet pártviszályoknak és széthúzásoknak... A politizálás ma másodrendű ügy: a nemzet léte és a mindennapi kenyér a mi gondunk...”

„A bukott rendszernek – folytatta – nagy bűnei voltak. A felelősség eldöntése azonban a pártatlan bíróság elé tartozik. Magánbosszúkat el kell kerülni, ki kell küszöbölni.”

Belpolitikai fejtegetése végén – mint a katolikus egyház feje – kijelentette, hogy nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányával, sőt az egészséges fejlődést mindenben előmozdítjuk...

Egyházi vonatkozásban bejelentette, hogy „a bukott rendszer erőszakának és csalárdságának minden nyomát egyházi vonalon felszámoljuk...” Követelte „a keresztény

hitoktatás szabadságának azonnali rendezését, az Egyház intézményeinek és társulatainak, köztük sajtójának” a visszaadását is.

Amikor később a kommunista és társutas propaganda azzal vádolta, hogy a világháború előtti félféudális rendszert akarta visszahozni és visszakövetelte az egyházi földbirtokot, a forradalmi kormánynak emigrációban élő minisztere, a szociáldemokrata Kéthly Anna erélyesen a védelmére kelt. „A Bíboros – mondta – támogatta a forradalmat és nem akart annak reakciós jellegét adni. Se Horthyt, se a kapitalistákat nem akarta visszahozni. Lojális volt velünk szemben...” Ugyanez volt a véleménye Hugh Seton-Watson londoni egyetemi tanárnak, a közép-és kelet-európai problémák szakértőjének is. Szerinte „Mindszenty bíboros kiszabadulása után egyáltalán nem úgy viselkedett, mint bosszúszomjas reakciós vagy harcos sovíniszta, hanem mint keresztény hazafi, aki nemzete egységéért és a szomszédos kis népekkel való békés együttélésért szállt síkra...”

A rádiószózat elhangzása után fáradtan, de bizakodóan tért vissza a várban lévő érseki rezidenciába. Szokása szerint még sokáig dolgozott és imádkozott. Éjfél után tért pihenőre. De csak keveset aludhatott. A telefon felébresztette. A vonal másik végén Tildy titkára jelentkezett, aki gazdája nevében arra kérte, hogy azonnal menjen a parlamentbe, mert tragikus fordulat történt: Kádár János, a Kommunista Párt főtitkára és a forradalmi kormány minisztere több elvtársával átállt az oroszokhoz, a magyar-orosz tárgyalásokat vezető szovjet tábornok pedig – a katonai becsületkódex legegységesebb parancsainak a lábbaltiprásával – letartóztatta Maléter Pál honvédelmi minisztert és a magyar delegáció vele lévő tagjait. A kommunista árulással és a szovjet szószegéssel egyidejűleg az ellenséges haderő támadása is megindult a főváros ellen.

Száz és száz ágyú bömbölése és az éjszakai eget kísértetiesen megvilágító villanások és fénylepedők látványa közben vitte a gépkocsi a Prímást a Várból az Országházba.

Mire odaért, Nagy Imre már nem volt az épületben. Eltávozott, mielőtt az orosz páncélosok odaértek volna. Az ottmaradtak körében általános volt a zavar. Tildy miniszterelnökhelyettes, hogy az épületet és a benne tartózkodók életét megmentse, kitűzette a fehér zászlót. A további ottmaradás céltalanságát látva a Prímás távozni akart. Titkára azonban jelentette, hogy az autó eltűnt és az oroszok a dunahidakat is lezárták.

„Melyik a legközelebbi követség?” – kérdezte a Prímás. „Az amerikai”, – felelte a titkár. „Menjünk oda!” – adta ki az utasítást. Reverendájukat a kabátjuk alá húzva és az orosz páncélosok közt bujkálva indultak el a közvetlen közelben fekvő Szabadság téren álló követségi palota felé.

Edward Thomson nagykövet melegen fogadta. Rövid félórán belül megérkezett Eisenhower elnök határozata is, amellyel teljes menedékjogot biztosított a személyének.

„Az elkerülhetetlen lefogás és a Szovjetba való hurcolás helyett – okolta meg később a menekülését – így reméltem még tartalékolni magamat hazám és Egyházam további szolgálatára...”

Tizenöt év az amerikai követségen

A bíboros-érsek, egy hónap híján tizenöt éven át volt az amerikai követség vendége.

A követségnek nemcsak a diplomatái, hanem személyzetének a tagjai is az egész idő alatt figyelmes és gondoskodó szeretettel vették körül.

Arra azonban nagyon vigyáztak, hogy a budapesti csatlóskormány a menedékjoggal való visszaéléssel ne vádolhassa őket. Ezért a követség magyar alkalmazottaival nem érintkezhetett és magyar látogatókat nem fogadhatott. Csak édesanyjának, nővéreinek és gyóntatójának, a már említett Marcell karmelita atyának engedték meg, hogy bizonyos időközönként meglátogathassák. Külföldi látogatókat is csak ritkán fogadhatott. Levélileg sem érintkezhetett a külvilággal. A pápához és az USA elnökéhez intézett leveleit a követség közvetítette.

A Vatikánnal való cenzúranélküli érintkezése később lehetővé vált azáltal, hogy König bécsi bíboros-érsek többször is felkereste. Néhányszor Casaroli érsek, a Vatikán „külügyminisztere” is meglátogathatta.

Mint mindig és mindenütt, a követség „félfogságá”-ban is sokat dolgozott. A Szabadság téren a követség épületével szemben 15 éven át éjjel-nappal ott strázsáló motorizált politikai rendőrök az első hetekben még gyanúsnak tartották, de aztán megszokták, hogy a karmaik közül kicsúszott előkelő fegyenc ablakai a legtöbb esetben még éjfél után is világosak voltak.

Áttanulmányozta a magyar történelmet és a magyar szentek életét. Rengeteg jegyzetet készített. Összegyűjtötte az „Emlékirataim” címmel tervezett könyve nyersanyagát; több fejezetet el is készített és édesanyjának is megmutatott.

Követségi barátai jóvoltából nemcsak a magyar, hanem a fontosabb nyugati újságok, folyóiratok és könyvújdonságok is a rendelkezésére állottak.

Megtanult angolul és valósággal a lelkipásztora és lelkiatyja lett a követség amerikai tagjainak.

Tizenöt éves „félfogságá”-nak legnagyobb öröme és vigasztalása édesanyjának negyedévenkénti látogatása volt. Ettől az örömtől és vigasztalástól fosztotta meg az 1960. február 5-én a követségen keresztül érkezett hír, hogy a legjobb édesanyja 85 éves korában nemes lelkét visszaadta Teremtőjének.

„Édesanyám meghalt, jegyezte fel. Nagyon, nagyon szegény – s annál is szegényebb lettem. Nemcsak ünnepeimből, egész életemből hiányozni fog most már: leesett a mi családunk koronája... Az én anyám zord idők csillaga volt és szomorúságomban néha már csak az ő fénye vigasztalt. Most elment a csillag. Elhívta az örökkévalóság nagyobb fénye...”
„Február 7-én 14 órakor temetik. Ha valakinek, úgy nekem kellene ott lennem. Nem adhatom azonban magam a kommunista államrendőrség kezére...”

Koszorúját az olasz követ és felesége és a francia követ neje vitték el a temetésre, szalagján a következő mondattal: „Hálával, fájdalommal, a viszontlátás reményében.”

Hosszú belső emigrációjának a megváltozott világpolitikai és a vele változó vatikáni keleti politika vetett véget.

Már XXIII. János pápa érdeklődött, – „minden presszió nélkül” – hogy hajlandó lenne-e elmenni Rómába kuriai állásra. A távozására azonban csak VI. Pál alatt került sor, amikor már Washington nem titkolta, hogy Mindszentyt „nem kívánatos vendég”-nek tartja.

A vendégjogot felmondó Nixon elnök hivatalos indokolása az volt, hogy az öregedő főpap gyöngye egészségi állapota miatt „terhére van a követség személyzetének”. Az évek óta friss testi és szellemi erőben lévő bíboros azonban tudta, – és ezt meg is örökítette – hogy: „az úgynevezett enyhülési politikának álltam az útjában.”

1971. szeptember 28-án – a beavatottak kicsi körén kívül – az egész világgözüvéleményt meglepetésként érte a hír, hogy Mindszenty bíboros a budapesti kormánytól amnesztiát kapott és a pápa kifejezett kívánságára Rómába utazott.

A kommunista kormány attól való félelmében, hogy a Prímás a Vatikánnal előzetesen kötött megállapodás alapján adott kegyelmet visszautasítja, a végzést nem kézbesítette ki neki a követségre, hanem utána küldte.

A félelmük jogos volt. A Bíboros, mihelyt a végzést kézhez kapta, a következő választ küldte az igazságügyminiszternek: „Pár nap múltán, hogy hazámat elhagytam, arról értesültem, hogy rendszerük amnesztiát küldött utánam. Ezt az amnesztiát, amelyet az elmúlt 15 év alatt sem kértem és fogadtam el, most is visszautasítom azzal, hogy a Justizmord jóvátétele csak rehabilitáció lehet és semmi más.”

A pápa az élő vértanúnak kijáró tisztelettel fogadta. „Várva-várt vendégünk ő, – mondta a püspöki szinódust megnyitó prédikációjában – aki ma együtt misézük velünk, ... példaképe a hitben gyökerező, megingathatatlan erősségnek és az Egyház iránti önzetlen odaadásnak, amit előbb fáradszhatatlan munkásságával és örökös szeretetével, majd imáival és hosszú szenvedésével mutatott meg...”

A meghatóan szép fogadtatást, amelyben Róma Mindszentyt részesítette, a sajtó a Bíboros hősi és tragikus pályája zárójeleneteként kommentálta. Nyilván a Vatikán új keleti politikájának intézői is annak szánták. Különbén nem ígérték volna meg a budapesti kommunista rezsimnek, a Prímás tudta és beleegyezése nélkül, hogy Nyugatra távozó áldozatuk se szóban, se írásban nem tesz olyan nyilatkozatokat, amelyek neki kellemetlenek lehetnek. Könnyelmű, felelőtlen és későbbi konfliktusok lehetőségét magában rejtő ígérteket nyilván abban a hiszemben tették meg, hogy a nyolc súlyos évtized terhét vállain hordó aggastyánnak se kedve, se ideje nem lesz arra, hogy az emigrációban bármiféle tevékenységbe kezdjen. Bizonyosság arra, hogy se a sajtó emberei, se a Szentszék diplomatai nem ismerték az öreg, törekenytestű, meggyötört, de rendkívüli hivatástudattal és akaraterővel megáldott főpapot, aki égett a vágytól, hogy 23 évi kényszerű tétlenség és némaság után maradék erejét újra az Isten, az Egyház és hön szeretett magyar népe szolgálatába állíthassa.

Főhadiszállásul az osztrák fővárosban lévő és a mindenkori esztergomi érsek fennhatósága alá tartozó magyar papnevelőintézetet, a Pázmáneumot választotta.

A búcsúzásnál a pápa biztosította, hogy: „Te vagy és maradsz az esztergomi érsek és Magyarország primása. Munkáldkj és ha nehézségeid lesznek, fordulj Hozzánk mindenkor bizalommal”

König bíboros, bécsi érsek és az osztrák főváros népe meleg szeretettel fogadta. „Nagy megtiszteltetés a számomra, – hangzottak a köszöntés szavai – hogy vendéglátó házigazdája lehetek... Boldogok vagyunk, hogy vendégül láthatjuk országunkban és reméljük, hogy még sok-sok éven át élvezheti közöttünk a békét és szabadságot itt, ebben a városban, ahol oly sok honfitársa talált második hazára.”

A lakáskérdés nem okozott problémát, mert Lepold Antal halála óta gazdátlanul állott a tágas rektori lakosztály.

A személyzeti kérdés is megoldódott azáltal, hogy régi zalaegerszegi, veszprémi és esztergomi papmunkatársai kezükbe vették a titkárság megszervezését, magyar kedvesnővérek pedig vállalták nehezen olvasható kéziratának, 15 otthoni emigrációs év szellemi termékének, a legépelését és a háztartás vezetését.

A száműzött primásnak bécsi letelepedésével a nagy előd, Pázmány Péter által a török megszállás idején alapított papnevelőintézet a szabadföldi magyar katolicizmus – és sok tekintetben az egész diaszpórában élő magyarság – lelki és szellemi központja lett.

Azt ugyan nem tudta elérni, hogy a Vatikántól hivatalos felhatalmazást kapjon a szabadföldi magyar katolikusok pasztorálására, de anélkül is „lelki fejedelme” lett a Nyugaton élő magyarságnak.

Három életfontosságú cél

„Amikor elindultam szomorú számkivetésembe, – írja – némi vigasztalást találtam abban a gondolatban, hogy – ha Isten életet és erőt ad – külföldön is szolgálhatok három életfontosságú célt: mint magyar prímás főpásztori gondjaimba vehetem a többszázezer hazátlan magyar katolikust, emlékirataim kiadásával figyelmeztethetem a még szabad világot a bolsevizmusnak évről-évre növekvő és terjeszkedő veszélyére, és néha talán arra is adódik alkalmam, hogy szószólója legyek tragikus sorsú népünk ügyének.”

Mindhárom vonatkozásban példátlan és csodálatraméltó volt a teljesítménye.

A nyolc évtizeddel a vállán világmisszióra vállalkozó aggastyán-főpap európai, amerikai, afrikai, ausztráliai és újzélandi apostoli útjai állomásainak a pusztasorsolása is oldalakat venne igénybe.

Egyetlen meghívást se utasított vissza. „Amíg az Úr életben tart, egészséget ad, – mondta – mindenhová elmegyek, ahová meghívnak, ahol szívesen látnak és ahol értelme van a látogatásomnak.”

Lelkipásztori útjainak eredetileg tervezett katolikus és magyar keretei már első európai látogatásai alkalmával szűkeknek bizonyultak, mert a nem-katolikus magyarok is látni és hallani akarták és a meglátogatott országok és városok egyházi és világi vezetői és hívőseregei is köszönteni kívánták. Mindszenty bíboros – mondták – nemcsak a magyaroké és nemcsak a katolikusoké, hanem minden népé, az egész kereszténységé és az egész szabadságotszerető világé.

Magyarok és idegenek egyaránt mindenütt a hitvallónak, vértanúnak és az emberi jogok bátor védelmezőjének kijáró megbecsüléssel és szeretettel fogadták.

„Megható jeleneteknek voltunk a tanúi, írja egyik kísérője. Édesanyák magasba emelték gyermekeiket és úgy kérték rájuk áldását. Kemény férfiak szemébe könny szökött, mikor a kommunisták kegyetlen börtöneit megjárt főpap áldását fogadták...”

Mindenütt, ahol misézett, prédikált vagy beszélt, akkora tömegek jelentek meg, hogy a legnagyobb székesegyházak és előadótermek is szűkeknek bizonyultak a befogadásukra. Nemcsak a hatalmas müncheni, bambergi, frankfurti, kölni dóm és a brüsszeli Jézus Szíve bazilika, vagy az észak-amerikai nagy templomok, hanem az óriási dél-amerikai katedrálisok is úgy megteltek érkezése hírére, hogy prédikációit hangszórókon közvetítették a künnrekedt ezrek és ezrek számára. Pedig magyarul és általában hosszan beszélt és prédikációinak az időtartamát megduplázta a fordítás.

A portugáliai Mária-kegyhelyen, Fatimában nem kevesebb, mint 300.000 zarándok hallgatta a szentbeszédét.

Ambrus Szaniszló frankfurti magyar lelkész, aki európai útjain gyakran a kíséretében volt, témáiról, azok előadásmódjáról és emberi magatartásáról így nyilatkozott:

„Egyszerű és érthető, régi és mindig új isteni igazságokat hirdet és példáz. Azokat, amelyekért helytállt életével és amelyeket ma is egyetlen igaz útnak tart népe és az egész világ számára... Beszédeiben nem keresi a tetszést, nem beszél magáról, a szenvedésekről, megaláztatásokról, nem lázad és nem vádol...”

„A megérkezésekor felcsattanó tapsot és a szereplése utáni ünneplést tudomásul veszi, de mindjárt el is hártja magától Szent Pál szavaival: Minden csak kegyelem s ebből a kegyelemből vagyok az, ami vagyok...”

A költő Tűz Tamás, aki a kanadai Torontóban látta és hallotta prédikálni, benyomásait így összegezte: „Amikor belépett a Prímás, egetverő tapsorkán reszkettette meg a falakat... Mintha csak Rómában lettem volna, a San Pietróban, amikor a pápát hozzák Michelangelo kupolája alá...” Majd a száműzött prímás szentbeszédére rátérve így folytatta: „Baljával

megragadta az aranyos pásztorbotot, a jobbjá magasba lendült. Mutatóujja sötétséget oszlatott el, világosságot gyújtott, irányt mutatott. Mozaiknyugalmú szeme föl-fölvillámlott, hol a szent haragtól, hol a szeretettől... A 82 éves főpásztor hangja úgy szárnyalt a hatalmas templomban ezrek feje fölött, olyan fiatalosan és ércesen, olyan tisztán és dallamosan, a magyar nyelv minden szépségét megmutatóan, mint valaha régen a zalaegerszegi plébániatemplomban, a veszprémi székesegyházban, az esztergomi bazilikában, mint országjárása idején a magyar kegyhelyeken...”

Gondosan előre elkészített prédikációiban és előadásaiban csak ritkán érintette az aktuális világ- vagy egyházpolitika kérdéseit. Sajtókonferenciáin azonban nyíltan fellépett az ateista kommunizmus, a kis népeket elnyomó szovjetimperializmus és az egész világot fenyegető moszkvai tervek ellen. Azt se titkolta, hogy szorgalmasan dolgozik emlékiratai befejezésén, amelyek a magyar nép, a magyar egyház és az ő egyéni sorsának konkrét bemutatásával a még szabad népek közvéleménye elé tárják, hogy mit ér a kommunizmus és a szovjet életforma a valóságban.

A budapesti csatlóskormány azzal fenyegette meg a Vatikánt, hogy – ha nem hallgattatja el Mindszenty – annak következményei lesznek az otthoni egyház és az állam kapcsolatában. Minden valószínűség szerint ennek a fenyegetésnek a hatása alatt nyilvánította a pápa – 1973. december 18-án – az esztergomi érseki széket megüresedettnek.

Mindszenty a Szentatya döntését engedelmesen tudomásul vette és a pápa levelének kézhezvétele után többé se az érseki, se a prímási címet nem használta. De nagyon komolyhangú és megfontolt nyilatkozatban tudatta a közvéleménnyel, amint azt előzőleg már a pápának is kifejtette, hogy az adott körülmények között miért nem mondhatott le önként.

Arra is nagyon vigyázott, hogy magatartásával ne szítsa a melléje állott közvéleményben a felháborodás tüzét. Amikor – például – Ausztráliában egy újságíró makacsul megismételte a kérdést, hogy a pápa döntése nem döbbsentette-e meg, ezzel a felelettel tért ki a válasz elől: „Nekem nincs időm megdöbbsenni, kérem. Nekem még sok dolgom és elintéznivalóm van ezen a földön...”

És tovább járta a világot, hirdette az ígét magyarnak és idegennek és még szorgalmasabban dolgozott az emlékiratain.

Munkatársai nem győztek csodálkozni a munkakedvén és munkabírásán. Kora reggeltől késő estig talpon volt. Az egyházi funkciók előtti időt a helyi egyházi és világi hatóságok meglátogatása és küldöttségek fogadása töltötte ki. Az istentiszteletek után pedig – néha a késő éjjelbe nyúlóan – rendelkezésére állott mindazoknak, akik személyesen is köszönteni akarták. És ilyen zsúfolt program mellett még arra is talált időt, hogy egy-egy messze vidéken betegen fekvő hívőt felkeressen, aki látni szeretne volna.

„Utazásaim, – írja – a sok egyházi funkció, sajtókonferenciáim, küldöttségekkel, családokkal vagy magánszemélyekkel való találkozásaim és a sokféle lelkipásztori és nemzeti probléma megtárgyalása nem estek nehezemre, hiszen 23 évi kényszerű elszigeteltségem után a hivatásommal járó intenzív tevékenység, az emberekkel és a világgal való missziós kapcsolatok örömmel töltöttek el...”

Sok dolga és elintéznivalója között egyike volt a legfontosabbaknak „Emlékirataim” című könyvének végső formába való öntése és kiadása. Megvolt az a ritka képessége, hogy egy-egy távoli országból visszatérve azonnal folytatni tudta az írást ott, ahol hetekkel vagy hónapokkal előbb abbahagyta. Ennek a képességének volt köszönhető, hogy a félezeroldalas, nagyformátumú munka aránylag rövid idő alatt elkészült.

A majdnem minden nagyobb kultúrnyelven kiadott emlékiratok német fordítását 1974 őszén a frankfurti nemzetközi könyvvásáron mutatták be a közönségnek.

Az „Emlékirataim” megírásának és megjelentetésének a célját a szerző könyve elé írt előszavában így határozta meg: „Amiről beszámoltam, nem azért írtam meg, hogy fájdalmaim és sebeim gyümölcseit bármilyen tekintetben learassam. Azért tanúskodom, hogy

a világ újra tudomásul vegye, mit cselekszik a bolsevista rendszer az alá rendelt emberi életekkel és sorsokkal. A magyar egyház fejének keresztjét emelem fel a világ előtt: emlékeztetni akarom magyar népem roppant szenvedéseire. Ugyanakkor fel szeretném hívni figyelmét azokra a veszélyekre, amelyek a még megmaradt szabad társadalmat elpusztulással fenyegetik.”

Az „Emlékirataim” – különösen annak a letartóztatástól a szabadulásig terjedő része – a nyugati kritikusok véleménye szerint fontos és jelentős kortörténeti dokumentum.

A liberális baloldali párizsi napilap, a „Le Monde” szerint „ma már egyes kommunisták maguk is beismerik négy szemközt, hogy a magyar kormány hibát követett el, amikor a bíborost letartóztatta, megkínóztatta, majd hátborzongató bírósági komédiát rendezett, melynek során hamis adatokkal próbálta bebizonyítani a főpap bűnösségét. Emlékirataiból most megismerhetjük részleteiben is a Prímás kálváriáját. De a fizikai szenvedések ellenére, a meghurcoltatások és megalázások ellenére sem sikerült őt eltéríteni önmagától és elveihez való hűségétől.”

Az „Emlékirataim” megjelenése után a budapesti kommunista Állami Egyházügyi Hivatal vezetője, Miklós Imre is megszólalt. Rádiónyilatkozatában felsorolta mindazokat az intézkedéseket, amelyeket a Kádár-rezsim, az Egyház érdekében fogatosított. Szerinte Mindszenty a könyvével ártott az Egyháznak és aláásta a pápa tekintélyét.

Erre a kommunista egyház- és pápavédelemre a nemzetközi tekintélyű svájci napilap, a „Neue Zürcher Zeitung” megjegyezte, hogy a kommunista pártfunkcionárius megnyilatkozása „annyira álszent, hogy az már gusztustalan.”

Emlékiratait a száműzött egyházfő ezzel a vallomással fejezte be: „A számkivetésben sem érzek keserűséget. A hit állandó öröme indít arra, hogy dolgozzam a lelkekért a menekült magyarság körében. Ezt kezdtem meg Zalaegerszegen, folytattam Veszprémben, Esztergomban és az országban. Ez a feladat hárul rám most is: keresni, vigasztalni és erősíteni enyéimet.”

Az összmagyarság szolgálatában

Magyarország utolsó hercegprímásának ajkán a gyakran használt „nemzetem, népem, magyarjaim” kifejezés nem szónoki frázis volt, hanem a fajtája – és annak mindenegybes tagja – iránt érzett szeretetének a megnyilatkozása. Korunk legnagyobb magyarja az összmagyarság dimenziójában gondolkozott.

„Az a háromfajta magyarság, – hangoztatta újra és újra – amely ma a világon él, ... az egy magyarság. Csonkamagyarország, az elszakított magyarság és az öt világrész emigráns magyarjai – egy nemzet. Ezt nem szabad soha elfelejtenünk. Ez legyen nemcsak álmainknak, hanem tetteinknek és magatartásunknak is rugója az élet minden napján!”

Mint annyi más vonatkozásban, ezen a téren is példát adott. Körömszakadtáig harcolt a csallóközi magyarságnak ősi otthonából való kiűzése ellen.

Börtönében minden nap imádkozott az otthon szenvedő, az elszakított területeken kettős járom alatt élő és a világon szétszórt magyar testvéreiért.

Erdély problémája még az amerikai követségi „félfogságá”-ban is foglalkoztatta. Amerikai diplomata barátaival beszélgetve minden lehető alkalommal szóba hozta a romániai magyarüldözést.

Rómában tett két látogatása idején – érseki, illetőleg bíborosi kinevezését követően – végigjárta az olaszországi magyar menekültek táborait. A római magyar egyházi és világi vezetők előtt elmondott prédikációjában arról beszélt, hogy „a magyar fa leveleit messze elhordta a világfergeteg.” „Vigyázzatok, kérte őket, minden magyarra és ne múljon el egyetlen nap, hogy valamelyik árva falevéltre jótéteményt ne írtatok volna!”

Kanada és az Egyesült Államok magyarságával először 1947 nyarán került személyes kapcsolatba, amikor résztvett az ottawai Mária-Világkongresszuson.

A kongresszus lezajlása után 16 magyar plébániát keresett fel. „Mindenütt miséztem, – írja – és mintegy száz magyar lelkipásztorral értekeztem.” New Yorkban megköszönte az NCWC – az amerikai katolikus segélyszervezet – vezetőinek a püspöki kar nagylelkű adományait és további támogatásukat kérte a szükségét szenvedő magyarság számára.

Már otthoni – sajnos, rövid – tényleges primássága idején nagy súlyt helyezett a katolikus-protestáns együttműködésre az ateista kommunizmus elleni harcban.

A hitvallásos iskolák védelmében szorosán együttműködött Ravasz László református és Ordas Lajos evangélikus püspökkel.

1946. november 29-én a magyar kálvinizmus fellegvárában, Debrecenben elmondott egyik beszédében Pázmány Péterre, a nagy katolikus bíborosra emlékezett, aki jó viszonyban volt a protestáns Bethlen Gábor és I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel. „Ha megértés volt a múltban, – tette hozzá – vagyunk most olyan mélyen a második világháború után, hogy ma is meglegyen közöttünk a kontaktus.”

Emigrációs missziós körútjain a magyar katolikus és görögkatolikus egyházközségeken kívül meglátogatta a református és evangélikus lelkészségeket is. És mindenütt nagy-nagy szeretettel fogadták. „Mindszenty József – mondta egy amerikai magyar protestáns lelkész – minden kereszténynek védelmezője, vezére és nemzeti hőse.”

A Bíboros az üdvözlőbeszédre adott válaszaiban újra és újra kiemelte az egyházközségekbe való tömörülés fontosságát és figyelmeztetett arra, hogy „ma minden jó magyarnak össze kell fogni egymással, hogy fenntarthassuk magyarságunkat és megőrizhessük hitünket. Építenünk kell, hogy tettekkal bizonyítsuk be meggyőződésünket és láthatóvá tegyük hitünket. Építsetek! Építsetek magyar iskolákat, magyar templomokat, magyar öregotthonokat! Hozzatok áldozatot a jövődőért! Tanítsátok gyermekeiteket magyarul!...” „Nagyon helyes, ha mi – katolikusok és protestánsok – összejövünk,

elbeszélgetünk. Főként igyekezzünk a magunk áhítatában elmerülni és imádkozni azért, hogy akik az Úr Jézus Krisztust elismerjük, életünk minden napján testvérek s egyek legyünk!...”

Ökumenikusan magyar beállítottságát talán a legszemléletesebben tárja elénk dél-afrikai útjának egy – önmagában kicsi – eseménye, amelyet a kíséretében lévő papi munkatárs így foglalt írásba:

„Tikkasztó melegben térve vissza a Jóreménység Fokától, nem mulasztotta el, hogy meg ne látogassa Fokvárosban az egyetlen magyar asszonyt egy kórházban. Amikor arra hivatkoztak, hogy várja az ottani bíboros a papsággal és szerzetesrendekkel együtt és arra, hogy az asszony úgyszólván református, azt mondotta: „Annál inkább meg kell látogatni!... Leült az évek óta béna beteg asszony ágya mellé és olyan szeretettel beszélgetett el vele, mintha az édes testvére lett volna. Amikor a látogatás végén megáldotta az asszonyt, az könnyezve mondta: „Ez volt az idegenben a legboldogabb napom! Áldja meg az Isten érte!”

Ez a nagy lelkipásztor nem ismert társadalmi és foglalkozásbeli megkülönböztetést sem. Csak a lelkeket kereste. Meglátogatta Svájcban Zita királynét özvegyi magányában és felkereste a magyar vándorokat Ausztrália legnagyobb ezüstműhelyében.

Már első amerikai látogatása alatt felhívta a figyelmet arra, hogy bár széjjelszóródtunk, mégis minden magyart egy szoros lelki és szellemi kapocs fog és tart egybe, és hogy nemcsak magunkért, hanem magyar testvéreinkért is felelősek vagyunk.

Magyar népéhez és magyar hazájához való szeretetéből az idegenek előtt sem csinált titkot.

Amikor Los Angelesben a sajtókonferencián megkérdezték tőle, hogy mit remél lelkipásztori útjától, így felelt: „Azt remélem, hogy a magyarok hitélete megélénkül, felpezsdül, és ahol csüggedés van, ez megszűnik, s a magyarságukhoz való kapcsolatuk is megerősödik.”

A másik kérdés így hangozott: hiányzik-e neki Magyarország és hogyan érez Magyarországgal kapcsolatban.

Amire ezekkel a szavakkal válaszolt: „Távollétem nem szüntette meg azt a szeretetet, meleg érzést, amit hazámmal szemben érzek és vele szemben viseltetem. Sőt, hazámnak sanyarú sorsa még inkább növeli ezeket az érzéseket.”

Harca és munkája az ifjúságért

Otthon és az emigrációban egyaránt legfontosabb feladatai egyikének tekintette az ifjúság keresztény és magyar nevelését.

Egerszegi plébános korában valóságos kis iskolavárost épített a város és a környék leányai számára. Évről-évre 30-40 szegény középiskolás fiú számára biztosított ingyenes ellátást. És minden tőle telhető módon támogatta a paraszt- és munkásifjúsági mozgalmakat.

Rövid veszprémi püspöksége idején, amikor a nyilasok bebörtönözték, nem volt hajlandó elfogadni a jóakarátú fegyházigazgatótól semmi kedvezményt, ami az ő életét a vele együtt letartóztatott hűséges kispapjaiétól megkülönböztette volna. Velük együtt élte át a megaláztatások és fizikai megpróbáltatások egész sorát.

Mint esztergomi érsek és bíboros-hercegprímás oroszlánként harcolt a hitvallásos iskolákért, az „összeesküvés”-sel vádolt hit- és nemzethű diákokért, a katolikus tanoncotthonokért és a kommunisták által halálraítélt katolikus ifjúsági mozgalmakért.

„Légy üdvözölve hazánk ifjúsága, biztató tavaszunk az ősz borújában!”... Ezekkel a szavakkal köszöntötte egy héttel esztergomi beiktatás a után a pesti Szent István-bazilika előtti téren az új főpásztor üdvözlésére 100.000-nél nagyobb számban megjelent, a dobogóról valóságos „embererdő”-nek látszó fiatalok tömegét.

Majdnem ugyanezek a szavak tolultak az ajkára a kastli gimnáziumban, amikor az ottani diákfiúkon és lányokon keresztül először találkozott a szabadföldi magyar ifjúsággal.

Öröm volt látni, – otthon is és az emigrációban is – hogy ez az ezer gonddal terhelt egyházfő, illetőleg rengeteg testi-lelki szenvedésen átment vértanú-bíboros milyen meleg szeretettel tudott elbeszélgetni, eljátszogatni, tréfálkozni kicsi gyerekekkel és milyen önfeledt örömmel élvezte a fiatalok táncait és énekeit, amelyek beszédeihez a művészi keretet adták.

Amikor – Rómából Bécsbe történt áttelepülése után a müncheni cserkészek a Pázmáneumban meglátogatták és otthoni betlehemes játékkal köszöntötték, úgy érzékenyült, hogy kicsordultak a könnyei.

A budapesti kommunista rezsimet újra és újra megbélyegezte a magzatelhajtás törvényesítése miatt. Emigrációs körútjain pedig mindig az volt az első kérdése a magyar vezetőkhez és szülőkhöz, hogy vannak-e gyerekek és tudnak-e magyarul. És alig volt olyan beszéde, prédikációja, amelyben ezt a kettős kérdést fel nem vetette.

A dél-kaliforniai San Diegóban fölcsillant a szeme, amikor a fogadás során díszmagyarban eléje járuló Waczek-család fejétől azt hallotta, hogy kilenc gyerekük van és abból heten a kastli magyar gimnáziumban tanulnak.

„Mostoha időkben leszegényedhetik egy nép; de az anyagiak visszatérhetnek, ha ifjúságunk testben, lélekben ép marad”, ezt hangoztatta otthoni pásztorleveleiben és a Mária-év alatt országszerte tartott prédikációiban.

Ugyanezt hirdette, kérte, követelte emigrációs missziós körútjain is mindenütt. Azzal a különbséggel mégis, hogy a szabadföldi szülők, nevelők és papok előtt soha sem mulasztotta el kihangsúlyozni még a magyar nyelvre, magyar imádságra és a magyar kultúrára való nevelés fontosságát is.

Már az első, a katolikus hívekhez intézett körlevelében elhangzott a figyelmeztetés: „Nyelvében él a nemzet. A család reményünk horgonya, hogy nem engedi elhalkulni az anyanyelvet. Nem hibáztatható a befogadó nép nyelvének ismerete, de nincs lehangolóbb, mint a szülők életében a gyermeknél megszűnt hazai nyelv...”

Utolsó körlevelében, amelyet két héttel a halála előtt intézett a venezuelai Caracasból a szabadföldi magyarsághoz, szinte könyörögve kéri: „Magyar szülők, ne vonjátok el gyermekeitektől az édes magyar anyanyelvet!... Kincs az, amit át kell adnotok

gyermekeiteknek is!... Meg kell tanulni az új haza nyelvét is, tudom, de nagyon szépen megfér együtt ősitek nyelvével. Ahány nyelv, annyi ember, de az első helyen az anyanyelvnek kell állnia!”

„Magyar édesanyák, – folytatódik a kérés – imádkozzatok gyermekeitekkel magyarul! Bármilyen fáradtak is vagytok este, csevegjete velük magyarul, meséljete és énekeljete velük magyarul. Édesapák, gondoskodjatok arról, hogy a gyermek megtanulja a magyar betűt is; tanítsátok meg magyarul olvasni. Olvassatok nekik magyar történelemből, a magyar földről. Alkalmas könyveket most már nagyobb magyar központokból lehet szerezni...”

Ha gyerekekről volt szó, nem sajnált se időt, se fáradságot. Odahaza is és az emigrációban is rendkívüli örömet okozott neki, ha elsőáldozóknak misézhetett és ha fiatalokat bérmálhatott.

Erről a készségéről és örömről beszél az alábbi kis történet is:

Utolsó missziós útja végső állomásán, Kolumbia fővárosában, Bogotában első áldozó gyerekeknek és bérmálkozó fiataloknak misézett és prédikált. A szent cselekmény befejezése után már vetkőzött a sekrestyében, amikor megjelent ott egy népes magyar család és a nagyapa – az asszonyok és a két kisgyerek, egy kislány és egy kislány, sírásától kísérvé – elpanaszolta, hogy hatszáz kilométerről jöttek, de a záporosó miatt nem tudtak időben megérkezni. „Lekéstük – fejezte be szomorúan – az első áldozást és a bérmálást. Pedig, – tette hozzá – hogy készültek rá ezek a gyerekek!...”

Az aggastyán főpap, aki pedig a hosszú dél-amerikai út fáradalmaitól már nagyon kimerült volt, jóságosan végignézte a családot és már öltözködni is akart az új szentmiséhez... Végül is kísérői tanácsára beleegyezett abba, hogy másnap reggelre halasszák el, hiszen a rossz idő miatt a család még úgyse indulhatna vissza.

„Ritkán láttam – írja a kíséretében lévő munkatárs – Mindszentyt úgy elérzékenyedni, mint ennek a két kis magyar gyermeknek első szentáldozásánál és bérmálásánál. Csak úgy folytak a könnyei.”

A szertartás befejezése után az egész család bement a sekrestyébe. A szót megint a nagyapa vitte. Mindenekelőtt pótolni akarta az előző napi mulasztását, hogy nem mutatkozott be. „Vétek József vagyok, mondta a Bíboros előtt meghajolva. A kis unokám pedig Vétek Jóska, a kislány meg Vétek Katalin.”

A száműzött esztergomi érsek szeretetteljes pillantásával végigsimogatta őket és csak annyit mondott: „Milyen vétek lett volna meg nem bérmálni ezeket a szép magyar gyerekeket!”

Betegsége és halála

Az 1975. április 9-e és 26-a közt lezajlott venezuelai és kolumbiai missziós körútja volt a hattúdála.

Kísérői véleménye szerint hároméves emigrációja alatt soha nem volt testileg-lelkileg olyan friss, mint ezen a dél-amerikai úton.

„Nem érzett magasságot, meleget, fáradtságot. Jobban aludt, evett, mint Bécsben... Hangja a nagy dél-amerikai székesegyházakban élesebben csattogott, mint valaha... És amikor magyar híveit fogadta, kikérdezte, vigasztalta, tekintete és a hangja soha még nem volt olyan jóságos, atyai, mint ezen az utolsó úton... Szinte állandó extázisban élt. Éles márványlépcsőbe ütötte be a lábfejét úgy, hogy vérzett, de nem vette észre, csak este és nem tudta, mitől van...”

1975. április 26-án, amikor visszafelé indult, a bogotai érsek ezekkel a szavakkal vett tőle búcsút: „Maradj mindig ilyen fiatal!”... Mindszenty bíboros a tréfásan kedves hangnemet átvéve a régi latin diáknótával válaszolt: „Gaudeamus igitur juvenes dum sumus!... (Hát akkor örüljünk, amíg fiatalok vagyunk!)

A fiatalság látszata azonban csalt. Már lázas volt, amikor a gépbe ült. A caracasi közbenleszállásnál üdvözlésére megjelent magyarok szeretete kissé felélénkítette. Még inkább Frankfurtban a friss európai levegő a gépcserére való várakozás közben. Annyira, hogy elővette a jegyzeteit és a soron következő skandináviai és franciaországi lelkipásztori útról kezdett beszélni. „Már nincs is egészen egy hetünk az indulásig!” – mondta.

A javulás azonban csak átmeneti volt.

A hazaérkezést követő éjjel elakadt a vizelete és görcsök gyötörték. Kórházba kellett szállítani, ahol – kifejezett kívánságára – megoperálták.

A prosztatata-műtét sikerült. Öreg és megviselt szíve azonban felmondta a szolgálatot. 1975. május 6-án délután 2 óra 15 perckor, öt héttel június 12-én esedékes gyémántmiséje, pappászentelésének 60. évfordulója előtt, nagy és nemes lelkét visszaadta a Teremtőnek.

Halála másnapján VI. Pál pápa az általános audiencia kezdetén a Megboldogultra emlékezve – többek között – ezeket mondta: „Gyászolunk, mert a halál kioltott a földön egy fáklyát, amely az utóbbi évtizedekben fényével világított az Egyházban.”

Az ünnepélyes rekviemet a bécsi dómban bíborostársa és jóbarátja, König érsek celebrálta. „Mindszenty kardinális – mondta prédikációjában – mártír volt, aki csodálatos helytállással viselt el testi és lelki szenvedéseket Egyházához és népéhez mindvégig kitartó hűségében. Korunknak, egy olyan kornak a vértanúja ő, amelyben új mártírtípust teremtett az ideológiai és politikai okokból támadt vallásüldözés...”

Az érsek azt is szükségesnek tartotta kiemelni, hogy Mindszenty bíboros „minden belső nehézség ellenére engedelmisséget tanúsított Szent Péter utódjával szemben, hogy – amint azt neki mondta – a fenntartás nélküli engedelmisségre példát adjon.”

Honfitársai nevében ezeknek a soroknak az írója búcsúztatta el „korunk legnagyobb magyarját”-t.

Kívánságának megfelelően ideiglenesen a máriacelli kegytemplomban temették el abban a reményben, hogy, „ha Mária országa felett lehull a moszkvai hitetlenség csillaga”, földi maradványait hazavihetik az esztergomi bazilika sírboltjába.

A máriacelli gyászistentiszteletet is König kardinális celebrálta többszáz pap és sokezer hívő jelenlétében.

A rekviem és a temetés alatt annak a kastli magyar gimnáziumnak a diákjai és diáklányai énekeltek, amelynek az énekkara európai előadásaihoz és prédikációihoz is gyakran szolgáltatta a művészi keretet.

A németnyelvű szentbeszédet P. Werenfried van Straaten premontrei atya, az „Ostpriesterhilfe” nevű katolikus segélyszervezet alapítója és lelke, a Megboldogult híve és barátja mondta.

Nagy és szép prédikációjában, amelyben az elhunytat „az egyháztörténelem óriás alakjá”-nak nevezte, annak a reményének adott kifejezést, hogy „azok a jelek és csodák, amelyeket Isten egyháza megmentésére általa, Mindszenty bíboros által adni fog”, hozzá fognak járulni ahhoz, hogy az Egyház hivatalosan is a szentek sorába iktathassa.”

A beszentelés után a kettős érckoporsót a bazilika egyik baloldali, a magyar lovagkirályról, Szent Lászlóról elnevezett kápolnájába vitték.

Ezt a kápolnát az esztergomi érsek – és primáselőd, Szelepcsényi György építtette, amikor Magyarország nagyobbik része, Esztergommal együtt, török uralom alatt szenvedett. Ott is temették el. Művészi sírmléke a Szent László-oltárral szembeni falat díszíti.

Mindszenty koporsóját az oltár és a sírmlék közti térség padozatába süllyesztett és betonnal kiöntött sírba tették.

A sír – a Megboldogult végakarátának megfelelően – igen egyszerű.

A padlóval egy síkon fekvő, esztergomi vörös márványból készült sima fedőlapba vésett aranyozott kereszt alatt csak ennyi áll latinul: „Mindszenty József bíboros, Magyarország hercegprímása, 1892-1975.” A fedőlap alján pedig: „Vixit et vivat Pannoniae Sacrae.” („Élt és éljen továbbra is Szent Pannoniának.”)

Valamivel bővebb annak a márványtáblának a szövege, amelyet a feje fölé, a kápolna ablaka alatti falba illesztettek. De ez a latinnyelvű hexameterekbe foglalt felirat is csak az életrajzi adatok közlésére szorítkozik.

A szöveg magyarul így hangzik:

EZ A MÁRVÁNYKŐ FEDI MOST – MÍG A FELSZABADULT HAZA
FÖLDJÉBE MEGTÉRNEK – FÖLDI MARADVÁNYAIT

MINDSZENTY JÓZSEFNEK,

AKI CSEHIMINDSZENTEN SZÜLETETT 1892. MÁRCIUS 29-ÉN;
PAPPÁ SZENTELTÉK SZOMBATHELYEN 1915-BEN, NÉGY ÉV
MÚLVA ZALAEGERSZEG PLÉBÁNOSA, 25 ÉVRE RÁ VESZPRÉMI
PÜSPÖK; 1945-BEN ESZTERGOMI ÉRSEK, MAGYARORSZÁG
BÍBOROS HERCEGPRÍMÁSA.

HELYTÁLLVA ISTENÉRT, EGYHÁZÉRT ÉS SZENVEDŐ NÉPÉÉRT, AZ
ELNYOMÓ HATALOM KÉTSZER VETETTE FOGSÁGBA; 1949-BEN
PEDIG ÉLETFOGYTIGLANI BÖRTÖNRE ÍTÉLTE.

RABSÁGÁBÓL 1956-BAN A SZABADSÁGHARC KISZABADÍTOTTA,
DE MIUTÁN A SZOVJET ERŐSZAK LEIGÁZTA AZ ORSZÁGOT, 15
ÉVEN ÁT AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK BUDAPESTI
KÖVETSÉGÉN KAPOTT MENEDÉKET.

ENGEDELMESSÉGBŐL VETTE MAGÁRA A SZÁMKIVETÉS NEHÉZ
KERESZTJÉT S AGGASTYÁNKÉNT LETT A VILÁGBAN SZÉTSZÓRT
MAGYARSÁG HŰ PÁSZTORA ÉS IGAZ ATYJA.

MEGHALT BÉCSBEN 1975. MÁJUS 6-ÁN.

Anyagi és szellemi testamentuma

Ő volt a magyar és világegyháznak legvagyonalanabb érseke, illetőleg bíborosa. A szegénységet önként választotta. Visszautasította a fél-, majd teljesen kommunista budapesti rezsim által felajánlott államsegélyt és nem vette fel a Vatikántól a bíborosi járandóságát, mert mindkettővel szemben meg akarta őrizni a függetlenségét. Nagylelkű jótévedők – köztük igen sok magyar és idegen szegény emberadományából élt és utazott. De még abból is jótékonykodott, mert önmagára szinte semmit sem költött. Kopott ruhában-cipőben járt és egyetlen élvezete a napi szivar volt, amelyet részletben, ebéd, illetőleg vacsora után, szívott el.

Emlékiratai kiadásából meglehetősen nagy összeghez jutott. Abban is reménykedett, hogy még kéziratban lévő tanulmányait is sikerül befejeznie és azoknak is lesz jövedelme. Ezért életre hívott egy „Mindszenty Alapítvány”-t azzal a rendeltetéssel, hogy ezeknek a pénzeknek a felhasználásával szolgálja azt a magyar nemzeti és katolikus célt, amit ő maga élete feladatául tűzött ki, s amit Isten segítségével hazájában és a száműzetésben is igyekezett megvalósítani: „megtartani magyarságában s hitében népünket, különösen felnövekvő ifjúságunkat.”

Amikor végrendeletének első fogalmazványát 1962. október 19-én a budapesti amerikai követség félfogságában papírra vetette, egyetlen fillér saját vagyona sem volt. De annál nagyobb volt a szellemi kincs, amelyet helytállásával és vértanúságával szerzett meg magának.

Ebben az első végrendeletében, szellemi testamentumában – „hűséggel az Egyház fejéhez és a történelmi magyar hazához”... – szenvedő népének, a magyar püspöki karnak, főegyházmegyéje papjainak és híveinek, a mesgyéken innen és túl, a tengereken is túl a hontalanoknak, ezt üzenté:

„Gyötrelmes sorsotokban, amíg Isten végtelen könyörületéből jön a virradat, éljete hűségben Istenhez, Egyházhoz és történelmi hazátokhoz...”

Három hét múltán – az ellene folyó gyalázatos kommunista rágalomhadjáratra célozva – hozzáfűzte: „Harcot nem a tőkéért és nagybirtokért, hanem Egyházért, hazáért folyt...”

Ugyanezeket a gondolatokat és érzelmeket tartalmazza az a levél, – talán a legszebb és legmélyebb értelmű írása – amelyet első észak-amerikai – kanadai és USA-beli – körútja után intézett a rendezőbizottság elnökéhez.

Ebben a levélben benne van az egész Mindszenty: az Egyház válságát tisztán látó, de attól meg nem riadó keresztény hívő, pap és egyházfő, a magyar haza, a magyar nép és a külföldi magyarság sorsát és problémáit tökéletesen ismerő, de azok előtt kapitulálni nem hajlandó hazafi és a történelmi küldetését és felelősségét a címtől és rangtól való megfosztottsága után is érző és viselő esztergomi érsek.

A Kanadában és az USA-ban élő „Kedves Magyarok”-nak írt levél bevezető soraiban leszögezte, hogy „nem személyi érdek, hanem a közös ügy hozott bennünket össze”. Még pedig – tette hozzá – „a teendő közös ügy és nem az úgynevezett elvesztett ügyek fölötti bánkódás, siránkozás.”

„Az Egyház mai mély válsága – folytatta – ne ijesszen meg bennünket!”

„Túlságosan és sokáig – állapítja meg kritikusan – ráhagyatkoztunk az ősi múltra épült, a családi és nemzeti folytonosságba beágyazott keresztény hitre. E beágyazottság azonban csak támasz lehetett, de nem volt sem maga a hit, sem annak záloga.

Minden egyénnek, minden nép mindenegybes nemzedékének újra meg újra meg kell küzdenie a hitéért úgy, mint Jákobnak az Isten angyalával. Nem szabad eleresztenie az

alkalmat, a lehetőségeket még halálos fáradtság miatt se, mindaddig míg Isten meg nem áld bennünket.

Isten fiatal. Övé a jövő. Ő nemcsak a múlt, a hagyományok tudója vagy féltékeny vigyázója, hanem az újnak, a fiatalnak, a holnapnak az előhívója is egyénekben és népekben, akik nem adják föl magukat.

Ezért nincs helye a csüggedésnek.

A mi szívünk megremeghet a nehéztől, az ismeretlentől, a lehetetlennek látszótól, Isten azonban az egyének és nemzetek jövőjét sokszor a lehetetlennek látszó holnapba rejtette el; nekünk kell nekilátnunk, – figyelmeztet az aggastyán főpap – hogy azt előhozzuk.”

Utána, a magyar sorsra áttérve, így folytatta: „Százados, tragikus és hősi küzdelmekben hazát veszítettünk: majdnem csak talpalatnyi földünk maradt.

Több százados törökdulás ment át rajtunk... 1849-ben saját dinasztiánk tiport el bennünket orosz csizmával.

A végzetes Trianont követte a még végzetesebb kiszolgáltatottságunk Yaltában és 1956-ban a nemzetgyilkos kommunista rendszernek.

Ebbe a minket perzselő tűzvészbe persze mi magunk is beledobtuk száraz és mindig újra meggyújtott gerendáinkat: hitelenségünket és árulásainkat egymással szemben, káromkodásunkat, közéleti könnyelműségünket és legutóbb azt, hogy népünk kényelemszeretetből segédkezet nyújtott a magyarság termésének alattomos lekaszabolásához...”

„És ki tudja, egyedül a jó Isten, talán még el sem értünk a vészkijáráthoz.

Mégis, – folytatta – mielőtt a szemeim megtörnének, nem ember, nem pusztá érzélem, hanem Isten és őseink mondatják velem és ezt szeretném minden magyar párnája alá tenni, legyen bárhol széles e világon, hogy ne legyen nyugta az ösztökétől halála órájáig: A megmaradt kevésből újra kell építenünk a hazát! Ez a dolgunk ezen a világon! Ettől megszabadulni nem tudunk, csak elbújni előle.”

Levelének befejező soraival kifejezetten a szabadföldi szétszórtságban élő honfitársaihoz fordult.

„Tegyétek félre – intette őket – a versengést, a mértéktelen személyi nagyravágyást, a ki ha-én-nem magatartást!... Mindenki ott tegye meg a magáét, ahova az élet állította.

Teremtsünk keresztény hitre épülő egyházi közösséget! Legyen a családban gyermek Isten akarata szerint! Ez áldás és jövő, bármit mond a világ. A gyermek kapjon a családban, a hétvégi iskolában... krisztusi hitet magyar nyelven, magyar öntudatot! Fiatalságunk lelkében tegyük izzóvá a magyar Ígéretföldjének megszerzését!...

Tanuljuk meg és használjuk idegen népek gazdag tapasztalatát és fordítsuk ezt a nagy célra! Csak az a lelkesedés helyénvaló, amelyet a munka nehézsége, a szenvedés hosszantartósága mindig újraéleszt...”

Ezután az intelleum után következik a vallomása arról, hogy egész élete Isten és az Egyház, hazája és nemzete szolgálatában telt el. És az ígérete, hogy ezt a szolgálatot a halála után is folytatni akarja.

„Amit e sorokkal – írta – lelketekre akarok kötni, ezért éltem, ezért élek és imádkozom itt és az örökkévalóságban.”

Emléke és tisztelete

A bazilika Szent László-kápolnájának sírján kívül még két másik emlékmű is beszél Máriacell nagy magyar halottjáról: a Mindszenty-stáció és a Mindszenty-Emlékmúzeum.

A szabadvilág magyarságának adományaiból épült Mindszenty-stáció Közép-Európának ezen a legnagyobb kegyhelyén maradandó emléke lesz a nagy hitvalló-vértanúnak és vele együtt a második világháború és az ötvenhatos szabadságharc áldozatainak és hőseinek akkor is, amikor az ország felszabadul és a Prímás földi maradványai az „ideiglenes” sírból hazatérnek az esztergomi bazilika kriptájába.

A stáció a Szentolvasó tizedik titkát szemlélteti: „Akit érettünk keresztre feszítettek.” És egyike lesz annak a 15 kápolnácskának, amelyek képben és írásban bemutatják az Úr Jézus életét.

A városkán kívül, gyönyörű alpesi környezetben álló kápolnácska magas talapzatának a közepén magyar- és németnyelvű tábla hirdeti, hogy „Mindszenty József, a vértanú magyar hercegprímás dicső emlékezetére, valamint a második világháború és az 1956-os szabadságharc áldozatainak emlékére állították menekült magyarok 1977-ben.”

Éppenúgy, mint a síremlék és a stáció felavatása, nagy magyar zarándoklat keretében történt meg a Mindszenty-Emlékmúzeum megnyitása is 1979. június 17-én a bazilikát a bencés rendházzal összekötő épületrészben.

A belépőt a Megboldogult életnagyságú portréja, az USA-ban élő Schmidt Béla festőművész remekműve, fogadja. Az arca ugyanolyan jóságosan szelíd és átszellemült, mint akkor volt, amikor világotjáró körútjain az istentiszteletek után a köszöntésére eléje járuló „magyarjai”-t várta.

Természetesen a múzeum csak keveset tud mutatni otthoni életéről: szülei képét, néhány családi csoportfelvételt, kopott reverendáit és papi imakönyveit. De ott van a pázmáneumi íróasztal, amelynél sokat dolgozott és az ágy, amelyen keveset aludt. És ott van a sok-sok ajándék, drága főpapi gyűrűk, szép miseruhák és egyszerű, szeretettel horgolt kézimunkák, amelyeket pápáktól, egyházi és világi méltóságoktól, egyházközségektől, vagy öreg imádságos magyar asszonyoktól kapott.

Magától értetődik, hogy a három emlékmű közül a sír gyakorolja a legnagyobb vonzóerőt a zarándokokra.

Temetése óta – írja a bazilika egyik gyakori látogatója – „a Szent László kápolna előtt nap mint nap megilletődött, imádkozó embereket (nagyon sok idegent is!) lehet látni; feltűnően sokan jönnek magyarok Csehszlovákiából, Jugoszláviából, még Erdélyből is, de az otthoniak is megtalálják az utat-módot a „tiltott sírhoz”, letesznek néhány szál magyar földben termett s nemzeti szalaggal átkötött búzakalászt, kis mezei csokrot, hazulról hozott kézimunkát. A temetési koszorú-szalagokra százan és százan írták rá nevüket, címüket, sokan rövid fohászokat, kéréseket is hozzáfűztek.”

A vértanú-prímásra való emlékezés és az iránta táplált tisztelet azonban nem szorítkozik Máriacellre.

Reá való emlékezésből és az iránta táplált tiszteletből számos szabadföldi – egyházi és világi – magyar intézmény és szervezet vette föl a nevét.

Azok a városok és helységek pedig, amelyeket missziós körútjain meglátogatott, sorra megörökítik ott-tartózkodása emlékét.

Ezen a téren az USA magyarsága vezet.

New Brunswickban, amelynek szépen renovált templomát újra felszentelte, a róla elnevezett téren hatalmas bronzszobor – Varga Ferenc monumentális alkotása – hirdeti, hogy az Egyesült Államokban ott prédikált először. Clevelandban a városnak ugyancsak róla

elnevezett reprezentatív terén, ahol megáldotta a rabnépek örökéző szabadságlángját, a magyar szervezetek felállították ifjú Hollósy Erwin által készített szép mellszobrát. New Yorkban a Magyar Ház oromzatán Mindszenty címerével díszített emléktáblán magyar és angolnyelvű szöveg közli az arrajárókkal, hogy „mikor járulhatott vészterhes korunk történelmi hercegprímása elé New York és környéke magyarsága.” Washingtonban a ferencesek szentföldi bazilikájában pedig féltett kincsként vitrinben őrzik azt a kelyhet és liturgikus ruhát, amelyet ottani misézése alkalmával használt.

Az emléke ápolását és tisztelete terjedésének szorgalmazását végző mozgalmak koordinálását a müncheni székhellyel működő Mindszenty-Emlékbizottság végzi.

Amint arról már szó volt, Werenfried van Straaten atya már a temetésen elmondott prédikációjában kifejezte azt a reményét, hogy „korunk nagy hitvallóját és vértanúját”-t az Egyház a szentek sorába fogja iktatni. Azóta is felhasznál minden lehető alkalmat, hogy a Megboldogult emlékét elevenen tartsa és tiszteletét növelje. Így – többek között – neki köszönhető, hogy az általam nem magyar olvasóközönség számára írt rövid Mindszenty-életrajz zsebkiadás formában és sok-sok ezer példányban már német, francia, holland és angol nyelven is megjelent.

Magyar vonalon Füzér Julián ferences atya, New Brunswick magyar plébánosa, a leglelkesebb és legszívósabb munkása a vértanúprímás szenttéavatási ügyének.

1976 augusztusában az amerikai Philadelphiában megtartott Eucharisztikus Világkongresszussal kapcsolatos magyar papi értekezleten, amelyen Lékai László bíboros-érsek vezetésével a kongresszusra érkezett magyar delegáció is résztvett, konkrétan is előterjesztette a szenttéavatást előkészítő teendőket.

A tervezet utolsó pontja így szól: „Végül arra kérjük otthoni testvéreinket, elsősorban a magyar püspöki kart, hassanak oda, hogy Mindszenty otthon teljesen rehabilitáltassék és amint az emigrációban, otthon is dolgozzanak a szenttéavatásán.”

Máriacellben a múzeum felavatási napján világi hívek sürgetésére elindult egy akció „Mindszenty boldoggáavatásáért” címmel, amely aláírások ezreivel arra akarja kérni az illetékes vatikáni hatóságot, hogy hivatalosan is indítsák meg a szenttéavatási „per”-t.

Életrajzi adatai

1892. március 29-én született a vas megyei Csehimindszent községben földműves szülőktől.
Apját Pehm Jánosnak, anyját Kovács Borbálának hívták. Idegenhangzású nevét
1941-ben változtatta Mindszentyre.
- 1903-ban kezdte meg középiskolai tanulmányait Szombathelyen a premontrei
főgimnáziumban.
- 1911-ben vették föl a szombathelyi egyházmegyei papnevelőintézetbe.
1915. június 12-én szentelte pappá Gróf Mikes János megyéspüspök a szombathelyi
székesegyházban.
- Utána másfél évig káplánkodott a vas megyei Felsőpatyon. Ott fejezte be „Az édesanya” című
könyvét, amely
- 1916-ban kiadásra is került és később több idegen nyelven is megjelent.
1917. február elsejével a zalaegerszegi gimnázium hittanára lett.
1919. február 9-én ellenzéki magatartása miatt a Károlyi-kormány főispánjának a kívánságára
őrizetbe vették.
- 1919 áprilisában a kommunista népbiztos rendelkezésére kiutasították Zalaegerszegről és
szülőfalujába internálták.
- 1919 augusztusának elején, az első proletárdiktatúra bukása után visszatért Zalaegerszegre.
1919. október elsején Zalaegerszeg plébánosává választották.
- 1921-ben az egerszegi kerület esperese lett.
- 1924-ben főpásztora címzetes pornói apáttá nevezte ki,
- 1927-ben pedig rábízta Nyugatzala püspöki biztosi teendőinek az ellátását.
- 1934-ben jelent meg „Padányi Bíró Márton élete és kora” című történelmi monográfiája.
- 1937-ben XI. Piusz pápai prelátussá,
1944. március 4-én pedig XII. Piusz veszprémi püspökké nevezte ki.
1944. március 25-én szentelte püspökké Serédi bíboros-érsek az esztergomi bazilikában.
1944. november 13-án adta át Budán Szöllösi nyilas miniszterelnökhelyettesnek „a Dunántúl
püspökeinek memorandumá”-t.
1944. november 27-én letartóztatták.
1944. december 24-én a veszprémi fogházból 26 papjával és kispapjával a sopronkőhidai
fegyházba szállították.
- 1944 utolsó napjainak egyikén csendőri kísérettel bevitték őket Sopronba az Isteni Megváltó
Leányai anyaházába, ahol a szintén odainternált Shvoy székesfehérvári püspökkel
együtt szeretetteljes gondozásban részesült.
1944. április 20-án indult vissza Sopronból Veszprémbe.
1945. május 24-én jelent meg a püspöki kar első világháború utáni körlevele az ő
fogalmazásában.
1945. szeptember 15-én értesült esztergomi érsekké történt kinevezéséről.
1945. október 7-én mondta el székfoglaló prédikációját az esztergomi bazilikában.
1945. november 30-án indult el első római útjára.
1946. február 18-án repült másodszer az Örök Városba, ahol XII. Piusz pápa február 21-én
tette fejére a bíborosi kalapot.
1947. június 18-22 között résztvett Kanada fővárosában, Ottawában a Mária-
Világkongresszuson, amelynek a befejezése után több amerikai magyar
egyházközséget is meglátogatott.
1947. augusztus 15-én nyitotta meg Esztergomban a magyar Boldogasszony-Évet.

1948. január 10-én Rákosi Mátyás bejelentette, hogy „az egyházi reakcióval” le fognak számolni. Egyidejűleg megindult a Primás letartóztatását előkészítő rágalomhadjárat.
1948. november 18-án mondta el letartóztatása előtti utolsó szózatát a nemzethez.
1948. december 26-án letartóztatták és a politikai rendőrségnek a pesti Andrassy út 60.-ban székelő központjába vitték.
1949. február 8-án életfogytiglani fegyházra ítélték.
1949. február 14-én XII. Piusz pápa ünnepélyesen tiltakozott az ítélet ellen.
1949. április 5-én az Egyesült Nemzetek Szövetsége közgyűlése megbélyegezte és nemzetközi sérelemnek nyilvánította Mindszenty elítélését.
1956. október 30-án este a győztes forradalom katonái Pálinkás-Pallavicini Antal őrnagy vezetésével kiszabadították felsőpetényi rabságából.
1956. november 3-án rádiószózatot intézett a magyar néphez és a világhoz.
1956. november 4-én a fővárost elfoglaló szovjet csapatok előtt az USA nagykövetségére menekült, ahol 15 éven át élvezte az amerikai nép vendégszeretétét.
1960. február 5-én meghalt édesanyja, Pehm Jánosné, Kovács Borbála.
1971. szeptember 28-án a Vatikán, Washington és a budapesti kommunista rezsim képviselőinek előzetes tárgyalásai után VI. Pál pápa határozott kívánságának engedve elhagyta az amerikai követséget és Rómába utazott.
1971. október 23-án Bécsbe érkezett a lakhelyül választott Pázmáneumba.
1971. november 19-én mondta első nyilvános magyar szentmiséjét a kapucinusok bécsi templomában.
1971. november 21-én mutatta be König bíboros-érsek „korunk hitvallóját és vértanú”-ját a Stefansdomban az osztrák főváros népének.
1971. decemberének elején körlevelet intézett a szabadföldön élő magyar katolikusokhoz.
1971. december 26-án jelent meg első interjúja a „Welt am Sonntag” nevű nyugatnémet hetilapban.
1972. március 29-én, VI. Pál pápával az élükön, sok egyházi és világi vezető köszöntötte 80. születésnapja alkalmából.
1972. május elsején a svájci Zizersben meglátogatta a szintén 80. születésnapját ünneplő özvegy Zita királynét.
1972. május 20-a és 23-a közt tette első körútját a Német Szövetségi Köztársaságban: München, Scheyern, Bamberg, Frankfurt, Würzburg, Oberhaching.
1972. június 15-én meglátogatta a bajorországi Burg Kastlban működő magyar gimnáziumot.
1972. augusztus 26. és 29. között Begliumban járt: Brüsszel, Tongerlo, Banneaux és a magyar emlékekben gazdag német határváros: Aachen.
1972. szeptember 17-én először zarándokolt el, mint száműzött, Máriacellbe.
1972. október 11. és 26. között zajlott le portugáliai körútja: Lisszabon, Fatima, Madeira szigete.
1973. március 17-én és 18-án látogatás Innsbruckban, ahol a róla elnevezett magyar egyetemi otthonban magyar emigráns főiskolások fogadták.
1973. április 28-a és május 1-e közt látogatás Kölnben.
1973. június 30-án és július 1-én látogatás Augsburgban.
1973. július 14-e és 20-a közt missziós körút Angliában.
1973. szeptember 18. és 28. között Kanadában tett missziós körutat.
1973. szeptember 29-én New York érintésével New Brunswickba utazott, ahol felszentelte az ottani magyar katolikus egyházközség szépen renovált templomát.
1973. november 1-én VI. Pál pápa kérte, hogy mondjon le esztergomi érseki székéről.
1973. november 24-e és december 4-e közt körút Dél-Afrikában.
1973. december 8-i válaszában felsorakoztatja az érveket, amelyek lemondása ellen szólnak.
1973. december 18-án a pápa közli vele, hogy érseki székét megüresedettnek nyilvánította.

1974. február 5-én a Vatikán és Budapest egyidejűleg közli, hogy az esztergomi érseki szék megüresedett.
1974. február 6-án Mindszenty nyilatkozik arról, hogy miért nem mondhatott le önként.
1974. május 6-a és június 29-e közt héthetes missziós körút az USA-ban.
1974. június 29-én rövid látogatás a németországi Stuttgartban.
1974. július 1-e és 3-a közt látogatás Münchenben.
1974. július 13-án látogatás az észak-németországi Essenben.
1974. október 10.-én „Emlékirataim” című könyve német kiadásának bemutatása a frankfurti nemzetközi könyvvásáron.
1974. október 13-án látogatás Regensburgban.
1974. október 24-e és december 20-a közt missziós körút Ausztráliában és Újzéländban.
1974. december 20-án leszállás és rövid találkozás a Hawai szigetén élő magyarokkal.
1974. december 21-e és 23-a közt második látogatás San Franciscóban.
1975. április 8-án, útban Dél-Amerika felé, rövid látogatás Londonban.
1975. április 9-e és 20-a közt missziós körút Venezuelában és Kolumbiában, ahonnan betegen érkezett vissza Bécsbe.
1975. április 28-án kórházba szállították.
1975. május 6-án, prosztata-operáció után szíve felmondta a szolgálatot. 14 óra 15 perckor távozott az élők sorából.
1975. május 10-én requiem a bécsi dómban.
1975. május 15-én temetés Máriacellben.
- 1977-ben avatták fel ugyanott a Mindszenty-Emléktációt és 1979-ben adták át rendeltetésének a Mindszenty-Emlékmúzeumot a bazilikát a bencés kolostorral összekötő épületrészben. Ugyanakkor indult el a magyar világi hívők által kezdeményezett aláírásakció is „Mindszenty boldoggáavatásáért.”

Rövid méltatása

Az aggastyán-főpap Los Angelesben a Szent István magyar királyról elnevezett plébániatemplomban halála előtt tizenegy hónappal, 1974. június 14-én elmondott szentbeszédében hosszú és küzdelmes életútjára visszatekintve – többek között – a következő kijelentést tette: „Ha mégegyszer kellene kezdenem az életet, úgy kezdeném, ahogy kezdettem. És ha teljes nyíltsággal látnám azt, hogy mi lesz a következménye, hát akkor is ugyanazt tenném, amit tettem...”

Életéről és életművéről ma még nem lehet részletesen kidolgozott képet rajzolni és végleges ítéletet alkotni, mert kéziratának, prédikációinak, beszédeinek, előadásainak, sajtónyilatkozatainak nagyobbik része még nem hozzáférhető a kutatók számára, mert még összegyűjtésre vár kiterjedt levelezése és mert még a Vatikánban hét lakat alatt őrzik a vele kapcsolatos dokumentumokat. Mindezeket túl a végleges ítélethez szükséges történelmi távlat is hiányzik.

Azt azonban már ma is el lehet mondani róla, hogy rendkívüli egyéniség, makulátlan életű pap, buzgó és eredményes lelkipásztor, meggyőződését bátran megvalló közéleti szereplő, hazáját és népét rajongásig szerető magyar, legnagyobb főpapjaink egyike és legendáshírű száműzött szabadsághőseinknek, II. Rákóczi Ferencnek és Kossuth Lajosnak méltó utódja volt.

Lelkialkata és jelleme annyira sajátosan egyéni, egymással ellentétes tulajdonságokat is magában foglaló és harmonikusan egybeolvastó volt, hogy az ismert embertípusok egyikébe sem lehet belesorolni.

A legkifejlettebb és a legfeltűnőbb jellemvonásai az akaratéro, az elvhűség és a munkakedv voltak. Átlagon felüli szellemi képességei közül messze kiemelkedett hihetetlenül erős emlékezőtehetsége.

Egyszerű származását soha nem tagadta. Ellenkezőleg, minden alkalommal kihangsúlyozta, hogy a szülei „szőlő- és földművelők” voltak. Érdekes, hogy mindig a szőlő áll az első helyen, és az is, hogy sohasem használja a paraszt kifejezést. Nyilvánvalóan azért, mert ennek a szónak a Dunántúlon abban az időben lekicsinylő mellékíze volt.

Gyakran beszélt és írt szorosán vett családi hozzátartozóin kívül a tágabb értelemben vett apai és anyai rokonságáról is. Feltűnő, hogy soha, még gyerekkori emlékeinek a felidézése közben sem fordul elő a nagyszüleinek a neve. Ennek oka, hogy egyáltalán nem ismerte őket, mert azok már szülei házasságkötése előtt meghaltak.

Nagyon szerette a szüleit és a nővéreit, de – jóllehet az egerszegi plébánia bőséges jövedelemmel rendelkezett – anyagilag csak ritkán, nagy szükség esetén támogatta őket, mert elítélte a papi körökben annakidején gyakran előforduló és a híveket megbotránkoztató nepotizmust, a rokonok feltűnő pártfogolását. Az volt a felfogása, hogy a papnak az egyszerű megélhetés feltételeinek biztosítása után fennmaradó jövedelmét egyházi intézmények támogatására és szegény hívei segélyezésére kell fordítania.

„Soha nem találkoztam – mondta róla egyik bizalmas munkatársa – sem pappal, sem civil emberrel életemben, aki hivatását s az abból folyó kötelességeket olyan halálosan komolyan vette volna és teljesítette élete utolsó pillanatáig, mint Mindszenty József.” Ugyanolyan hivatástudatot és munkakészséget követelt meg a papjaitól és a világi apostoloiktól is. Ezért a lanyhábbak és a kényelemszeretők néha – a háta mögött – morogtak is ellene.

Akik csak felületesen ismerték, a modorát merevnek, az emberkezelését hidegnek tartották. Akik azonban hosszabban a közvetlen közelében éltek, egyöntetűen azt vallják, hogy nagyon barátságos és vidám is tudott lenni, és hogy a zárkózott külső igen meleg, együttérző, segíteni mindig kész szívet takart.

Határozott elvei voltak és azokat akkor is megvallotta, ha csak kevesen értettek vele egyet. És helyesnek tartott tervei kivitelezését akkor is megkezdte, ha azoknak megvalósítását a tanácsadói lehetetlennek tartották.

Kétségtelenül volt benne bizonyosfokú „szent” makacsság, az igaza tudatában a főszoigabíróval is szembezálló falusi bíró édesapja elvhűségének és édesanyja célratörő akaratának szerencsés ötvözete, amelynek azonban semmi köze sem volt a köznap i értelemben használt emberi gyöngeséghez. Sok tekintetben ennek a „szent” makacsságának köszönhető, hogy – magyar és világviszonylatban egyaránt – élete és életműve kitörülhetetlenül beíródott a történelem lapjaira.

A lefogátását megelőző rágalomhadjárat idején Kádár János belügyminiszter rendörkopói Zalaegerszeget is végigszaglászta, de üres kézzel kellett távoznia. Az öreg Báb i néni, akit szintén megkérdeztek, nyíltan a szemükbe vágta: „Ha az egész várost tűvé teszik is, semmit se találnak ellene...!”

Legelső és legfontosabb feladatának – mint plébános, mint püspök, mint prímás és mint száműzött bíboros egyaránt – a lelkipásztori munkát tekintette. Hit és erkölcs dolgában a hagyományos katolikus tant követte, az igehirdetés és lelkipogondozás terén azonban a legmodernebb módszereket is szívesen alkalmazta. Feltűnő volt, hogy a második vatikáni zsinat után mennyire szorgalmazta a magyarnyelvű istentiszteletek bevezetését.

A sajátos magyar helyzet hozta magával, hogy a közéleti, politikai szereplést is kötelezőnek érezte. Mint ilyen a haladó konzervatívok csoportjához tartozott. Az volt a felfogása, hogy jobb jövőt csak a múlt értékeinek a fundamentumára lehet építeni. De ugyanakkor azt se szűnt meg hangoztatni, hogy a parasztságnak és munkásságnak is jogot kell biztosítani a nemzet sorsának intézésében és a közösen szerzett nemzeti jövedelem élvezetében.

Azok közé a kevesek közé tartozott, akik kezdettől fogva világosan látták, – és ebbeli meggyöződésüket nem is rejtették véka alá – hogy kereszténységünknek és magyarságunknak a nemzetiszocializmus és a kommunizmus is halálos ellensége. Ezért emelte fel a szavát a hitleri megszállás ellen és ezért utasította vissza – még mint veszprémi püspök – a két kigazdapárti papképviselő, Balogh István és Varga Béla ajánlatát, akik arra kérték, hogy utazzék fel velük a fővárosba és mondjon köszönetet Sztalinnak és Vorosilov marsallnak szabadulásáért és az orosz hadseregnek az Egyház iránt tanúsított jóindulatáért...

Mind a Hitler, mind pedig a Sztalin által uralomra segített csatlós rezsim üldözte. De se az egyiknek, se a másiknak komiszkodása nem tudta lelohasztani szívében annak a mély és forró szeretetnek a lángját, amellyel hazáját és nemzetét kisgyerek kora óta szerette.

Nem utolsó sorban az ő hősi kiállásának és vértanúlélekkel vállalt szenvedésének köszönhető, hogy a szabad világ megismerte a kommunizmus igazi arcát és az orosz imperializmus hódító szándékait.

Amit a száműzött bíboros kényszerű emigrációjában végzett, az fizikai és szellemi vonatkozásban egyaránt egyedülálló teljesítmény. Magyar embernek még soha nem volt a nagyvilágban akkora híre-neve, mint Mindszenty Józsefnek. A szabadföldi magyarság életét pedig az egész nyugati féltekét behálózó missziós körútjaival legalább egy nemzedékkel meghosszabbította.

VI. Pál pápa, akivel pedig a Vatikán új keleti politikája miatt komoly ellentétei voltak, amikor a Bíboros elhunytát közölték vele, ezt a kijelentést tette: „A halál olyan lángot oltott ki a földön, amely ragyogó fényével bevilágította az Egyház útjának utolsó évtizedeit...”

Hasonló volt König bécsi bíboros-érsek gondolatmenete is, aki temetési búcsúbeszédét ezzel a latin mondattal fejezte be: „Defunctus adhuc loquitur.” Magyarul: „Holtában is beszél.”

Adja Isten, hogy a nagy magyar hitvallónak és vértanúnak a tanítását ne csak meghallgassuk, hanem kövessük is.

Irodalom

„Annak, ami velem történt, – állapította meg a vértanúbíboros Emlékirataim című könyvében – nagy irodalma lett; a különböző nyelveken megjelent könyvek, újságközlemények, értekezések számát is nehéz megállapítani. Az 1956-ot követő idők után, egyetlen napon egyszerre adtak kezembe egy angol, japán, kínai, spanyol, portugál, arab s burmai nyelven kiadott könyvet, amelyet rólam és ügyemről írtak.”

Idáig ketten próbálták a Mindszenty-irodalmat számba venni.

Az első Dr. Vecsey József volt, aki a szerkesztésében és kiadásában Münchenben, 1962-ben megjelent németnyelvű, Kardinal Mindszenty nevet viselő vaskos tanulmánykötet függelékében 21 oldalon keresztül sorolta föl – és részben méltatta is – az addig megjelent kiadványokat.

A másik Széplaki József, aki 1977-ben az amerikai Youngstownban angolul napvilágot látott Bibliography on Cardinal Mindszenty című füzetében 32 oldalon keresztül a könyveken kívül sok, folyóiratokban és újságokban található Mindszenty-cikk címét is közli.

De azóta is több könyvvel és számos értekezéssel és megemlékezéssel gazdagodott ez az irodalom.

Magam is cikkeknek és könyveknek egész sorában foglalkoztam korunk legnagyobb magyarjának személyével és szerepével. Az elmúlt két év folyamán négy idegen nyelven – németül, franciául, hollandul és angolul – került kiadásra a róla szóló életrajzom. Az olasznyelvű, római és vatikáni kapcsolatait különösen tekintetbe vevő kiadás előkészületben van.

Könyveim és cikkeim megírásában az alábbi szerzők és kiadványok voltak segítségemre: Mindszenty Okmánytár (Pásztorlevelek – Beszédék – Nyilatkozatok – Levelek) Sajtó alá rendezte Dr. Vecsey József. Három kötet. München, 1957.

Kardinal Mindszenty. Beiträge zu seinem siebzigsten Geburtstag. Herausgeber Dr. Josef Vecsey, München, 1962.

Mindszenty József: Emlékirataim. Toronto, 1974.

Mindszenty József: Napi jegyzetek. Budapest, amerikai követség, 1956-1971. Batthyány Ivánnak, a Mindszenty Alapítvány elnökének bevezetőjével, Martin J. Hillenbrand volt budapesti amerikai nagykövetnek „Egy nagykövet emlékezik, Mindszenty a követségen” című cikkével és Csonka Emilnek „A kor és a bíboros” című tanulmányával.

Dr. Bucsis Gyula: Emlékezés Mindszenty Cardinálisról. Kézirat, 1960.

Csonka Emil: Krónika Mindszenty József bíboros amerikai útjának egyik jelentős szakaszáról. Kézirat, München, 1974.

Csonka Emil: A száműzött bíboros. San Francisco-München, 1976.

Dr. Kótai Zoltán: Mindszenty József látogatása 1974 tavaszán Cleveland egyházmegyében. Képes Emlékalbum. Cleveland, 1975.

Lasky, Melvin J.: Die ungarische Revolution. Die Geschichte des Oktober-Aufstandes nach Dokumenten, Meldungen, Augenzeugenberichten und dem Echo der Weltöffentlichkeit. Ein Weissbuch, Berlin, 1958.

Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty, Buenos Aires, 1958.

Mihalovics Zsigmond: Mindszenty – Ungarn – Europa. Karlsruhe, 1949.

Nyisztor Zoltán: Vallomás magamról és kortársaimról. Róma, 1969.

Shuster, Georg, N.: In silence I speak. With the research assistance of Dr. Tibor Horányi. New York, 1956.

Szamosi József: Máriacelli emlékkönyv, Képes magyar kalauz. München-Zürich, 1979.

Vecsey József: Emlékezés Mindszenty bíboros édesanyjára. Sankt Gallen, 1970.

A szabadföldi magyar folyóiratok és újságok közül az Életünk-ben, a Katolikus Magyarok Vasárnapja-ban, a Katolikus Szemlé-ben, a Nemzetőr-ben, a Papi Egység-ben és az Új Európa-ban találtam értékes adatokat és szempontokat Dr. Eszterhás István, Dr. Fábíán Károly, Füzér Julián, Dr. Harangozó Ferenc, Dr. Ispánki Béla, Dr. Máhig János, Dr. Nyisztor Zoltán, Ruzsik Vilmos, Tűz Tamás és Dr. Vecsey József cikkeiben.